Марија Лукић
др Радомир Ј. Поповић

ПРИРОДА И ДРУШТВО

уџбеник за 4. разред основне школе

Завод за уџбенике
Београд

Рецензенти
др Милорад Вујичић, Биолошки факултет, Београд
Марија Бркић, професор географије у ОШ „Јелена Ћетковић”, Београд
Биљана Ивковић, професор разредне наставе у ОШ „Јован Јовановић Змај”, Обреновац

Уредник
Наташа Протић

Одговорни уредник
Слободанка Ружичић

Главни уредник
др Милорад Марјановић

За издавача
др Милорад Марјановић, в. д. директора

Министар просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије решењем број 650-02-00404/2020-07 од 19.1.2021. године, одобрио је издавање и употребу овог уџбеника у 4. разреду основне школе.

ISBN 978-86-17-20548-3

© ЗАВОД ЗА УЏБЕНИКЕ, Београд, 2021.
Ово дело не сме се умножавати, фотокопирати и на било који други начин репродуковати, ни у целини ни у деловима, без писменог одобрења издавача.

Драга децо,

Пред вама је уџбеник који ће вам помоћи да се упознате с природним и друштвеним одликама, богатствима и прошлошћу наше државе, Републике Србије. Упознаћете се с различитим физичким појавама, променама у свом телу, али и опасностима приликом коришћења интернета и различитих електричних уређаја, као и одговорном понашању према породици, природи, вршњацима... На крају сваке лекције и области налазе се мапе ума, које ће вам сликовито помоћи да проверите своја знања и повежете их у јединствену и логичку целину. Мноштво слика и илустрација имају за циљ да на очигледан, практичан и занимљив начин олакшају усвајање новог знања и развију нове вештине, особине и способности. Надамо се да ћете овај уџбеник заволети, радо читати, посматрати и проучавати.

ЗНАЊЕ И ЉУБАВ СУ ЈЕДИНО БОГАТСТВО КОЈЕ СЕ УМНОЖАВА КАДА СЕ ДЕЛИ.

Желимо вам пуно успеха!
Аутори

Неки од знакова у лекцијама вам скрећу пажњу шта да урадите, а посебним знаком су означена упозорења – савети и занимљивости.

Оглед

Упозорење и савет

Провери знање

Уради

Занимљивост

САДРЖАЈ

СРБИЈА – ДЕО СВЕТА

Положај Републике Србије у Европи ... 8
Београд – главни град Републике Србије ... 12
Већи градови Србије ... 16
Становништво Србије ... 20
Права и обавезе становника Србије ... 22
Научили смо ... 24

ПРИРОДНЕ ОДЛИКЕ, БОГАТСТВА И ДЕЛАТНОСТИ У СРБИЈИ

Рељеф Србије ... 26
Низијске области у Србији ... 26
Брдско-планинска област Србије ... 28
Воде Србије ... 30
Реке и речни сливови Србије ... 30
Језера, баре и бање Србије ... 34
Биљни и животињски свет Србије ... 36
Заштићена подручја Србије ... 39
Национални паркови ... 41
Национални парк Фрушка гора ... 41
Национални парк Тара ... 43
Национални парк Ђердап ... 44
Национални парк Копаоник ... 45
Национални парк Шар-планина ... 46
Природне реткости и културно-историјски споменици ... 47
Природна богатства у Србији ... 49
Делатности људи у Србији ... 53
Привредне делатности у низијским областима ... 53
Привредне делатности у брдско-планинској области ... 55
Научили смо ... 58

ЧОВЕК – ПРИРОДНО И ДРУШТВЕНО БИЋЕ

Човек 60
Пубертет – промене у развоју 62
Здравље у пубертету 64
Одговоран однос према другима и природи 67
Дигитална безбедност 69
Научили смо 72

МАТЕРИЈАЛИ

Смеше 74
Наелектрисање и електрична проводљивост материјала 77
Употреба електричне струје 79
Магнети и магнетна својства материјала 82
Запаљивост материјала 84
Опасности и заштита од пожара 85
Научили смо 88

СРБИЈА У ПРОШЛОСТИ

Сазнавање и представљање прошлости 90
Лента времена 92
Најранија прошлост Срба 93
Српска држава за време владавине Немањића 94
Србија у 14. и 15. веку 97
Живот под турском влашћу 100
Први српски устанак 103
Други српски устанак 106
Ослобађање Србије од турске власти 107
Први светски рат 109
Настанак Југославије 113
Други светски рат 114
Распад југословенске државе и осамостаљење Србије 117
Научили смо 119

Речник 120

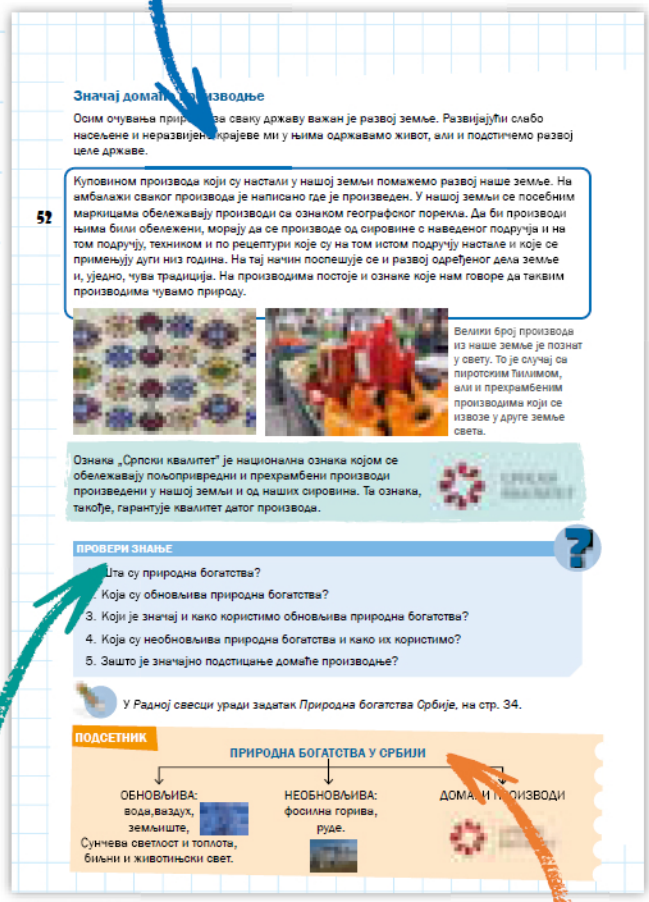
Учићемо

Занимљивости

Питања за проверу знања.

Подсетник за обнову знања.

Научили смо у теми.

Значај домаће производње

Осим очувања природе за сваку државу важан је развој земље. Развијајући слабо насељене и неразвијене крајеве ми у њима одржавамо живот, али и подстичемо развој целе државе.

Куповином производа који су настали у нашој земљи помажемо развој наше земље. На амбалажи сваког производа је написано где је произведен. У нашој земљи се посебним маркицама обележавају производи са ознаком географског порекла. Да би производи њима били обележени, морају да се производе од сировине с наведеног подручја и на том подручју, техником и по рецептури које су на том истом подручју настале и које се примењују дуги низ година. На тај начин поспешује се и развој одређеног дела земље и, уједно, чува традиција. На производима постоје и ознаке које нам говоре да таквим производима чувамо природу.

52

Велики број производа из наше земље је познат у свету. То је случај са пиротским тепихом, али и прехрамбеним производима који се извозе у друге земље света.

Ознака „Српски квалитет" је национална ознака којом се обележавају пољопривредни и прехрамбени производи произведени у нашој земљи и од наших сировина. Та ознака, такође, гарантује квалитет датог производа.

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. Шта су природна богатства?
2. Која су обновљива природна богатства?
3. Који је значај и како користимо обновљива природна богатства?
4. Која су необновљива природна богатства и како их користимо?
5. Зашто је значајно подстицање домаће производње?

У Радној свесци уради задатак *Природна богатства Србије*, на стр. 34.

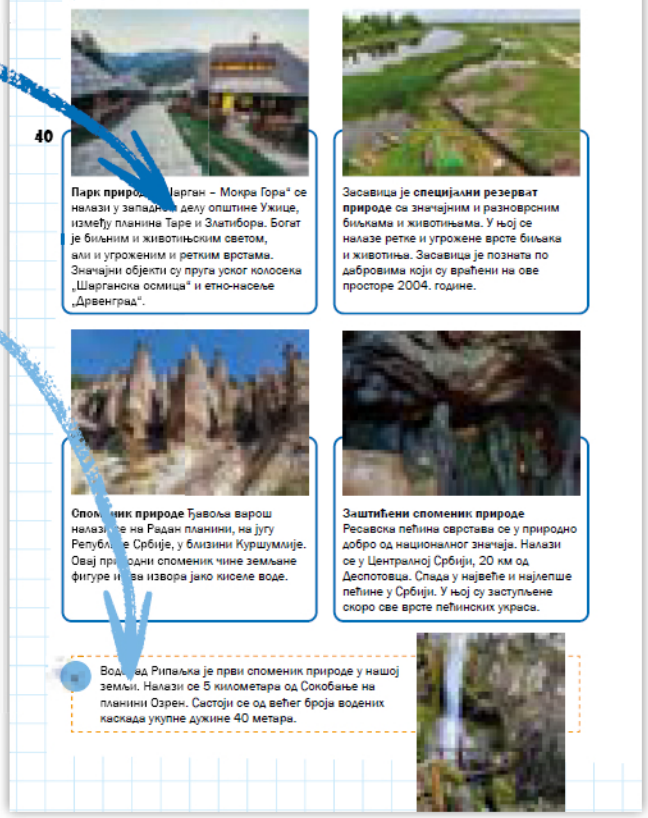
ПОДСЕТНИК

ПРИРОДНА БОГАТСТВА У СРБИЈИ

ОБНОВЉИВА: вода, ваздух, земљиште, Сунчева светлост и топлота, биљни и животињски свет.

НЕОБНОВЉИВА: фосилна горива, руде.

ДОМАЋИ ПРОИЗВОДИ

40

Парк природе „Шарган – Мокра Гора" се налази у западном делу општине Ужице, између планина Таре и Златибора. Богат је биљним и животињским светом, али и угроженим и ретким врстама. Значајни објекти су пруга уског колосека „Шарганска осмица" и етно-насеље „Дрвенград".

Засавица је **специјални резерват природе** са значајним и разноврсним биљкама и животињама. У њој се налазе ретке и угрожене врсте биљака и животиња. Засавица је позната по дабровима који су враћени на ове просторе 2004. године.

Споменик природе Ђавоља варош налази се на Радан планини, на југу Републике Србије, у близини Куршумлије. Овај природни споменик чине земљане фигуре и два извора јако киселе воде.

Заштићени споменик природе Ресавска пећина сврстава се у природно добро од националног значаја. Налази се у Централној Србији, 20 км од Деспотовца. Спада у највеће и најлепше пећине у Србији. У њој су заступљене скоро све врсте пећинских украса.

Водопад Рипаљка је први споменик природе у нашој земљи. Налази се 5 километара од Сокобање на планини Озрен. Састоји се од већег броја водених каскада укупне дужине 40 метара.

24

НАУЧИЛИ СМО!

ПОЛОЖАЈ
Југоисточна Европа, Балканско полуострво, средњоевропска, подунавска и панонска земља

ДРЖАВНИ СИМБОЛИ
Застава (државна и народна), грб (велики и мали), химна, новац — динар

СТАНОВНИШТВО
7 186 862 — Срби, Мађари, Бошњаци, Роми, Хрвати, Албанци, Румуни, Бугари... Република — демократска држава

ГРАНИЦЕ
Граничимо се са: Мађарска, Румунија, Бугарска, Северна Македонија, Албанија, Црна Гора, Босна и Херцеговина, Хрватска

БЕОГРАД
Главни град Србије, 1 659 440 становника. Политички, културни, здравствени, образовни, туристички и спортски центар, раскрсница саобраћајних веза...

ТРИ ЦЕЛИНЕ
Аутономна Покрајина Војводина, Централна Србија, Аутономна Покрајина Косово и Метохија

ЗНАЧАЈНИ ОБЈЕКТИ
Храм Светог Саве, Калемегдански парк, Београдска тврђава, Авалски торањ, Споменик Победник...

НОВИ САД
На северу земље, административни, образовни, економски центар АП Војводине, петроварадинска тврђава..

КРАЉЕВО
Манастири Жича, Студеница и тврђава Маглич

НИШ
На југу Србије, богата култура, историја, архитектура, Нишка тврђава, Медијана...

ПРИШТИНА
Административни центар АП КиМ, Газиместан и манастир Грачаница...

КРУШЕВАЦ
Централни део Србије, престоница кнеза Лазара, црква Лазарица, Лазарев град...

НОВИ ПАЗАР
На југозападу земље, стара престоница српских владара, Стари Рас, манастири Ђурђеви ступови и Сопоћани...

СРБИЈА – ДЕО СВЕТА

УПОЗНАЋЕШ

- ПОЛОЖАЈ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У ЕВРОПИ
- БЕОГРАД – ГЛАВНИ ГРАД СРБИЈЕ
- СТАНОВНИШТВО У СРБИЈИ
- ГРАДОВЕ СРБИЈЕ

положај,
територија,
граница,
државни симболи
Републике Србије

Положај Републике Србије у Европи

Положај наше земље

Србија се налази у југоисточном делу Европе, на Балканском полуострву. Србија је средњоевропска и панонска земља јер се део наше земље, северно од Саве и Дунава, простире на југоисточном делу Панонске низије. Дунав који тече кроз нашу земљу чини је подунавском земљом. Главни град наше земље је **Београд**.

Територија и границе

Свака држава има своју територију. Територију једне државе од суседних држава одваја замишљена линија, која се назива **граница**. Границе могу бити: природне (реке, планине, језера) и вештачке (утврђене договором двеју држава).

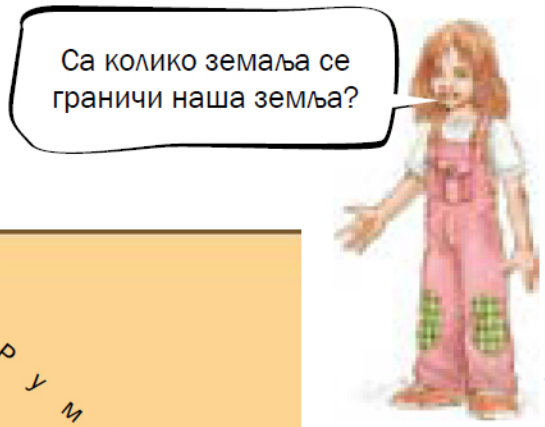
Територију Републике Србије чине три целине:

- Аутономна Покрајина Војводина,
- централна Србија и
- Аутономна Покрајина Косово и Метохија.

Суседи Србије

Наша земља се **граничи** са следећим државама:

- Мађарском на северу,
- Румунијом на североистоку,
- Бугарском на југоистоку,
- Северном Македонијом и Албанијом на југу,
- Црном Гором на југозападу,
- Босном и Херцеговином на западу,
- Хрватском на северозападу.

Србија са суседима

Државни симболи

Обележја сваке земље јесу **државни симболи**. Република Србија има заставу (народну и државну), грб (велики и мали) и химну.

Народну заставу наше земље чине три боје: црвена, плава и бела, које су постављене водоравно. Она се истиче на народним прославама, приликом дочека спортиста... Државна застава је увек истакнута на зградама државних установа. Посебно се истиче приликом дочека државника, државних празника, спортских и културних манифестација.

Државна застава Републике Србије

Мали грб чине двоглави бели орао на штиту, четири оцила и краљевска круна. Осим на државној застави налази се и на војним заставама и униформама. Велики грб чини плашт са круном у позадини и налази се на зградама државних институција, службеним просторијама, у саставу је државних печата, новца, званичних позивница и честитки.

Мали грб Републике Србије

Велики грб Републике Србије

Химна је свечана песма која се свира приликом значајних државних празника и догађаја, спортских и културних манифестација. Химна наше земље је **„Боже правде”**. Подсети се њених стихова.

Боже правде

Боже правде, ти што спасе
од пропасти досад нас,
чуј и одсад наше гласе
и од сад нам буди спас.

Моћном руком води, брани
будућности српске брод,
Боже спаси, Боже храни,
српске земље, српски род!

Сложи српску браћу драгу
на свак дичан славан рад,
слога биће пораз врагу
а најјачи српству град.

Нек на српској блиста грани
братске слоге златан плод,
Боже спаси, Боже храни
српске земље, српски род!

Нек на српско ведро чело
твог не падне гнева гром
Благослови Србу село
поље, њиву, град и дом!

Кад наступе борбе дани
к’ победи му води ход
Боже спаси, Боже храни
српске земље, српски род!

Из мрачнога сину гроба
српске славе нови сјај
настало је ново доба
Нову срећу, Боже дај!

Отаџбину српску брани
пет вековне борбе плод
Боже спаси, Боже брани
моли ти се српски род!

Текст: Јован Ђорђевић, Композитор: Даворин Јенко

Новац који се користи у нашој земљи назива се **динар**.

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. У ком делу Европе се налази Република Србија?
2. Како се зове главни град наше државе?
3. Који су симболи наше државе?
4. Које целине чине територију Републике Србије?
5. Са којим државама се граничи наша земља?

У *Радној свесци* уради задатак *Положај Републике Србије у Европи,* на страни 8.

ПОДСЕТНИК

ПОЛОЖАЈ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Србија се налази у југоисточној Европи, на Балканском полуострву. Србија је средњоевропска, панонска и подунавска земља.

Три целине у Србији су: Аутономна Покрајина Војводина, Централна Србија, Аутономна Покрајина Косово и Метохија.

Државни симболи су: застава, грб, химна.

Главни град је Београд, а новац који се користи динар.

Србија се граничи са Мађарском, Румунијом, Бугарском, Северном Македонијом, Албанијом, Црном Гором, Босном и Херцеговином, Хрватском.

главни град, положај и значај, значајна места и објекти

Београд – главни град Републике Србије

Београд се налази на северу централне Србије. Смештен је на ушћу реке Саве у Дунав, у близини планине Авале.

Београд је главни град наше земље. Он је политички, културни, здравствени, образовни, туристички и спортски центар наше државе. У њему се налази велики број културно-историјских споменика. Београд је и важна раскрсница путева (копнених, водених и ваздушних). Поред великог броја путева и железничких пруга, у Београду се налази и аеродром, а две велике реке омогућавају и пловидбу бродова.

Србија

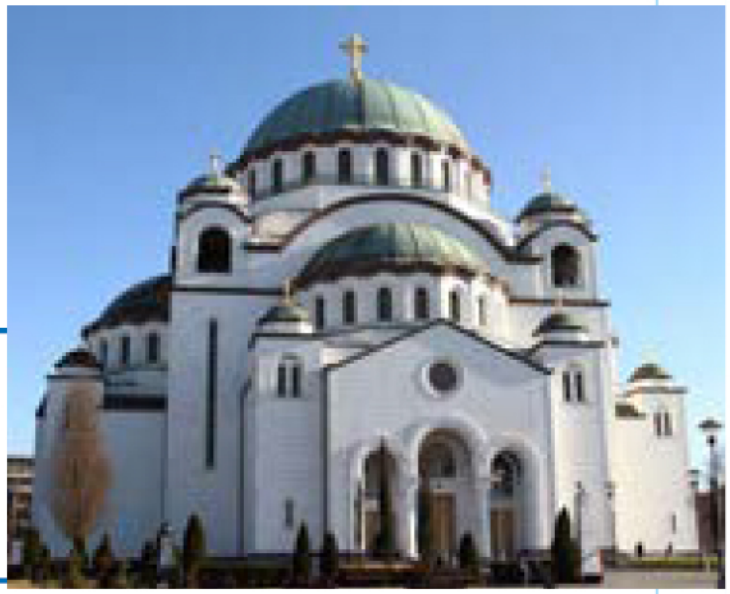
Територија града Београда подељена је на 17 општина. Највећа градска општина по површини је Палилула, а најмања Врачар.

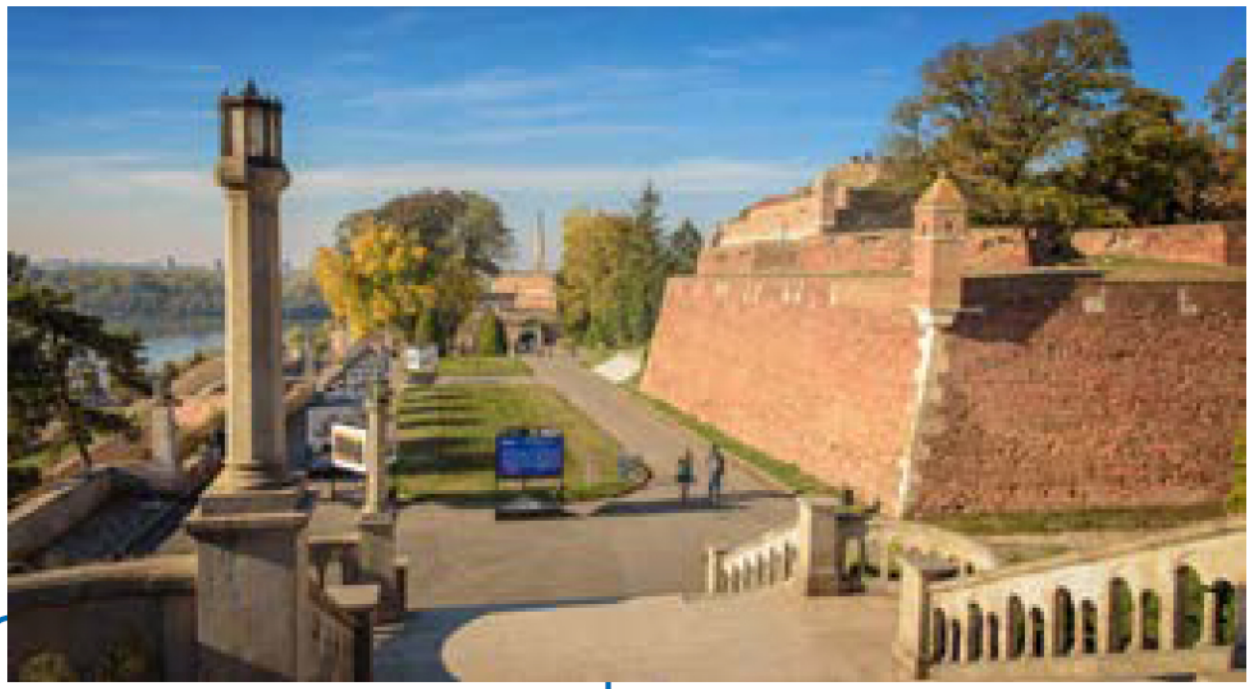
Грб града Београда осмислио је познати сликар Ђорђе Андрејевић Кун 1931. године. На грбу су насликана отворена врата тврђаве, што значи да је град слободан и свима жели добродошлицу.

Главни град наше земље је центар образовања, у њему се налази велики број школа и факултета. Поред тога, у њему се налази велики број културних установа као што су позоришта, библиотеке, музеји, али и спортски објекти. Овде су приказана нека од значајних места и објеката у нашем главном граду.

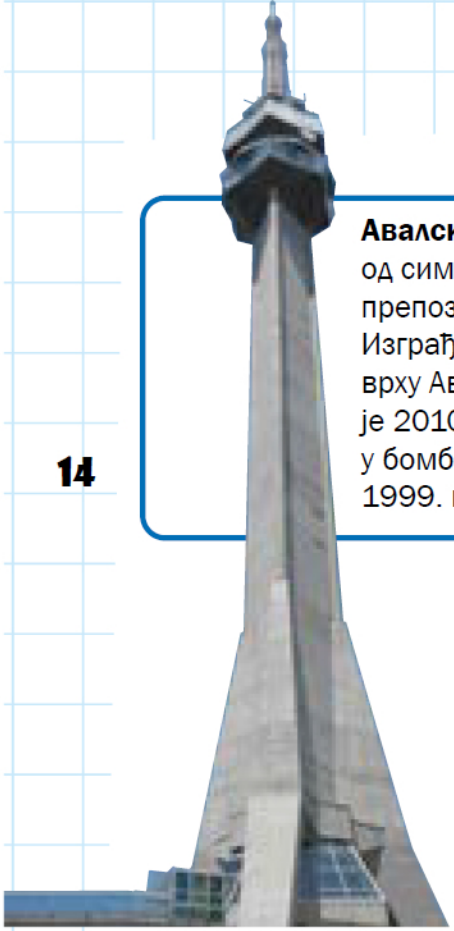
Храм Светог Саве је највећи православни храм на Балкану. Налази се на Врачару. Подигнут је на месту за које се веровало да су на њему спаљене мошти Светог Саве, првог архиепископа самосталне Српске православне цркве.

Калемегдански парк је један од највећих и најлепших београдских паркова. Његово име потиче од турских речи кале (тврђава) и мејдан (бојиште). У парку се налази велики број споменика, фонтана, неколико спортских терена и игралишта, зоолошки врт – „Врт добре наде".

У оквиру парка налази се и **Београдска тврђава**. Њу чине Горњи и Доњи град, у оквиру којих се могу видети Војни музеј, Опсерваторија и многи други објекти од историјског и културног значаја.

Авалски торањ је један од симбола по коме се препознаје Београд. Изграђен је на нижем врху Авале. Обновљен је 2010, након рушења у бомбардовању НАТО-а 1999. године.

Дом Народне скупштине Републике Србије налази се у центру Београда, на Тргу Николе Пашића. У Дому Народне скупштине састају се посланици и расправљају о законима важним за државу.

Споменик **Победник** представља бронзана мушка фигура са соколом у левој и спуштеним мачем у десној руци. Налази се у Горњем граду, у оквиру Београдске тврђаве.

Трг републике је централни трг у Београду. На њему се налазе Споменик кнезу Михаилу, Народни музеј и Народно позориште. У близини трга налази се Кнез Михаилова улица, популарно шеталиште и пешачка зона, у којој се налази велики број трговинских и угоститељских објеката.

Народни музеј и **Народно позориште** су неке од најзначајнијих културних установа у нашој земљи. Налазе се на Тргу републике, у близини Кнез Михаилове улице. Народни музеј је најстарији музеј у нашој земљи. Основан је 1848. године. У њему се налази око четиристо хиљада предмета од историјског и уметничког значаја.

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. Где се налази Београд, у ком делу Републике Србије?
2. Које су одлике Београда као главног града?
3. Наброј нека од значајнијих места у Београду.

У *Радној свесци* уради задатак *Београд – главни град Републике Србије,* на стр. 11.

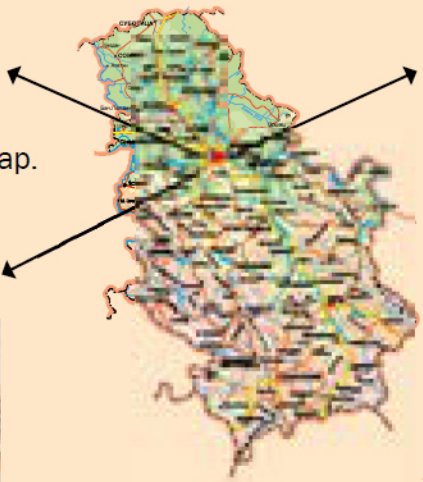
ПОДСЕТНИК

БЕОГРАД – ГЛАВНИ ГРАД РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Културни је здравствени, образовни, политички, туристички и спортски центар.

Значајна је раскрсница саобраћајних путева.

Значајни објекти су: Храм Светог Саве, Калемегдански парк, Београдска тврђава, Авалски торањ, Споменик Победник, Дом Народне скупштине Републике Србије, Трг Републике...

већи градови,
положај,
значај,
значајни објекти

Већи градови Србије

Богата историја и култура наше отаџбине допринели су томе да се у многим градовима налази велики број културно-историјских знаменитости. По броју становника највећи град је Београд, а затим следе Нови Сад, Ниш, Крагујевац и Приштина. У веће градове спадају и Суботица, Зрењанин, Чачак, Крушевац, Краљево, Нови Пазар, Лесковац, Ужице, Врање и други.

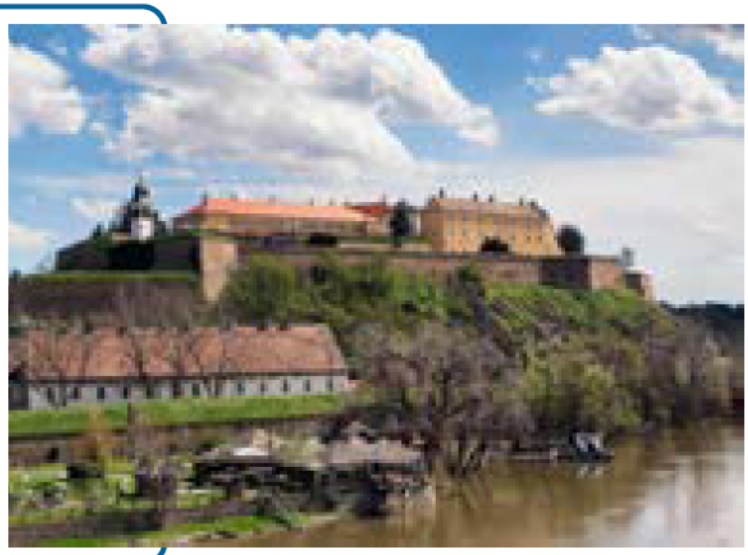

Пронађи набројане градове на карти Србије.

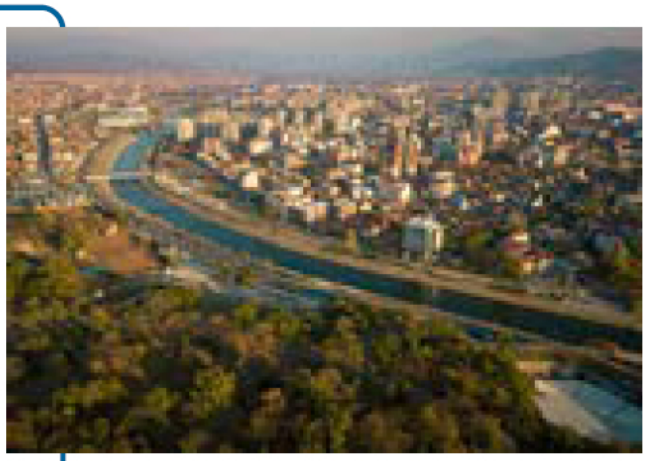
Сви градови у нашој земљи имају занимљиву прошлост, значајне манифестације и споменике које треба посетити и упознати. Неки од тих градова су Нови Сад, Ниш, Крушевац, Краљево, Нови Пазар и Приштина.

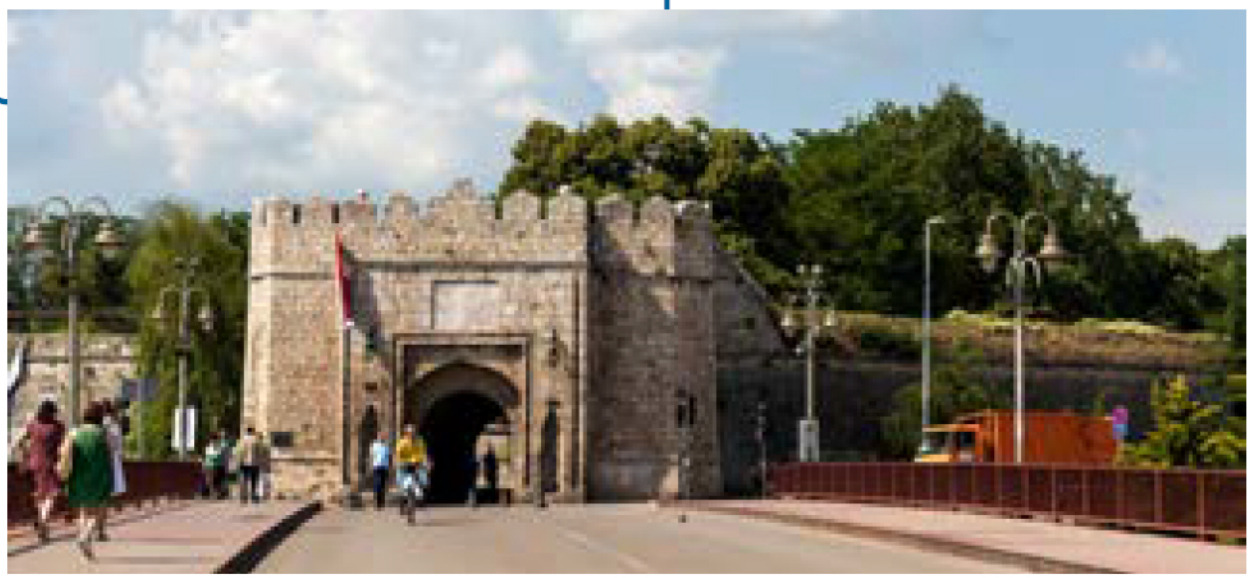
Нови Сад се налази на северу Србије, на реци Дунав. Други је град у Републици Србији по броју становника, после Београда. Административни је, образовни и економски центар Аутономне Покрајине Војводине. Познат је по значајним културним манифестацијама попут Змајевих дечјих игара, Фестивала дечје књижевности и др. Најпознатији културно-историјски споменик на подручју Новог Сада јесте Петроварадинска тврђава.

Петроварадинска тврђава

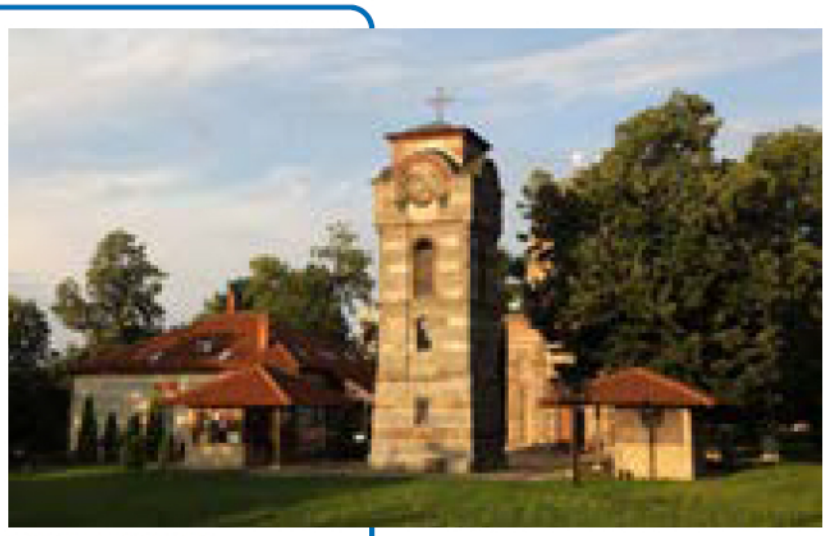
Ниш је трећи град по броју становника. Налази се на југу Србије, на реци Нишави. Одликују га богата култура, историја и архитектура. Раскрсница је копненог и ваздушног саобраћаја Балкана. У центру града налази се Нишка тврђава, чија је историја стара скоро две хиљаде година. У околини Ниша се налази познато археолошко налазиште Медијана, са остацима римског насеља.

Нишка тврђава

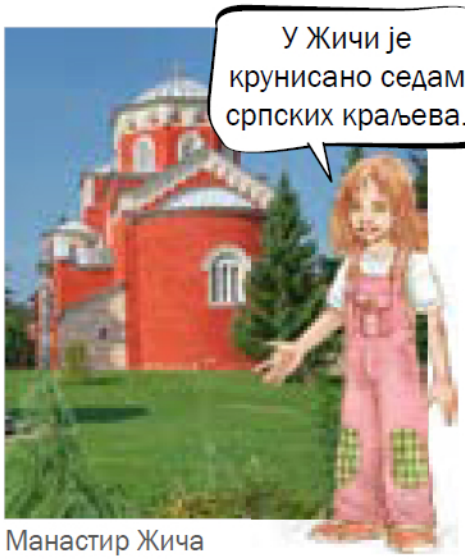
Крушевац је град у централном делу Србије, на реци Расини. Као своју престоницу подигао га је кнез Лазар. У близини се налази археолошки парк Лазарев град у којем се налази и црква Лазарица. У центру града налази се Споменик косовским јунацима, који је и симбол Крушевца. Сваке године се одржавају Видовданске свечаности.

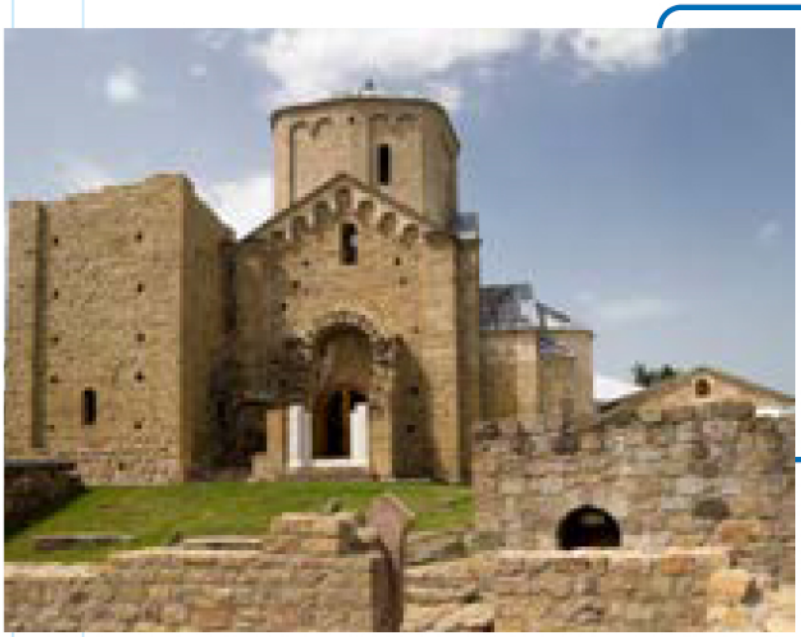
Црква Лазарица

Краљево је град који лежи на обалама три реке: Ибра, Западне Мораве и Рибнице. Недалеко од града налазе се српски средњовековни манастири Жича и Студеница. Недалеко од Краљева налази се и средњовековна тврђава Маглич.

Манастир Жича

Манастир Ђурђеви ступови крај Новог Пазара

Нови Пазар се налази на југозападу Србије, на обалама реке Рашке. У близини града је културни центар и престоница првих владара из династије Немањића – град-тврђава Стари Рас. У околини Новог Пазара налазе се манастири Сопоћани и Ђурђеви ступови.

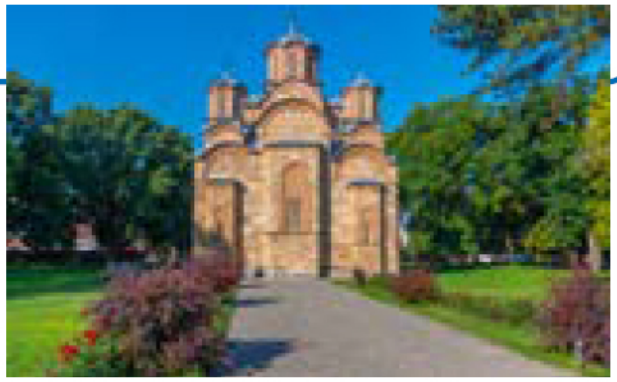

Манастир Сопоћани

Приштина је највећи град и административни центар Аутономне Покрајине Косова и Метохије. У близини града налази се манастир Грачаница и Газиместан, место где је вођена Косовска битка, 1389. године.

Приштина

Манастир Грачаница

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. Који су већи градови Републике Србије?
2. По чему је познат Нови Сад?
3. Где се налази Ниш и која су значајна места у његовој близини?
4. Чија престоница је била Крушевац?
5. Где се налази Приштина?

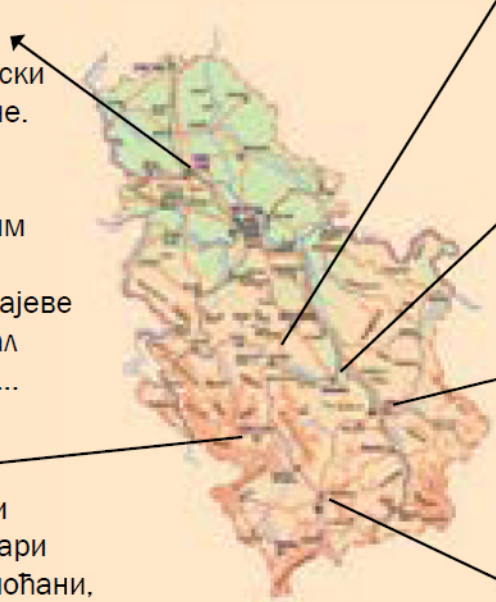
У *Радној свесци* уради задатак *Већи градови Србије,* на стр. 14.

ПОДСЕТНИК

ВЕЋИ ГРАДОВИ СРБИЈЕ

Нови Сад
Административни, образовни, економски центар АП Војводине. Богат музејима, галеријама, културно-историјским споменицима... Манифестације: Змајеве дечје игре, Фестивал дечје књижевности...

Нови Пазар
Културно-историјски објекти: тврђава Стари рас, манастири Сопоћани, Ђурђеви ступови...

Краљево
Културно-историјски објекти: манастири Жича, Студеница, тврђава Маглич...
У манастиру Жича је крунисано седам српских краљева.

Крушевац
Престоница кнеза Лазара. Симбол – Споменик косовским јунацима, Лазарев град...

Ниш
Богата култура, историја, архитектура...
Културно-историјски објекти: Нишка тврђава, Медијана...

Приштина
Административни центар АП КиМ.
Културно-историјски објекти: Газиместан, манастир Грачаница.

становништво,
народи,
традиција,
обичаји,
верске заједнице,
права,
обавезе,
демократија

Становништво Србије

Број становника у Србији

Последњи попис становништва био је 2011. године, када је Република Србија имала 7 186 862 становника. У нашој земљи број становника опада (већи број становника умире, или се сели у друге државе, него што се рађа).

На територији главног града наше земље, Београда, живи 1 659 440 становника.

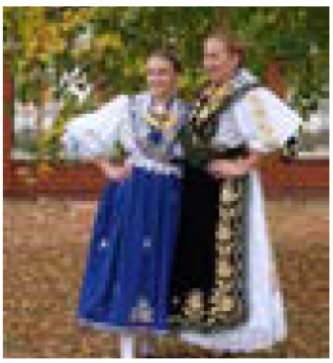
Различити народи и обичаји

Сви људи који живе на територији једне државе чине њено **становништво**. У нашој земљи живи велики број народа. Осим Срба ту су и Мађари, Словаци, Румуни, Хрвати, Буњевци, Бошњаци, Роми, Албанци, Бугари и други. Срби су већински народ, који је основао ову државу пре много векова. Велики број Срба живи и ван граница Републике Србије. Највише их има у земљама у региону: Босни и Херцеговини (претежно у Републици Српској), Црној Гори, Хрватској, Мађарској, Румунији, Албанији и Републици Северној Македонији. Осим у суседним државама, Срби живе и раде у читавом свету.

Различити народи имају различит језик, различите обичаје и народне ношње. Али, сви они користе српски језик који је званични језик у Републици Србији. Службено писмо је ћирилица.

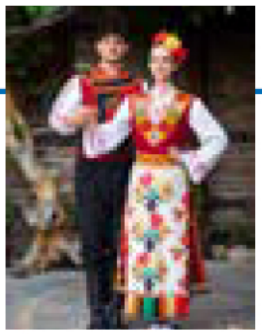

Мађарска народна ношња

Словачка народна ношња

Хрватска народна ношња

Бошњачка народна ношња

Румунска народна ношња

Бугарска народна ношња

Албанска народна ношња

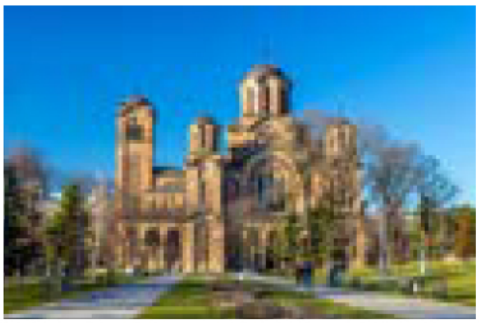

Традиционалну српску народну ношњу чине: шајкача, вежена кошуља, јелек везен златним или сребрним концем, ткани појас, ткана сукња, панталоне од чоје, везена кецеља, ручно плетене и вежене чарапе и опанци.

Сви народи који живе у Републици Србији су веома гостопримљиви. Богатство обичаја и традиције чини заједнички живот занимљивим. Разноврсност обичаја чине славе код Срба, богата кухиња Мађара, дуге и веселе свадбе Рома, као и многобројни обичаји и манифестације народа који живе у нашој земљи.

Различити народи – различите вероисповести

Најбројније **верске заједнице** у нашој земљи су хришћанска (православна, католичка и протестантска), исламска и јудаистичка. Неке празнике, као што је Нова година, славе сви становници. Различита култура и обичаји условљавају велики број културних дешавања које посећују припадници свих вера и националних мањина.

Православна црква Светог Марка у Београду

Католичка катедрала Светог Герхарда у Вршцу

Лејлек џамија у Новом Пазару

Јудејска синагога у Новом Саду

ПРАВА И ОБАВЕЗЕ СТАНОВНИКА СРБИЈЕ

Сви грађани наше земље имају једнака права, али и обавезе. Сваки грађанин наше земље има право на живот и слободу, образовање, здравствену заштиту, вероисповест, али и обавезе, од којих је најважнија да поштују права других, територију и обележја државе, као и да се одговорно односе према природним богатствима.

Ми живимо у **демократској држави**, што значи да се у њој поштују једнакост и права свих грађана. **Демократија** представља владавину народа путем изабраних представника власти, који се бирају на изборима, на одређено време. Овакав облик државног уређења назива се **република** и истиче се и у имену наше земље. У нашој земљи, као и у свим другим земљама, постоје **закони,** којима се одређују права и обавезе становништва. Најважнији државни документ наше земље је **Устав**. Уставом су утврђена права и обавезе грађана, али и саме државе према њима.

Права деце су посебно одређена, Конвенцијом о правима детета. Бројне светске организације, као што су Уједињене нације и Савет Европе, имају улогу да брину и штите људска права. Светски дан детета или Међународни дан детета се обележава 20. новембра. Дечија недеља је национална манифестација која се реализује сваке године током прве недеље октобра.

unicef

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Распоред становништва у селима и градовима

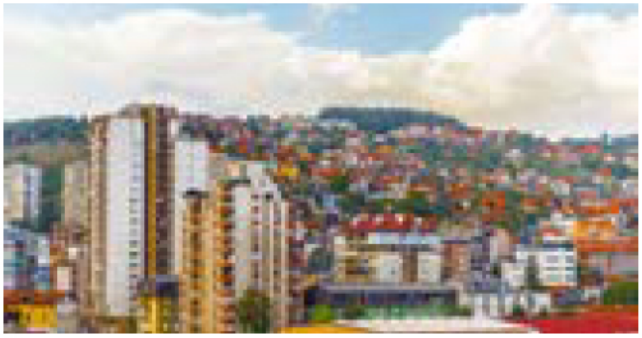
Становници наше државе живе у селима и градовима. Градови су гушће насељени и обухватају већи број становника него сеоска насеља у којима је већа просечна старост становника.

Села су најбројнија насеља. У њима се становници највише баве производним делатностима (пољопривредом и занатством), али и услужним делатностима (трговином и угоститељством). Пољопривреда је најзаступљенија. Сеоски туризам је грана која се све више развија.

Сеоско насеље

Градови су насеља у којима се становници баве свим делатностима. Од производних делатности најзаступљенија је индустрија, а од непроизводних делатности образовање, здравство, култура, наука и услужне делатности саобраћај и трговина. Велики број фабрика, здравствених и образовних установа пружа велике могућности за живот, рад и развој. Многи становници градова су у њима привремено настањени, највише због потребе за образовањем. Осим тога, многи људи који су запослени у граду живе у околним насељима и свакодневно, због посла, долазе у град.

Градско насеље

Људи имају различите потребе, склоности и интересовања. Сви они теже да их задовоље и зато су сеобе људи сталан процес. Неки становници из села прелазе у градове у потрази за послом, али све више је људи који из градова одлазе да живе на селу. Многи људи из планинских предела селе се у равнице због плоднијег земљишта, мада има и оних који се селе у планинске пределе. Због деценијских сеоба многа наша села остала су без становника или с веома малим бројем, углавном старијих домаћинстава.

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. Ко чини становништво једне земље?
2. Колико становника има у нашој земљи?
3. Који све народи живе у нашој земљи?
4. Која права, а које обевезе имају сви становници наше земље?
5. Због чега становништво прелази у градове?

У *Радној свесци* уради задатак *Становништво Србије,* на стр. 18.

ПОДСЕТНИК

СТАНОВНИШТВО СРБИЈЕ

Број становника у Србији – 7 186 862, Београд има 1 659 440 становника.

Народи: Срби, Мађари, Бошњаци, Роми, Хрвати, Буњевци, Албанци, Румуни, Бугари...

Државно уређење – република.

Званични језик је српски језик, а службено писмо ћирилица.

Демократска је држава – владавина народа (избори, устав, закони, права, обавезе).

Верске заједнице: хришћанска, исламска, јудаистичка...

Села су најбројнија насеља где је већа просечна старост, заступљене су производне и услужне делатности.

Градови су гушће насељени са већим бројем становника, заступљене су све делатности.

НАУЧИЛИ СМО!

ПОЛОЖАЈ

Југоисточна Европа, Балканско полуострво, средњоевропска, подунавска и панонска земља

ДРЖАВНИ СИМБОЛИ

Застава (државна и народна), грб (велики и мали), химна, новац — динар

СТАНОВНИШТВО

7 186 862 — Срби, Мађари, Бошњаци, Роми, Хрвати, Албанци, Румуни, Бугари... Република — демократска држава

ГРАНИЦЕ

Граничимо се са: Мађарска, Румунија, Бугарска, Северна Македонија, Албанија, Црна Гора, Босна и Херцеговина, Хрватска

БЕОГРАД

Главни град Србије, 1 659 440 становника. Политички, културни, здравствени, образовни, туристички и спортски центар, раскрсница саобраћајних веза...

ТРИ ЦЕЛИНЕ

Аутономна Покрајина Војводина, Централна Србија, Аутономна Покрајина Косово и Метохија

ЗНАЧАЈНИ ОБЈЕКТИ

Храм Светог Саве, Калемегдански парк, Београдска тврђава, Авалски торањ, Споменик Победник...

НОВИ САД

На северу земље, административни, образовни, економски центар АП Војводине, Петроварадинска тврђава...

КРАЉЕВО

Манастири Жича, Студеница и тврђава Маглич

НИШ

На југу Србије, богата култура, историја, архитектура, Нишка тврђава, Медијана...

НОВИ ПАЗАР

На југозападу земље, стара престоница српских владара, Стари Рас, манастири Ђурђеви ступови и Сопоћани...

ПРИШТИНА

Административни центар АП КиМ, Газиместан и манастир Грачаница...

КРУШЕВАЦ

Централни део Србије, престоница кнеза Лазара, црква Лазарица, Лазарев град...

ПРИРОДНЕ ОДЛИКЕ, БОГАТСТВА И ДЕЛАТНОСТИ У СРБИЈИ

УПОЗНАЋЕШ

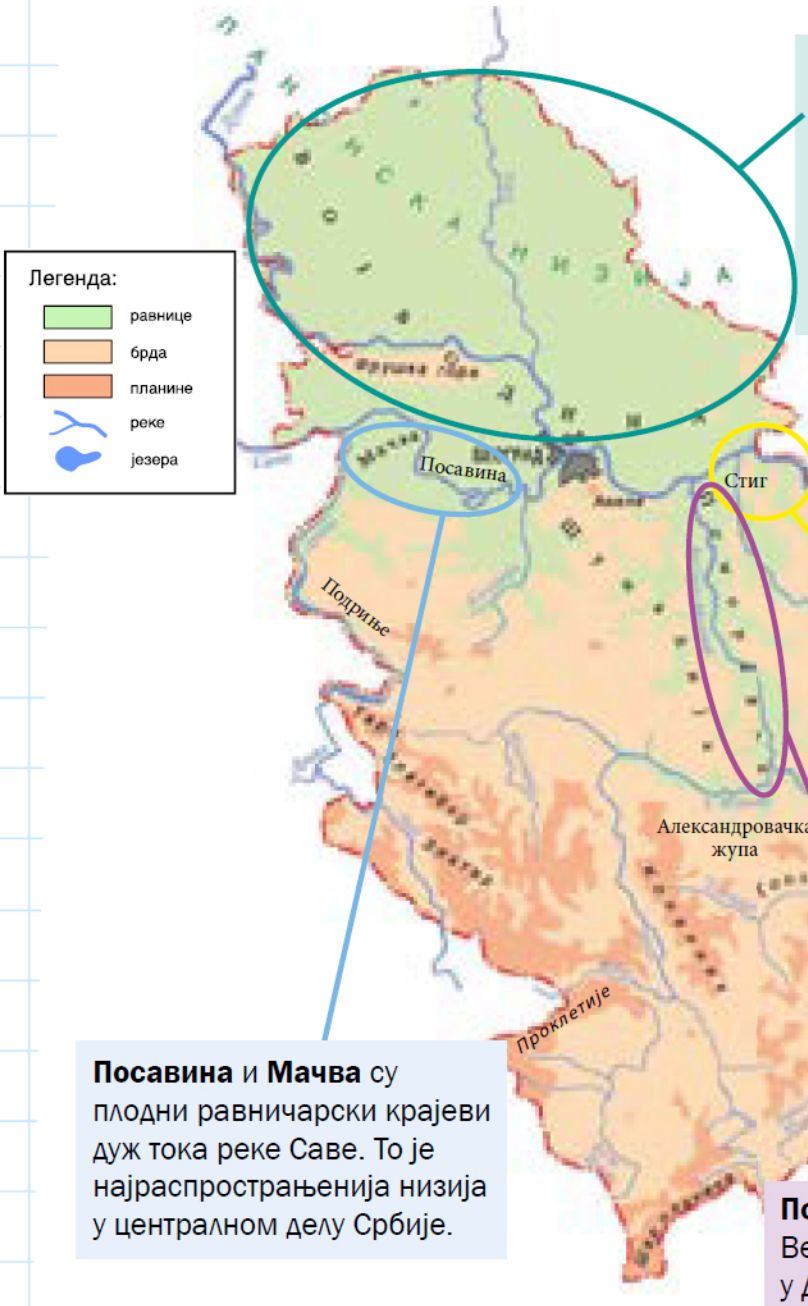
- РЕЉЕФ СРБИЈЕ
- ВОДЕ СРБИЈЕ
- БИЉНИ И ЖИВОТИЊСКИ СВЕТ СРБИЈЕ
- ЗАШТИЋЕНА ПОДРУЧЈА СРБИЈЕ
- ПРИРОДНА БОГАТСТВА У СРБИЈИ
- ПРИВРЕДНЕ ДЕЛАТНОСТИ У СРБИЈИ

низијске области,
брдско-планинска
област,
облици рељефа

Рељеф Србије

Када погледамо географску карту Републике Србије, уочавамо две различите области у рељефу. На северу наше земље налазе се равничарски предели (**низијска област**), а централни и јужни део је претежно брдско-планински (**брдско-планинска област**). Најраспрострањенији облици рељефа у низијској области су низије и долине.

Низијске области у Србији

Најпознатија и највећа низија у нашој земљи је **Панонска низија**, која се простире северно од реке Саве и Дунава. Највећи део те низије прекрива Војводину, коју чине: **Срем** (југозападни део), **Банат** (источни део) и **Бачка** (северозападни део).

Осим Панонске низије, у нашој земљи постоје и друге равничарске области.

Влашка низија је равничарско подручје у доњем току Дунава. Већи градови у тој области су Неготин и Кладово.

Стиг је равничарски крај доњег тока реке Млаве, у коме се налазе градови: Пожаревац и Петровац на Млави.

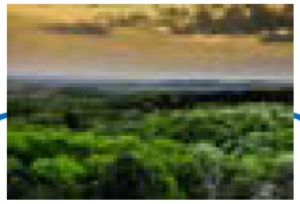
Посавина и **Мачва** су плодни равничарски крајеви дуж тока реке Саве. То је најраспрострањенија низија у централном делу Србије.

Поморавље обухвата долину реке Велике Мораве све до њеног ушћа у Дунав.

Осим плодног равничарског земљишта, у области Панонске низије налазе се планине (Фрушка гора, Вршачке планине) и пешчаре (Делиблатска и Суботичка).

Делиблатска пешчара је највећа пешчара у Европи. Налази се у Банату и проглашена је за резерват природе. У њој расту угрожене и заштићене биљне врсте, као што су банатски божур и гороцвет.

Фрушка гора се највећим делом налази у Срему, ниска је и острвска планина у Панонској низији. Фрушка гора је национални парк у којој се налази велики број заштићених биљака и животиња.

Суботичка пешчара се налази на крајњем северу Србије, на граници са Мађарском. Друга је по величини пешчаре након Делиблатске. Најбољи делови пешчаре су обрасли шумом, а на мањем делу се налазе виногради и воћњаци.

Вршачке планине или **Вршачки брег** је Парк природе, који се налази у југоисточном делу Баната. То је острвска планина у Панонској низији, у близини границе са Румунијом. У подножју планине налази се чувени вршачки виногради и град Вршац. На Вршачким планинама има највише сребрнолисне липе и багремових шума.

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. Који су најраспрострањенији облици рељефа у низијској области?
2. Које области чине Аутономну Покрајину Војводину?
3. Које су највеће низије и долине у нашој земљи и где се налазе?

У *Радној свесци* уради задатак *Низијске области у Србији,* на стр. 22.

ПОДСЕТНИК

РЕЉЕФ НИЗИЈСКЕ ОБЛАСТИ СРБИЈЕ

ОБЛИЦИ РЕЉЕФА:
низије (Панонска низија, Влашка низија),
долине (Посавина, Мачва, Поморавље, Стиг),
планине (Фрушка гора, Вршачке планине),
пешчаре (Делиблатска, Суботичка).

АУТОНОМНА ПОКРАЈИНА ВОЈВОДИНА:
Срем, Банат и Бачка.

Брдско-планинска област Србије

На карти се уочава да је Србија претежно брдско-планинска земља. **Брдско-планинска област** простире се јужно од низијске области. Облици рељефа у овој области су планине, котлине, клисуре, кањони и висоравни.

У нашој земљи се налази велики број **планина**. Неке од њих су: Тара, Златибор, Голија, Стара планина, Копаоник, Шар-планина, Проклетије...

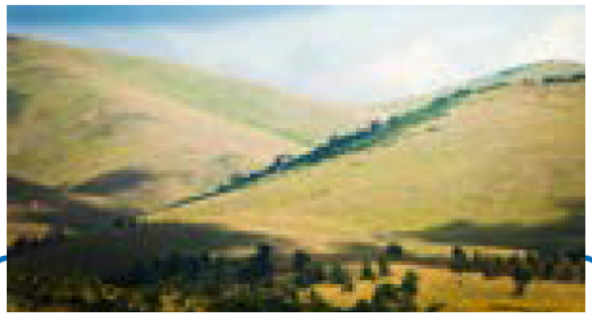
Стара планина се налази на истоку наше земље и представља природну границу према Бугарској. Највиши врх је Миџор.

Пронађи планине које су наведене у тексту и уочи у ком делу земље се налазе.

Голија се налази на југозападу Србије, у близини Новог Пазара. Највиши врх је Јанков камен.

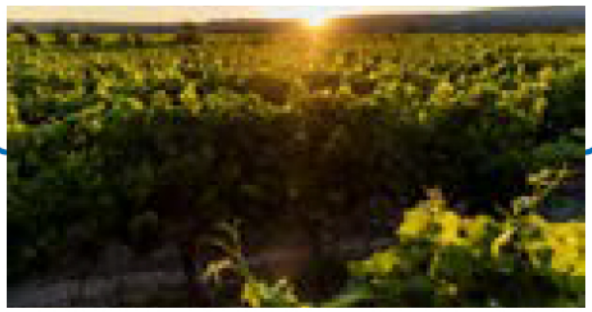
Златибор се налази у западном делу земље. Највиши врх је Торник.

Највеће **висоравни** су Пештер и Власина. Пештерска висораван се налази у југозападном делу земље, на граници са Црном Гором.

Пештерска висораван

Међу најпознатијим **котлинама** су Александровачка, Косовска и Метохијска. Александровачка котлина (жупа), налази се у централном делу Србије, окружена је планинама Копоник, Јастребац и Гоч.

Александровачка котлина

По својој лепоти издваја се **кањон** реке Дрине, који се налази у западном делу наше земље. Један је од најдубљих кањона на свету. У појединим деловима кањон је дубок и до 1 000 метара.

Кањон реке Дрине

Највеће и најпознатије **клисуре** у нашој земљи су Ђердапска и Овчарско-кабларска. Ђердапска клисура је највећа и најдужа у Европи, дуга је 100 км. Налази се у источном делу наше земље, на граници са Румунијом.

Ђердапска клисура

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

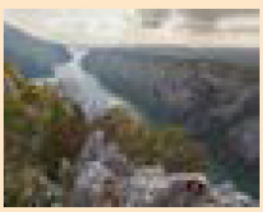
1. Који облици рељефа су заступљени у брдско-планинској области наше земље?
2. Наброј неке планине у Србији.
3. Где се налазе највеће котлине, клисуре и висоравни наше земље?
4. По чему је познат кањон реке Дрине?

У *Радној свесци* уради задатак *Брдско-планинска област Србије,* на стр. 23.

ПОДСЕТНИК

РЕЉЕФ БРДСКО-ПЛАНИНСКЕ ОБЛАСТИ СРБИЈЕ

ОБЛИЦИ РЕЉЕФА:
брда, планине (Тара, Златибор,Стара планина, Копаоник, Шар-планина, Проклетије...), котлине (Александровачка, Косовска и Метохијска...),

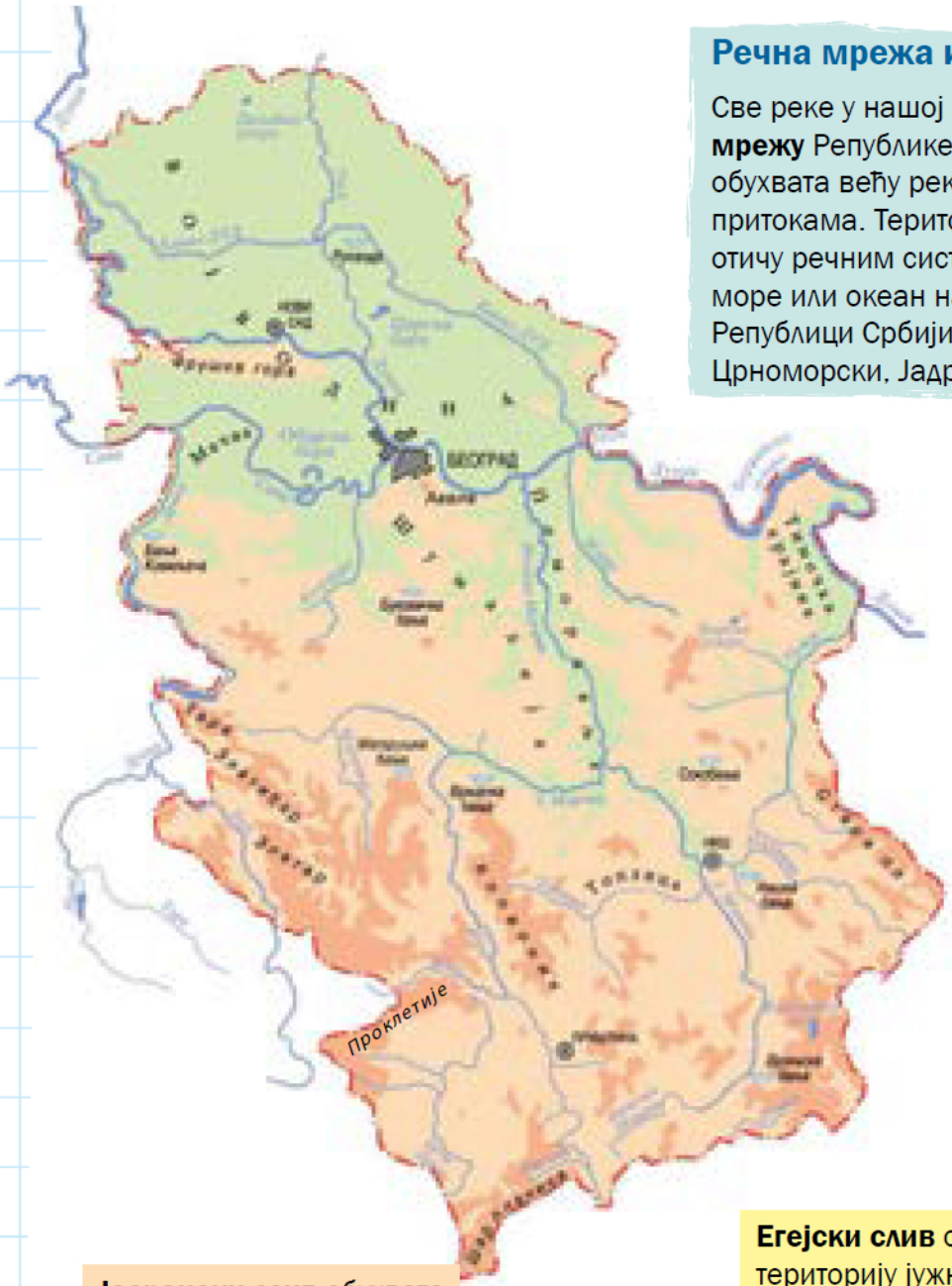
клисуре (Ђердапска, Овчарско-кабларска...),
кањони (Дрина...)
висоравни (Пештер, Власина...).

реке,
речна мрежа,
речни систем,
речни слив,
језера,
баре,
бање,
значај

Воде Србије

Реке и речни сливови Србије

Највеће и најпознатије реке у нашој земљи су: Дунав, Тиса, Сава, Дрина, Колубара, Западна Морава, Јужна Морава, Велика Морава, Ибар...

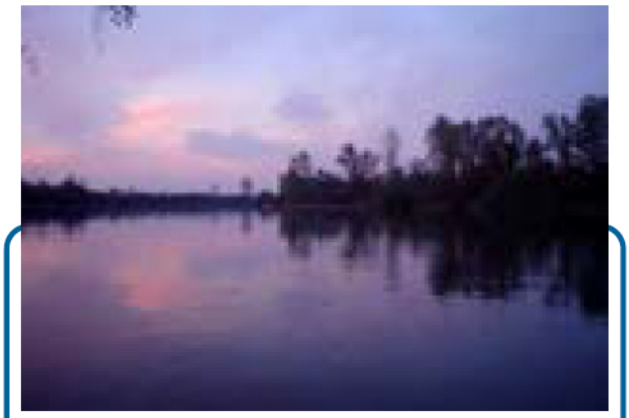
Речна мрежа и речни слив

Све реке у нашој земљи чине **речну мрежу** Републике Србије. **Речни систем** обухвата већу реку са свим њеним притокама. Територија с које све падавине отичу речним системом у неко језеро, море или океан назива се **речни слив**. У Републици Србији разликујемо три слива: Црноморски, Јадрански и Егејски слив.

Црноморски слив обухвата највећи део територије наше земље с које се текуће воде уливају у Дунав и одлазе у Црно море. Осим Дунава, овом сливу припадају све веће реке наше земље: Сава, Јужна и Западна Морава, Велика Морава, Тимок, Тамиш, Ибар, Тиса, Дрина и њихове притоке.

Јадрански слив обухвата територију западног дела Косова и Метохија којом тече Бели Дрим са својим притокама.

Егејски слив обухвата територију јужног дела наше земље којом теку реке Лепенац и Пчиња са својим притокама.

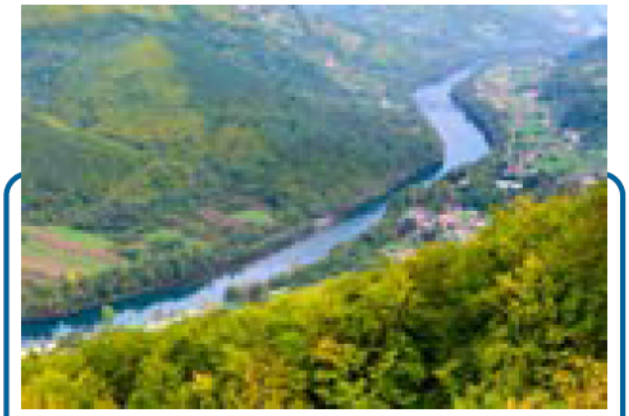
Најдужа река која настаје у нашој земљи и протиче целим њеним током је **Велика Морава**. Настаје спајањем Јужне и Западне Мораве и улива се у Дунав.

Кроз нашу земљу протиче **Дунав**, велика међународна река, друга по величини у Европи. Дунав протиче кроз десет европских земаља.

Река **Сава** је међународна река, протиче кроз неколико европских земаља. У нашој земљи се улива у Дунав код Београда.

Река **Дрина** је и гранична река – природна граница са Босном и Херцеговином.

Цветање Тисе

На реци Тиси живи врста инсекта која се зове Тиски цвет. Средином јуна, сваке године реку преплаве мужјаци ових инсеката који лете додирујући површину воде у потрази за женкама. Њихов лет подсећа на плес који траје пар сати. Тиски цвет је заштићен у Србији.

Значај река за живот људи

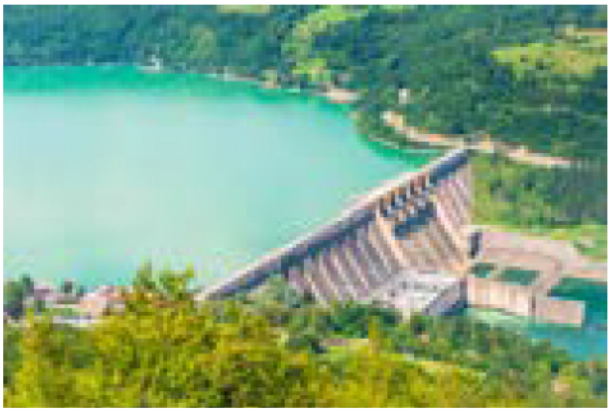
Реке су значајне за живот људи, из река се снабдевамо водом за пиће, наводњавамо оранице, али и користимо их за саобраћај и привреду. У нашој земљи су равничарске реке због свог дубоког корита и мирне воде погодне за речни саобраћај. Реке Дунав, Сава, Тиса су целим својим током кроз Србију пловне. Осим тога, снага река се користи за изградњу хидроелектрана и производњу струје. Међу најзначајнијим хидроелектранама у нашој земљи су ХЕ „Ђердап 1", ХЕ „Ђердап 2", ХЕ „Зворник", ХЕ „Бајина Башта"...

Река Сава у Београду

ХЕ „Ђердап 1" и „Ђердап 2" су највеће хидроелектране у нашој земљи. Изграђене су на реци Дунав, на изласку из Ђердапске клисуре.

ХЕ „Бајина Башта" изграђена је на реци Дрини.

Прва хидроелектрана у Србији изграђена је у Ужицу, на реци Ђетињи 1900. године. То је друга у свету хидреоелектрана која је користила Теслин систем наизменичне струје.

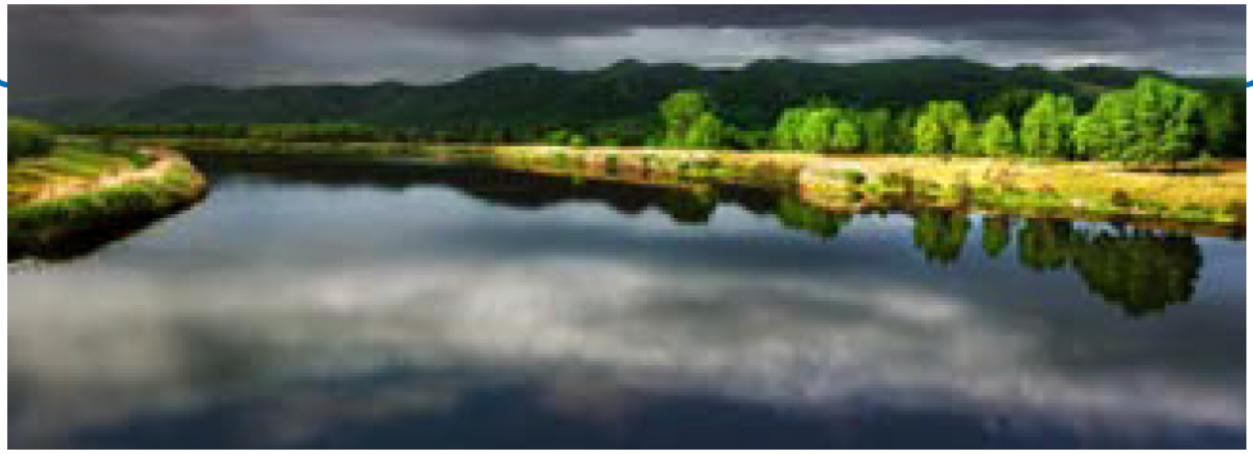
Значај речних канала

Током кишних периода велика опасност прети од изливања река. Највеће забележене поплаве у Србији догодиле су се 2014. године. Направиле су велику материјалну штету и однеле људске животе. Прокопавањем канала решава се или умањује проблем плављења и обезбеђује потребна количина воде у периодима када нема падавина.

Поплаве у Обреновцу 2014. године

У Србији се налази и неколико канала од којих је најпознатији канал Дунав–Тиса–Дунав. Ова мрежа канала повезује реке Дунав и Тису. Његове најважније улоге јесу одводњавање (одвођење воде како не би долазило до изливања река) и наводњавање (довођење воде у време сушних периода). Захваљујући овом каналу мочварно тло Војводине претворено је у нашу највећу житницу.

Канал Дунав-Тиса-Дунав

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

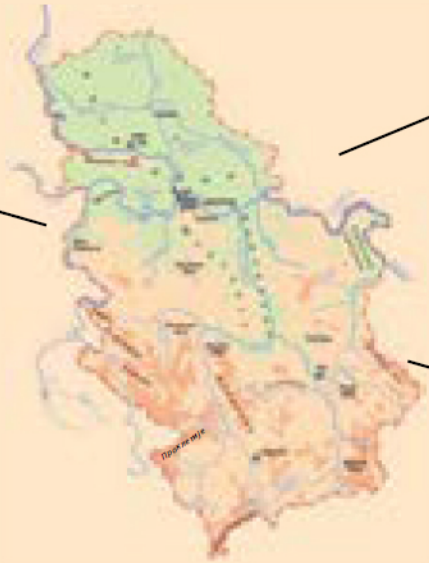
1. Шта обухвата речни систем, а шта речну мрежу?
2. Шта је речни слив и који су сливови наше земље?
3. Које су веће реке наше земље?
4. Због чега су реке значајне за саобраћај и привреду?
5. Чему служе канали и који канал је највећи у нашој земљи?

У *Радној свесци* уради задатак *Реке и речни сливови,* на стр. 24.

ПОДСЕТНИК

РЕКЕ И РЕЧНИ СЛИВОВИ СРБИЈЕ

РЕКЕ:
речна мрежа, речни сливови (Црноморски, Јадрански, Егејски), речни систем.

ВЕЋЕ РЕКЕ:
Дунав, Тиса, Сава, Дрина, Колубара, Западна Морава, Јужна Морава, Велика Морава, Ибар...

КАНАЛ:
Дунав–Тиса–Дунав

Језера, баре и бање Србије

Република Србија је, осим река, богата и другим водама: **језерима, барама и бањама с минералном и топлом водом**.

Језера су веће и дубље стајаће воде. Могу бити природна и вештачка.

Природних језера има мало, и то углавном у Војводини, насталих деловањем ветра или река... Једно од најпознатијих природних језера у нашој земљи је Палићко језеро. Налази се на северу наше земље, надомак Суботице. Језера на Шар-планини, која називају и „горске очи", настала су деловањем леда. Тако је настало и Ђеравичко језеро на Проклетијама.

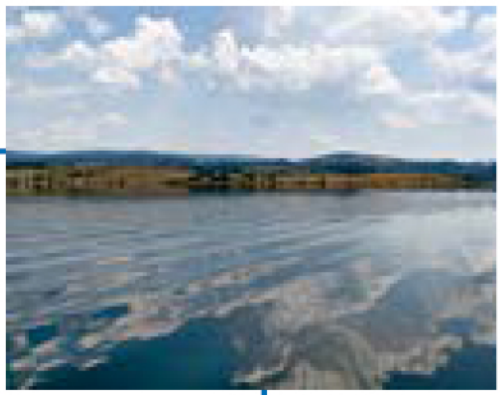

Палићко језеро

Ђеравичко језеро

Остала језера у нашој земљи су **вештачка**. Вештачка језера је створио човек преграђивањем река због својих потреба: производње струје, пијаће воде, наводњавања и рекреације. Међу најпознатијим вештачким језерима у Србији су: Ђердапско језеро и Власинско језеро. Ђердапско језеро настало је приликом подизања хидроелетране „Ђердап", на Дунаву. Власинско језеро је настало преграђивањем реке Власине.

Власинско језеро

Баре су површинске, мале и плитке стајаће воде. Настају накупљањем падавина, изливањем река, одвајањем дела речног корита и подизањем нивоа подземних вода. Најпознатије баре су Царска и Обедска бара. Станиште су великог броја ретких биљака и животиња, нарочито птица. Обедска бара је специјални резерват природе познат по црној и белој роди, соколу ластавичару и чапљи кашикари.

Обедска бара

Наша земља је богата изворима лековите воде. Многе од њих су минералне, због чега имају лековита својства. Многе минералне воде се и флаширају. Изграђена лечилишта око извора лековитих вода називају се **бање**. Најпознатије бање су Врњачка бања, Сокобања, Бања Ковиљача, Буковичка бања и др. Огромно богатство минералних и термалних вода велики је потенцијал за развој бањског туризма.

Врњачка бања

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. Каква могу бити језера?
2. Која су најпознатија природна, а која вештачка језера у нашој земљи?
3. Шта су баре, како настају и које су најпознатије у нашој земљи?
4. Шта су бање и које бање су најпознатије у нашој земљи?
5. Које делатности се развијају захваљујући богатству језера, бара и бања?

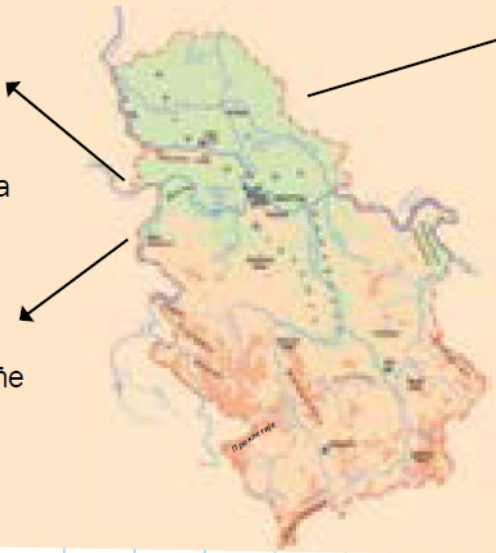
У *Радној свесци* уради задатак *Језера, баре и бање Србије,* на стр. 26.

ПОДСЕТНИК

ЈЕЗЕРА, БАРЕ И БАЊЕ СРБИЈЕ

ЈЕЗЕРА:
Природна језера настају деловањем ветра, река, леда; најпознатија језера: Палићко језеро, Ђеравичко језеро, језера на Шар-планини...

Вештачка језера настају радом људи за потребе производње струје, пијаће воде, рекреације: Ђердапско језеро, Власинско језеро...

БАЊЕ:
(минералне, лековите...):
Врњачка бања, Сокобања, Бања Ковиљача, Буковичка бања...

БАРЕ:
Царска бара, Обедска бара...

биљне врсте,
животињске врсте,
заштићене врсте

Биљни и животињски свет Србије

Богат и разноврстан биљни и животињски свет представљају једно од најважнијих природних богатстава Србије. Неке од њих живе само на нашој територији, као што су: Панчићева оморика, српска рамонда, риба светлица и друге. О њима ћеш сазнати на наредним странама.

Најчешће врсте биљака и животиња у Србији

Неке од најпознатијих и најраспрострањенијих биљака у нашој земљи су храст, буква, јела, зова, маслачак, бор, багрем и друге. Од животиња су најчешће лисица, зец, јеж, врабац, голуб, фазан, сова...

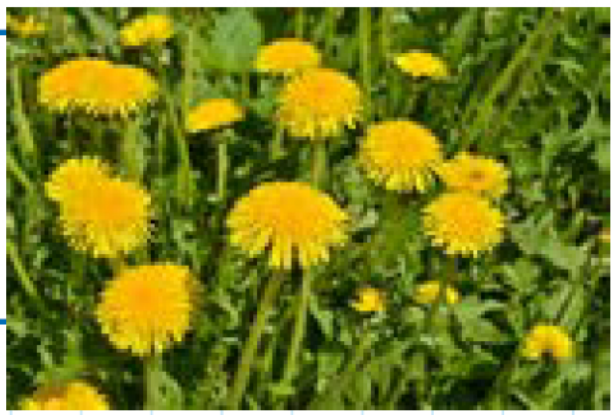
Храст је листопадно дрво које може бити широко око 3 м, високо око 50 м и достићи старост преко 800 година. Његов плод, жир, јестив је и лековит. Многи обичаји и веровања везани су за храст. Стари примерци, који се називају записи, веома се поштују и чувају. Божићни бадњак се углавном прави од храстових гранчица.

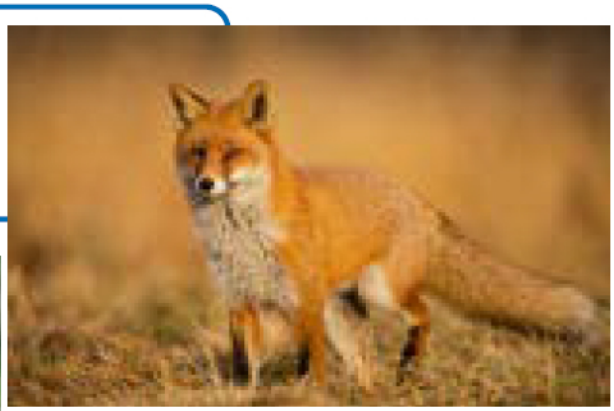

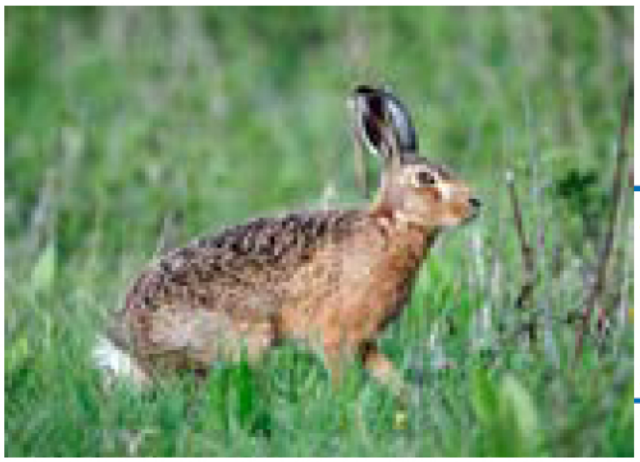
Зова је веома распрострањена листопадна биљка која расте у облику грма или дрвета до 10 м висине. Од њених цветова се може правити сок, а од црних плодова слатко, џем или компот. Од сувих листова, коре и цветова припремају се чајеви. Некада су се од зовине стабљике правиле и свирале.

Маслачак је зељаста биљка која расте на пољанама и ливадама. Препознаје се по изразито жутим, крупним цвастима. Сви делови биљке су јестиви. Од младих листова може се правити салата, чорба и сок, а од корена маслачка могу се правити укусна јела.

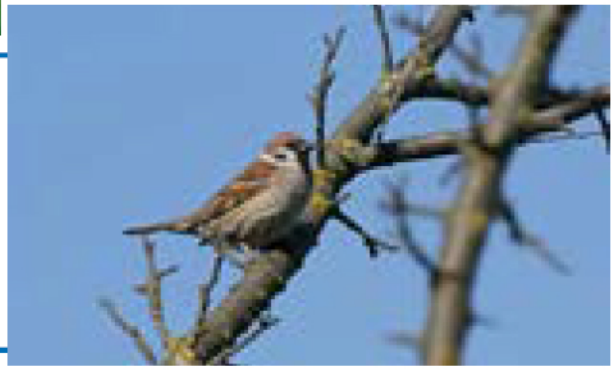
У нашој земљи најзаступљеније су риђе **лисице**. Свештоједи су и живе у јамама које саме ископају на ивици шуме. У причама су често описане као лукаве, а заправо су радознале и сналажљиве.

Зечеви су брзе животиње препознатљиве по дугим ушима и дугим задњим ногама. Претежно су биљоједи, а храну прикупљају највише ноћу. Живе на пољима и ливадама.

Врапци су мале птице певачице које су се прилагодиле животу у близини људи. Највише се хране семенкама и ситним инсектима. Свој дом проналазе испод стреха, у отворима зграда, жбуновима и дрвећу. Зову их још и џивџани и чест су мотив у песмама.

Заштићене биљке и животиње у Србији

Све угрожене и заштићене биљке и животиње у нашој земљи пописане су у посебним књигама које се називају „Црвене књиге". Све ретке биљке и животиње или оне које живе само на одређеним деловима територије Србије су законом заштићене. Сакупљање заштићених биљака или лов и узнемиравање заштићених животиња је строго забрањено.

Неке од ретких и заштићених биљака и животиња су:

Росуља је биљка која помоћу лепљивих листова хвата ситне инсекте. Највише је има око Власинског језера и на Старој планини.

Гороцвет расте на песковитим стаништима и сушним ливадама.

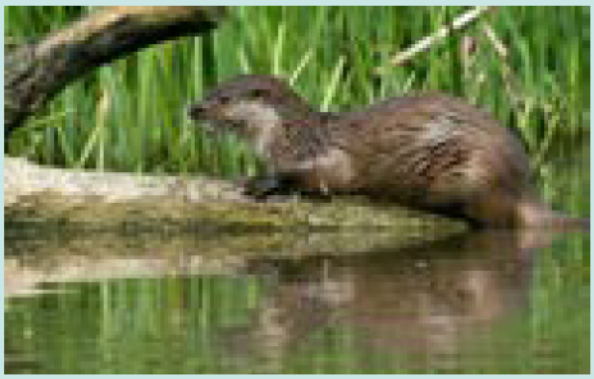
Банатски божур је врло редак. Може се наћи само у Делиблатској пешчари.

Риба светлица се сада може наћи само у Дрини и њеним притокама. Тело јој је издужено и сребрнастобеле боје. Воли бистру и брзу воду, а храни се и ситним животињама у води и са речног дна – раковима и пужевима.

Велика дропља је строго заштићена врста у Србији. То је највећа птица летачица на свету. Ове птице не праве гнезда, већ пронађу рупу у којој снесу јаја и одгајају младе. Велика дропља је веома угрожена и може се видети само у резервату на северу Баната.

Видра је животиња прилагођена животу у бистрој, слаткој води. У води се храни рибом, коју лови оштрим и снажним зубима. У нашој земљи видре се могу наћи најчешће на Ђердапу, Тари, као и у водама око Копаоника и Шар планине.

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. Које су најраспрострањеније биљке у нашој земљи?
2. Које су најраспрострањеније животиње у нашој земљи?
3. Које су ретке, угрожене и заштићене биљке и животиње у нашој земљи?
4. Како се спречава њихов даљи нестанак?

У *Радној свесци* уради задатак *Биљни и животињски свет Србије,* на стр. 28.

ПОДСЕТНИК

БИЉНИ И ЖИВОТИЊСКИ СВЕТ СРБИЈЕ

БИЉКЕ:
храст, буква, јела, зова, маслачак, бор, багрем...

ЖИВОТИЊЕ:
лисица, зец, јеж, врабац, голуб, фазан, сова...

ЗАШТИЋЕНЕ БИЉКЕ И ЖИВОТИЊЕ:
росуља, гороцвет, банатски божур, риба светлица, велика дропља, видра...

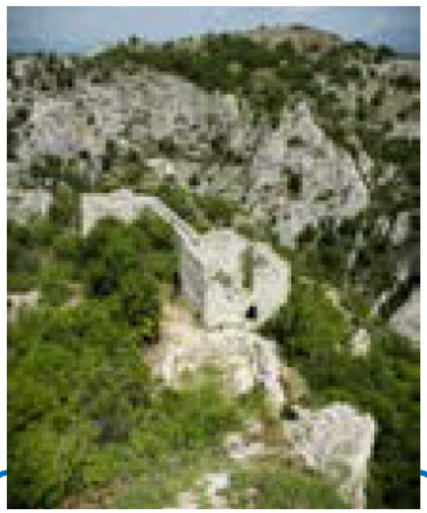
национални паркови,
биљни и животињски свет,
предели изузетних одлика,
паркови природе,
специјални резервати природе,
споменици природе

Заштићена подручја Србије

Прилагођавајући природу својим потребама и користећи је како би себи олакшао живот (сечом шума, преоравањем ливада, исушивањем мочвара, копањем канала...), човек је загађивао и уништавао природу, а тиме и станишта великог броја биљака и животиња. Да би се сачувале природне лепоте и биљне и животињске врсте, многи делови земље стављени су под заштиту закона, и они представљају заштићена подручја. У та подручја спадају **национални паркови, паркови природе, предели изузетних одлика, резервати** и **споменици природе**.

Национални паркови су територије веће површине које су заштићене од утицаја човека. У њима се налазе ретке биљне и животињске врсте, посебни облици рељефа и важни културно-историјски споменици. У Републици Србији има **пет националних паркова: Фрушка гора, Тара, Ђердап, Копаоник** и **Шар-планина**.

Постоје и мање заштићене територије, као што је Лептерија или Сокоград, који се налази у близини Сокобање и који је проглашен **пределом изузетних одлика**. Познат је по живописној клисури реке Моравице, средњовековном утврђењу и високом степену очуваности природе.

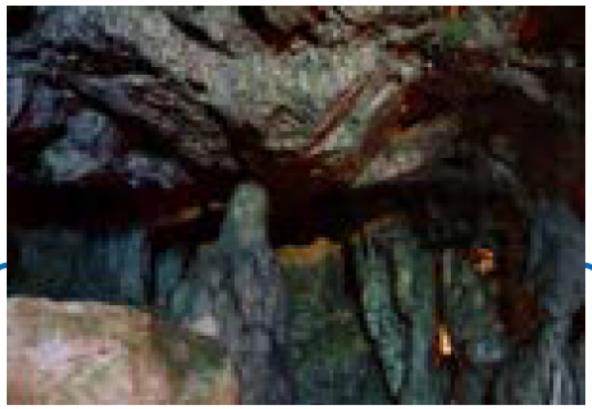
Парк природе „Шарган – Мокра Гора” се налази у западном делу општине Ужице, између планина Таре и Златибора. Богат је биљним и животињским светом, али и угроженим и ретким врстама. Значајни објекти су пруга уског колосека „Шарганска осмица” и етно-насеље „Дрвенград”.

Засавица је **специјални резерват природе** са значајним и разноврсним биљкама и животињама. У њој се налазе ретке и угрожене врсте биљака и животиња. Засавица је позната по дабровима који су враћени на ове просторе 2004. године.

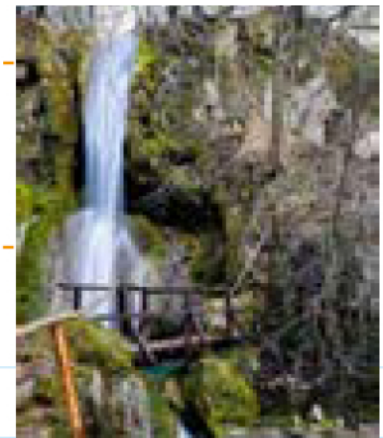

Споменик природе Ђавоља варош налази се на Радан планини, на југу Републике Србије, у близини Куршумлије. Овај природни споменик чине земљане фигуре и два извора јако киселе воде.

Заштићени споменик природе Ресавска пећина сврстава се у природно добро од националног значаја. Налази се у Централној Србији, 20 км од Деспотовца. Спада у највеће и најлепше пећине у Србији. У њој су заступљене скоро све врсте пећинских украса.

Водопад Рипаљка је први споменик природе у нашој земљи. Налази се 5 километара од Сокобање на планини Озрен. Састоји се од већег броја водених каскада укупне дужине 40 метара.

Национални паркови

Национални парк Фрушка гора

Фрушка гора је наш најстарији национални парк. Обухвата предео планине Фрушке горе, која обилује угроженим и ретким биљкама и животињама. Парк је познат по скоро хиљаду врста биљака и чак двеста врста птица.

Биљке националног парка Фрушка гора

У националном парку се могу видети разноврсне биљке, од којих је велики број заштићен. Неке од биљака у националном парку су липа, буква, тиса, бор, гороцвет, сремуш, клека, трњина и степска перуника.

Клека је четинар који расте као грм. Сви делови биљке су изузетно лековити, а нарочито горко-слатки плодови, који се сакупљају од јесени до зиме.

Сремуш спада у прве веснике пролећа. Називају га и медвеђи лук или дивљи бели лук. Његови листови и корен су јестиви и веома лековити.

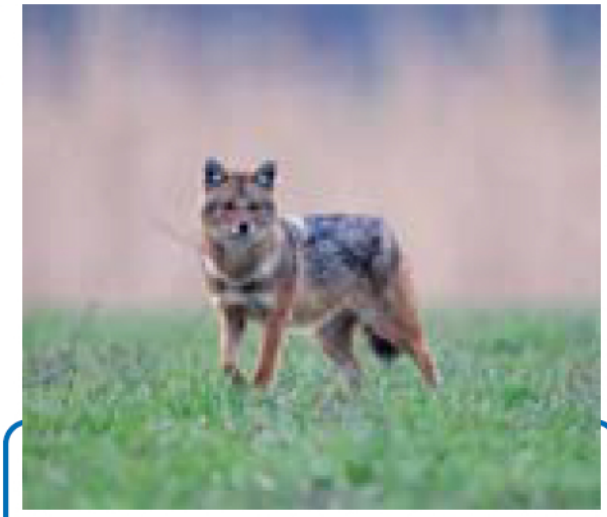
Трњина је листопадни жбун. Називају је и дивља шљива или црни трн. Лековита је и њени листови и округли, горки, модроплави плодови користе се у исхрани и за прављење чајева.

Степска перуника је ретка и заштићена биљка. Цвет је ружичастољубичаст или пурпурноплавичаст.

Животиње националног парка Фрушка гора

Национални парк је познат по животињама као што су текуница, слепо куче, степски соко, али и другима: шакалу, јелену, слепом мишу и др.

Шакал је животиња слична вуку. Ноћна је животиња и живи у малим чопорима. Тело му је прекривено кратком, црвенкасто-смеђом длаком. Дуг је око један метар, има шиљату њушку и дуже уши.

Текуница је биљојед сличан веверици. Текунице живе под земљом, у ходницима које саме копају. Веома су активне током дана и лако их је уочити, а зимски период проводе у зимском сну.

Слепо куче је сисар и биљојед који живи под земљом. У подземним тунелима које сам копа складишти храну, због чега веома ретко излази на површину. Зиму не проводи у зимском сну већ се храни залихама које прикупи током лета и јесени.

Степски или банатски соко је угрожена врста птица. Светло смеђе је боје са распоном крила преко 1 метар. Гнезди се у напуштеним гнездима других птица, а некада и сам отера власника. Месојед је и лови мање сисаре.

Национални парк Тара

Овај национални парк обухвата предео планине Таре. Тара је једна од најшумовитијих планина у Европи и позната је по великом броју разноврсних биљака који чине трећину укупног биљног света Србије. Најраспрострањеније су мешовите шуме смрче, јеле и букве. Тару настањује велики број биљних и животињских врста од којих је велики број заштићен. Од биљака је најпознатија Панчићева оморика, биљка „живи фосил" која живи на овом простору још из периода леденог доба. Од животиња симбол Таре је Панчићев скакавац, затим мрки медвед, сури орао, дивокоза, дивља свиња и многе друге.

Биљке националног парка Тара

Панчићева оморика је врста смрче. Открио ју је српски ботаничар Јосиф Панчић на планини Тари. Ова оморика се може наћи само на просторима Балканског полуострва. Свако појединачно стабло Панчићеве оморике је под заштитом државе. То је танко и витко зимзелено дрво које расте до 50 метара висине.

Жута линцура је веома угрожена и строго заштићена биљка. Расте на планинским и каменитим теренима југозападног дела наше земље (Тари, Ртњу, Старој планини...). Цветови су јој крупни, златножуте боје.

Животиње националног парка Тара

Мрки медвед је један од симбола националног парка Тара где се налази и његово најзначајније станиште у Србији. Најкрупнији је сисар на Балкану и може имати масу до 300 кг. Сваштојед је и преспава зиму.

Сури орао је ретка и угрожена птица грабљивица која може достићи висину и око један метар, с распоном крила преко два метра. Боја му је црносмеђа или тамносмеђа. Може да живи и до 50 година. Храни се ситним сисарима и птицама.

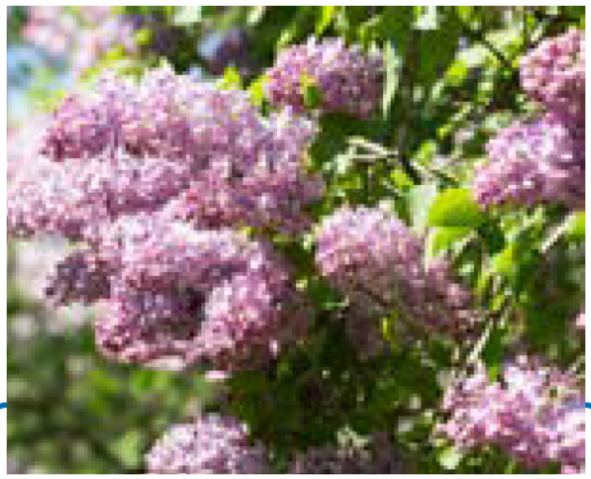
Национални парк Ђердап

Национални парк Ђердап је највећи национални парк у Републици Србији. Ђердап је и једини речни национални парк. Обухвата подручје Ђердапске клисуре које се налази у источном делу Републике Србије. Од животиња су посебно значајне разне врсте птица и гмизаваца као што су мали корморан и шарени даждевњак. Најпознатије врсте сисара су: јелен, дивља свиња, као и строго заштићен рис, видра, слепи миш и др.

Биљке националног парка Ђердап

Камењарски каранфил је биљка малих белих и светло розих цветова и уских листова. Расте до 15 цм висине. Биљка расте на каменитим подручјима Ђердапске клисуре и налази се под заштитом државе.

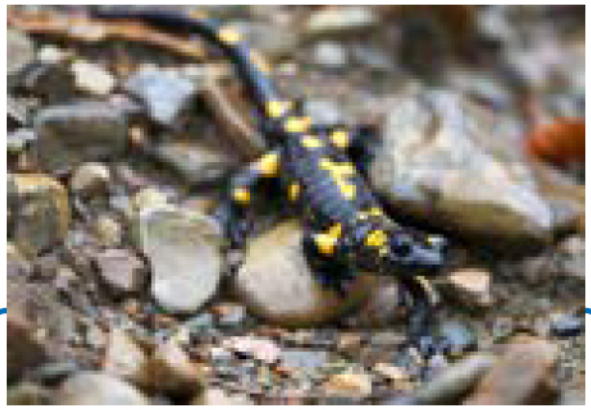

Јоргован је жбунаста биљка која расте до 10 м висине. Станиште су му стрме падине Ђердапске клисуре. Цветови су груписани у велике гроздове. Препознатљив је по свом лепом мирису.

Животиње националног парка Ђердап

Мали корморан је птица са распоном крила до 90 цм. Црне је боје прошаран белим мрљама и најмања је врста корморана у Европи. Храни се рибом и воденим инсектима.

Шарени даждевњак или саламандер је месојед који живи у близини воде. Црне је боје са изразито жутим мрљама чиме упозорава друге грабљивице на отров који лучи преко своје коже.

Национални парк Копаоник

Национални парк Копаоник је најмањи национални парк. Обухвата само више делове планине Копаоник. Настањује га велики број биљака и животиња од којих су многе заштићене. Неке од заштићених биљака су Панчићева поточарка и рунолист, а од животиња су значајне вук, шарени твор, пух орашар, крстокљун и друге.

Биљке националног парка Копаоник

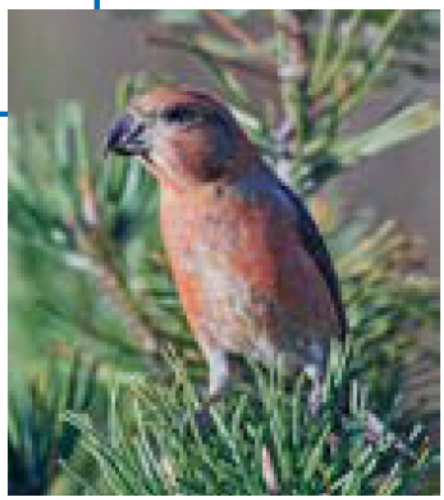
Панчићева поточарка је биљка која настањује само Копаоник и трајно је заштићена. Расте на надморским висинама од 1 400 до 2 000 метара.

Рунолист је биљка која расте на неприступачним деловима планина, веома је ретка и заштићена биљка у читавој Европи.

Животиње националног парка Копаоник

Крстокљун је заштићена врста птице. Својим унакрсно постављеним кљуном једу семенке четинара. Воле да живе у већим групама, мирне су и друштвене птице.

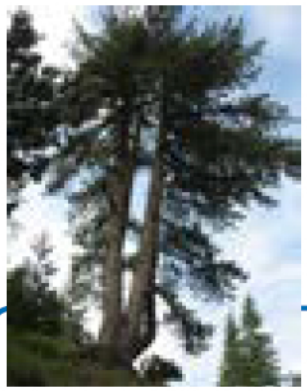

Пух орашар је глодар смеђожуте боје, дужине до 9 цм. Активан је највише ноћу и већи део времена проводи скупљајући храну на гранама дрвећа. Период од јесени до пролећа проводи у зимском сну. Храни се плодовима купина, јагода, жиревима, лешницима и орасима, по којима је и добио име.

Национални парк Шар-планина

Национални парк обухвата предео Шар-планине, која се налази на подручју Косова и Метохије. Настањује га велики број биљних и животињских врста. Познат је по великом броју језера које се називају „горске очи". Од ретких биљака расту високопланински борови муника и молика и српска рамонда, а од животиња су познати белоглави суп, дивокоза, рис, орао змијар, поскок и друге.

Биљке националног парка Шар-планина

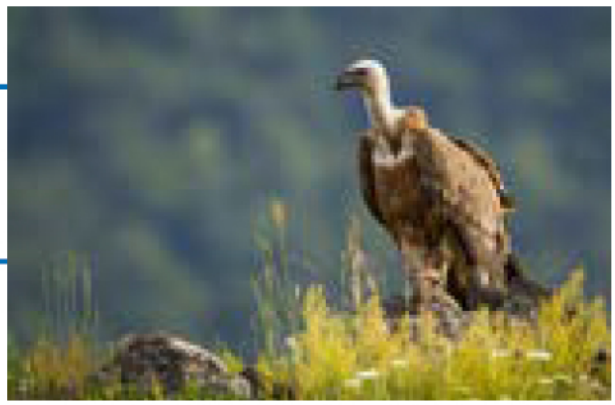
Муника и молика су четинарске врсте дрвећа које су опстале на територији овог дела Балкана још из времена када је на тим просторима владала хладна клима. Могу да доживе старост од неколико стотина година. Изузетно су отпорне на ниске температуре.

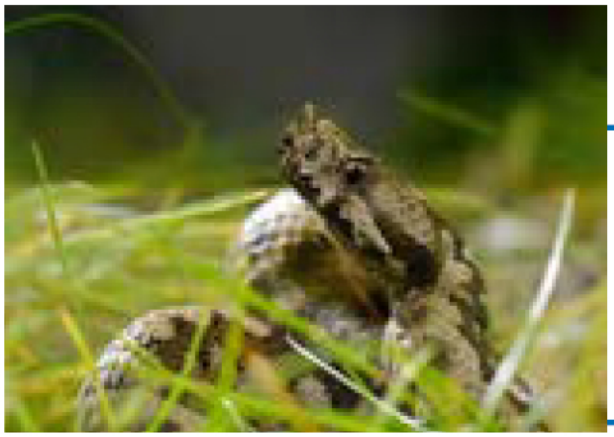

Српска рамонда је заштићена биљка, живи у клисурама и стенама. Својим изгледом подсећа на љубичицу. Ова биљка је необична јер када се и потпуно осуши може да оживи ако се залије!

Животиње националног парка Шар-планина

Белоглави суп је птица с распоном крила преко два метра. Перје му је риђе-браон боје. Храни се угинулим животињама и тиме спречава ширење заразе.

Поскок је најотровнија змија у нашој земљи. Може бити дуг око један метар. Препознатљив је по рогу на предњем делу главе и по тамнобраон или црном цикцак пругом која се налази на леђима. Живи на сувим, каменитим местима. Храни се ситним сисарима и птицама.

Природне реткости и културно-историјски споменици

Нашу земљу осим богатства биљног и животињског света, красе и природне реткости као што су кањони, водопади, реке и језера необичне лепоте и особина, али и културно-историјски споменици изузетне вредности.

Манастир Рача се налази на десној обали реке Раче. Изграђен је у 13. веку, а као ктитор се наводи краљ Стефан Драгутин Немањић. До 17. века је био центар српске преписивачке школе. Манастир и црква у оквиру њега у прошлости су више пута били рушени и спаљивани.

Манастир Ново Хопово се налази на Фрушкој гори, један је од 16 сачуваних манастира саграђених у периоду између 15. и 18. века (некада их је постојало 35 на Фрушкој гори). Манастир је био просветни центар током више векова. Доситеј Обрадовић се у њему замонашио и провео три године проучавајући библиотеку манастира.

Голубачки град је средњовековна тврђава. Налази се на десној обали Дунава на самом улазу у Ђердапску клисуру. Тврђаву чини 10 кула и две капије.

Лепенски вир је археолошко налазиште смештено на десној обали Дунава у Ђердапској клисури. Остатак је најважније праисторијске културе старе око 10 000 година у чијој близини је подигнут Музеј Лепенског вира. Један број нађених предмета чува се у Народном музеју у Београду.

Кроз национални парк **Тара** протичу реке Рача и Дрина, чији је кањон међу најдубљим у свету, са око 1 000 метара дубине.

Шума **Винатовача** налази се на истоку Србије, на Кучајским планинама, у близини Деспотовца. То је права прашума, строги резерват природе! Ова букова шума је вековима нетакнута, нека дрвећа су стара више стотина година.

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. Који су национални паркови у нашој земљи?
2. По чему је познат национални парк Фрушка гора? Наброј неке биљке и животиње тог парка.
3. Шта знаш о националном парку Тара?
4. Наброј неке заштићене биљке и животиње националног парка Копаоник и Шар планина.

У *Радној свесци* уради задатак *Заштићена подручја Србије,* на стр. 29.

ПОДСЕТНИК

ЗАШТИЋЕНА ПОДРУЧЈА СРБИЈЕ

Предео изузетних одлика (Лептерија – Сокоград...),

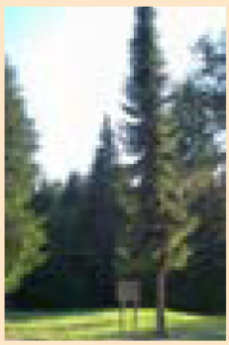
Парк природе (Шарган – Мокра Гора),

Специјални резерват природе (Засавица...),

Споменик природе (Ђавоља варош, Ресавска пећина...).

НАЦИОНАЛНИ ПАРКОВИ:
Фрушка гора,
Тара,
Ђердап,
Копаоник,
Шар планина.

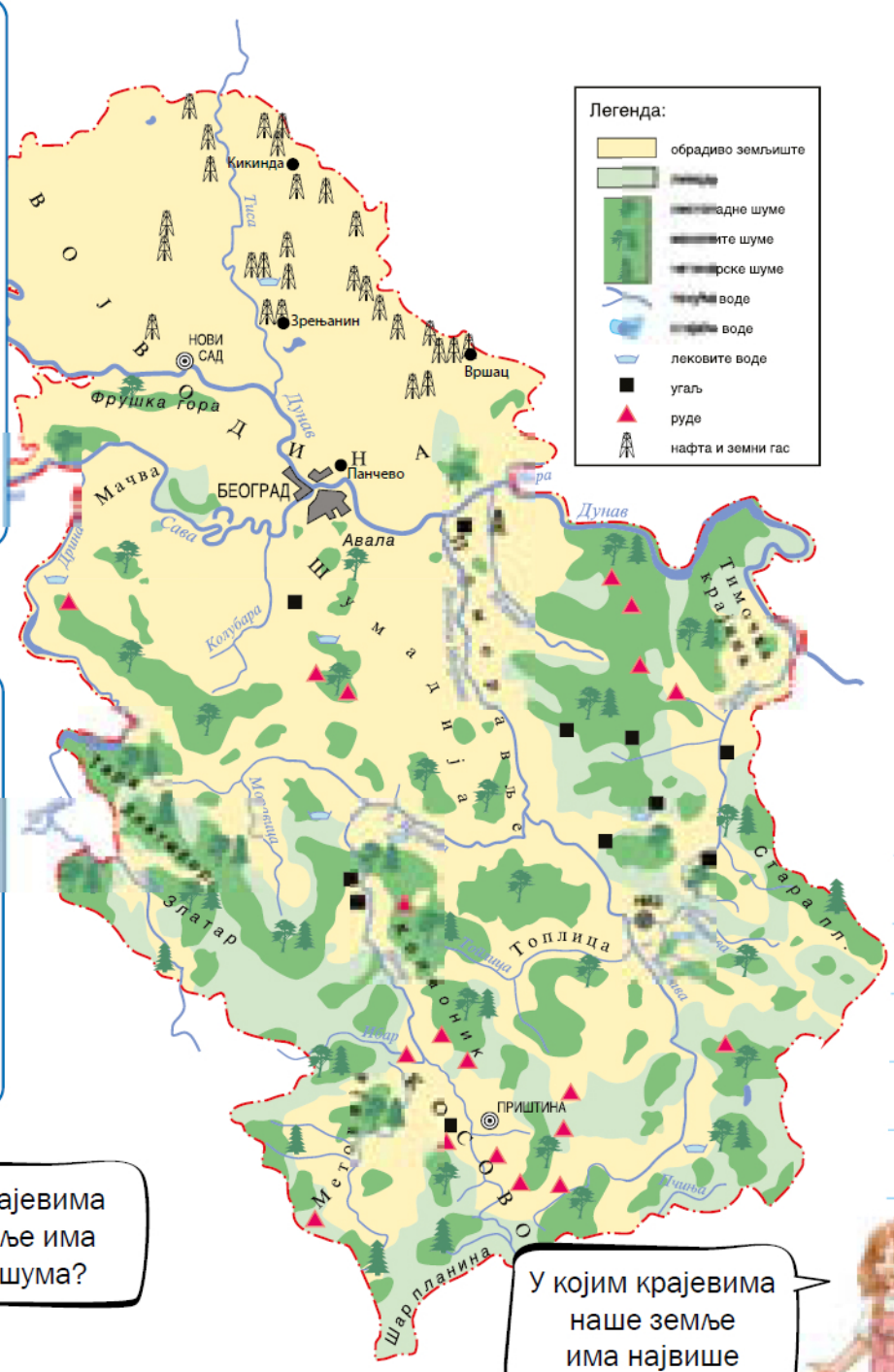
обновљива и необновљива природна богатства, домаћа производња

Природна богатства у Србији

Све што се налази у природи чини **природна богатства**. Природна богатства су основ живота, али се користе и као извор енергије и сировина. Она могу бити обновљива и необновљива.

Обновљива природна богатства су они делови живе и неживе природе који су стално присутни око нас, као што су Сунчева светлост и топлота, али и они који се могу самостално обнављати, као што су вода, ваздух, земљиште, биљни и животињски свет. Рационалним коришћењем спречава се њихов нестанак.

Необновљива природна богатства су делови живе и неживе природе за чије стварање је потребно много времена (милиони година), или се, уколико нестану, не могу више створити. У њих спадају: фосилна горива, руде, минерали.

У којим крајевима наше земље има највише шума?

У којим крајевима наше земље има највише изворишта нафте?

Обновљива природна богатства

Ваздух је неопходан за живот скоро свих живих бића на планети Земљи. Да бисмо били здрави и правилно се развијали, неопходно је да удишемо чист ваздух. Струјање ваздуха ми осећамо као ветар, а снагу ветра човек користи као извор енергије.

Ветропаркови су извор енергије.

Сунчева светлост и топлота су основни услови за постојање живота на Земљи.

Вода је основни услов живота и саставни део сваког живог бића. Прекрива 2/3 површине наше планете. Она је станиште многим биљним и животињским врстама. Користимо је за пиће, припремање хране, одржавање личне хигијене и чистоће дома. Извор чисте пијаће воде су подземне воде, извори и реке.

Земљиште је површински слој Земљине површине. Станиште је многим биљкама и животињама, али и извор хранљивих материја неопходних за раст и развиће биљака. Плодно земљиште је од изузетног значаја јер је неопходно за производњу хране.

Наша земља је богата **биљним и животињским врстама**. У нашим крајевима расте велики број лековитих биљака, које се користе у производњи лекова, као и за прављење чајева, мелема, крема, уља и других производа за негу и лечење. Територија наше земље спада у средње шумовите земље. Шуме су веома значајне јер су велики произвођач кисеоника, који је неопходан живим бићима. Због тога их називамо „плућа планете". Дрво се користи за загревање просторија у којима боравимо током хладних дана, али и у дрвној индустрији, за добијање папира, израду намештаја, разних предмета и у грађевинарству. Нашу земљу настањује велики број животињских врста, нарочито сисара, који чини скоро две трећине свих врста које живе у Европи.

Голија је најшумовитија планина у нашој земљи. Неки делови планине су покривене густим шумама.

Поља лаванде у околини Пирота

Необновљива природна богатства

Руде су стене које у свом саставу садрже један минерал или више минерала или метала, који се обрадом издвајају за даљу прераду (гвожђе, злато, бакар...). У Републици Србији постоје налазишта разних руда од којих су нека претворена у руднике. Развој рударства у Србији досеже у далеку прошлост. Прерада руда била је позната и у средњем веку.

Руда бакра

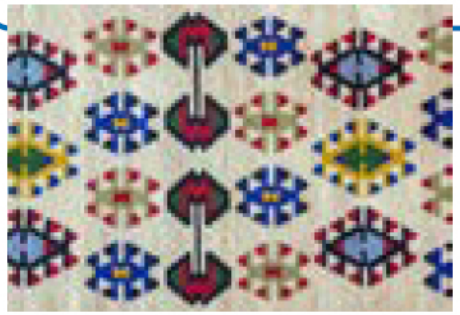
Камени угаљ

Фосилна горива су настала таложењем изумрлих биљака и животиња. У њих спадају угаљ, нафта и земни гас. Њиховим сагоревањем се ослобађа велика количина топлотне енергије, која се користи за загревање просторија у којима људи бораве, али и за производњу електричне струје, покретање машина, аутомобила...

Значај домаће производње

Осим очувања природе, за сваку државу важан је развој земље. Развијајући слабо насељене и неразвијене крајеве ми у њима одржавамо живот, али и подстичемо развој целе државе.

Куповином производа који су настали у нашој земљи помажемо развој наше земље. На амбалажи сваког производа је написано где је произведен. У нашој земљи се посебним маркицама обележавају производи са ознаком географског порекла. Да би производи њима били обележени, морају да се производе од сировине с наведеног подручја и на том подручју, техником и по рецептури које су на том истом подручју настале и које се примењују дуги низ година. На тај начин поспешује се и развој одређеног дела земље и, уједно, чува традиција. На производима постоје и ознаке које нам говоре да таквим производима чувамо природу.

Велики број производа из наше земље је познат у свету. То је случај са пиротским ћилимом, али и прехрамбеним производима који се извозе у друге земље света.

Ознака „Српски квалитет" је национална ознака којом се обележавају пољопривредни и прехрамбени производи произведени у нашој земљи и од наших сировина. Та ознака, такође, гарантује квалитет датог производа.

СРПСКИ КВАЛИТЕТ

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. Шта су природна богатства?
2. Која су обновљива природна богатства?
3. Који је значај и како користимо обновљива природна богатства?
4. Која су необновљива природна богатства и како их користимо?
5. Зашто је значајно подстицање домаће производње?

У *Радној свесци* уради задатак *Природна богатства Србије,* на стр. 34.

ПОДСЕТНИК

ПРИРОДНА БОГАТСТВА У СРБИЈИ

- ОБНОВЉИВА: вода, ваздух, земљиште, Сунчева светлост и топлота, биљни и животињски свет.
- НЕОБНОВЉИВА: фосилна горива, руде.
- ДОМАЋИ ПРОИЗВОДИ

СРПСКИ КВАЛИТЕТ

делатности,
пољопривреда,
индустрија,
саобраћај,
туризам

Делатности људи у Србији

Привредне делатности у низијским областима Србије

Пољопривреда

У низијским областима наше земље плодно земљиште, заравњен терен и погодна клима довели су до развоја пољопривредних грана: **ратарства**, **воћарства**, **повртарства**, **виноградарства** и **сточарства**.

Ратарство је најзаступљеније у области Панонске низије, зато је и зову „житница Србије". Највише се узгајају житарице (пшеница и кукуруз), затим индустријско биље (шећерна репа, сунцокрет и соја) и крмно биље (сточна репа и детелина). У мањим количинама гаје се још и раж, јечам, овас...

Најзаступљенија грана пољопривреде у нашој земљи је **сточарство**. Највише се гаји живина (кокошке, гуске, патке, ћурке), затим свиње и говеда. Гаје се и друге животиње.

У свим низијским областима наше земље заступљено је **повртарство** и **воћарство**. Од поврћа највише се гаје кромпир, парадајз, паприка лук и друго поврће. У воћњацима се највише гаје јабуке, крушке, бресквe, кајсије, малине и друго воће.

Виноградарство има дугачку традицију у нашој земљи. Подручја која су позната по узгајању винове лозе су Срем и Банат, као и делови централне, источне и јужне Србије (Поморавље, Влашка низија).

Индустрија

Површински коп рудника „Костолац”

Најбројнија и најбогатија налазишта угља се налазе у сливу реке Саве и Колубаре, Мораве, Тимока и Млаве, али и у Ковину где се врши јединствена, подводна експлоатација угља на свету.

ТЕ „Никола Тесла А” у Обреновцу

Највећа потрошња угља је у термоелектранама, постројењима у којима се топлотна енергија добија сагоревањем угља, претвара у електричну струју. Највеће термоелектране су ТЕ „Никола Тесла А”, ТЕ „Никола Тесла Б”, ТЕ „Колубара”, ТЕ „Морава” и ТЕ „Костолац”. Сагоревање угља доприноси великом загађењу ваздуха, али уградњом филтера у електране смањује се испуштање штетних гасова у атмосферу.

Налазишта **нафте и земног гаса** у нашој земљи налазе се у Војводини, највише у Банату. Нафта се прерађује у рафинеријама које се налазе у Новом Саду и Панчеву.

Ветропаркови представљају чистији извор електричне струје. Велики потенцијал снаге ветра имају предели источног дела наше земље, територија Војводине, долина Дунава, Саве и Мораве. Због брзине и квалитета ветра ова подручја су повољна за изградњу ветропаркова. Највећи ветропарк у нашој земљи налази се у близини Ковина.

У Кладову и код Беочина налазе се и **соларне електране**, које су извор чисте енергије, како топлотне тако и електричне. Велики еколошки извор електричне енергије су и хидроелектране од којих се највеће налазе код Кладова (хидроелектрана „Ђердап 1”) и Неготина (хидроелектрана „Ђердап 2”).

Развијена пољопривреда условила је развој и **прехрамбене индустрије** у низијским областима. Фабрике прехрамбених производа налазе се у Београду, Суботици, Зрењанину, Црвенки, Врбасу, Сомбору, Сремској Митровици, Новом Саду...

Развијена је и **текстилна индустрија** чије се фабрике налазе у Бачкој Паланци, Старој Пазови, Новом Саду, Суботици, Зрењанину...

Саобраћај

Због заравњеног и приступачног терена, као и великих пловних река као што су Дунав, Сава, Тиса, Бегеј и Тамиш, у низијској области је развијен друмски и речни саобраћај, што олакшава превоз робе и људи. Могућност превоза робе и сировина подстиче производњу, а тиме и развој датог краја.

Најважнији речни путни правац кроз нашу земљу је „Коридор 7”, који је заправо река Дунав на коме су најважније луке у Апатину, Новом Саду, Београду, Смедереву. У нашој земљи развијен је и ваздушни саобраћај, а најзначајнији аеродром „НиколаТесла” налази се у Београду.

Привредне делатности у брдско-планинској области

Букова шума

Пољопривреда

Наша земља је средње шумовита, а највећи део шума Србије налази се у брдско-планинској области. Шуме имају изузетан значај јер се дрво користи као сировина и у енергетске сврхе. Одржавање шума има широк еколошки значај у очувању животне средине. Најзаступљеније су мешовите или лишћарске шуме букве, цера, багрема и храста. Шуме бора, смрче и јеле постоје на вишим деловима планине Таре, Златибора, Златара, Старе планине, Копаоника, Голије...

Борова шума

У нижим брдско-планинским пределима људи се баве и **повртарством** и **воћарством**. Највише се гаје малине и шљиве. Поред тога, гаје се још и јабука, крушка, дуња, вишња, бресква, кајсија и трешња. Последњих деценија доста се гаје лешник и орах. У овој области развијено је и **пчеларство**, а нису ретки ни рибњаци, у којима се узгаја пастрмка.

Рибњак

Пчелињак

У планинском подручју и на висоравнима распрострањени су пашњаци, што је утицало на развој **сточарства**, узгој оваца, коза и говеда. Повећан узгој оваца ствара и повећање количине вуне као основне сировине за текстилну индустрију.

Индустрија

Прерада руда на нашим просторима има дугу традицију. У средњовековној Србији рударство је имало велики значај. У Србији постоје налазишта многих метала, али се већим делом не експлоатишу, а многи стари рудници су затворени.

Рудници **бакра** налазе се у Бору, Мајданпеку и Великом Кривељу. Прерадом бакарне руде у Бору добијају се и сребро и злато.

Рудник у Бору

Рудник у Мајданпеку

Рудници **олова** и **цинка** налазе се на Косову и Метохији: Трепча, Ново Брдо, Кишница и Ајвалија, али и на планини Рудник код Горњег Милановца. Бакар се прерађује у ваљаоници у Севојну код Ужица, а у железари Смедерево се прерађује руда гвожђа.

Налазишта угља су у источној Србији, на планинама Ртањ и Стара планина, у долини реке Ибар, као и на територији Косова и Метохије, где се у близини Приштине налазе термоелектране „Косово А" и „Косово Б".

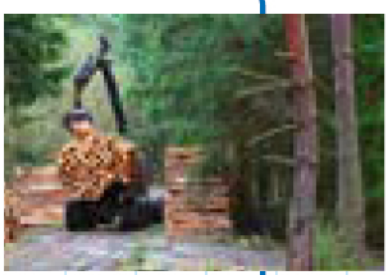
У брдско-планинској области налазе се и **соларне електране**, све више се граде и то у Крагујевцу и Куршумлији. Највећа соларна електрана у Србији налази се у месту Мердаре, крај Куршумлије. Еколошки извор електричне енергије су и хидроелектране, од којих су највеће хидроелектрана „Бајина Башта" и хидроелектрана „Зворник".

Соларни панели на југу Србије

У брдско-планинским областима, због великог богатства шума, развијени су **шумарство** и **дрвна индустрија**. Фабрике за прераду дрвета налазе се у Врању, Владичином Хану, Крушевцу, Свилајнцу, Кучеву, Жагубици, Новом Пазару, Тутину...

Фабрике **прехрамбене индустрије** налазе се у Пожеги, Такову, Горњем Милановцу, Ваљеву, Чачку. Фабрике текстилне индустрије се налазе у Пироту, Новом Пазару, Сирогојну, Краљеву, Параћину, Лесковцу, Ивањици...

Саобраћај

Развој индустрије и туризма у брдско-планиским крајевима условио је потребу за бржим транспортом робе и људи. Све више се ради на ширењу и побољшању мреже друмских путева. Развијен је и железнички саобраћај. Најважнији друмско-железнички правац који пролази кроз нашу земљу је „Коридор 10" који повезује земље централне Европе са земљама источне и југоисточне Европе. У овој области налази се и аеродром „Константин Велики" у Нишу. Ускоро ће за превоз путника и робе бити отворен и аеродром „Морава" код Краљева.

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. Које делатности су најзаступљеније у низијској области наше земље?
2. Којим делатностима се баве људи у брдско-планинској области наше земље?
3. На који начин се производи електрична струја у нашој земљи?
4. Који су еколошки извори електричне струје?
5. У којим крајевима наше земље се налазе познати рудници и рудна налазишта?
6. Какав је саобраћај у низијским крајевима, а какав у брдско-планинским? Објасни.

У *Радној свесци* уради задатке *Привредне делатности Србије,* на странама 37–39 и 40–42.

ПОДСЕТНИК

ДЕЛАТНОСТИ ЉУДИ У СРБИЈИ

ДЕЛАТНОСТИ НИЗИЈСКЕ ОБЛАСТИ:

пољопривреда (ратарство, воћарство, повртарство, виноградарство, сточарство...), индустрија (рударство – угаљ, нафта, гас; енергетика – термоелектране, ветроелектране, соларне електране, хидроелектране), прехрамбена индустрија, текстилна индустрија, саобраћај...

ДЕЛАТНОСТИ ПЛАНИНСКЕ ОБЛАСТИ:

пољопривреда (сточарство, повртарство, воћарство, пчеларство, узгој рибе, шумарство...), индустрија (дрвна индустрија, рударство и металургија, енергетика, прехрамбена индустрија...), саобраћај.

НАУЧИЛИ СМО!

НИЗИЈСКЕ ОБЛАСТИ

Низије, долине, брежуљци, брда, планине, пешчаре... Војводина: Срем, Банат, Бачка.

РЕКЕ И РЕЧНИ СЛИВОВИ

Речна мрежа, речни слив, речни систем.
Најпознатије реке: Дунав, Сава, Дрина, Западна Морава, Јужна Морава, Велика Морава...

ЈЕЗЕРА, БАРЕ И БАЊЕ

Језера: Палићко, Ђеравичко, Ђердапско језеро, Власинско...
Бање: Врњачка Бања, Сокобања...
Баре: Царска бара, Обедска бара...

БРДСКО-ПЛАНИНСКА ОБЛАСТ

Брда, планине, котлине, клисуре, висоравни...

БИЉНИ И ЖИВОТИЊСКИ СВЕТ

Најчешће биљке и животиње: храст, зова, маслачак, лисица, зец, врабац...
Заштићене биљке и животиње: росуља, гороцвет, видра...

НАЦИОНАЛНИ ПАРКОВИ

Фрушка гора, Тара, Ђердап, Копаоник, Шар планина

ЗАШТИЋЕНА ПОДРУЧЈА

Предео изузетних одлика, парк природе, специјални резерват природе, споменик природе...

ДЕЛАТНОСТИ ЉУДИ У СРБИЈИ

Делатности у низијским областима: пољопривреда, индустрија, саобраћај.
Делатности у брдско-планинској области: пољопривреда, индустрија, саобраћај.

ПРИРОДНА БОГАТСТВА

Обновљива и необновљива.

ЧОВЕК – ПРИРОДНО И ДРУШТВЕНО БИЋЕ

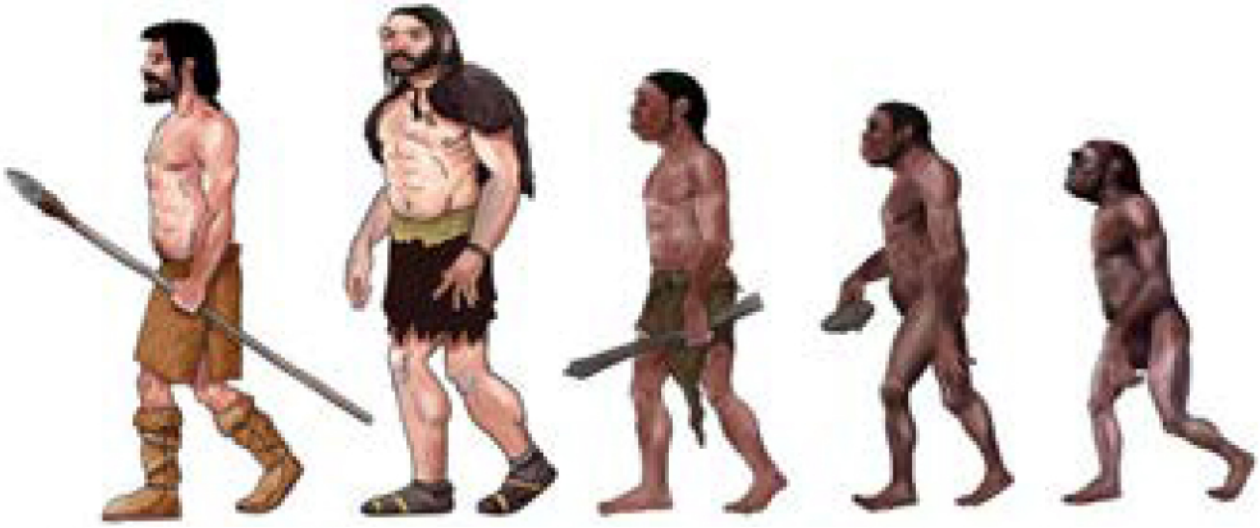
УПОЗНАЋЕШ

- ЧОВЕК
- ПУБЕРТЕТ – ПРОМЕНЕ У РАЗВОЈУ
- ЗДРАВЉЕ У ПУБЕРТЕТУ
- ОДГОВОРАН ОДНОС ПРЕМА ДРУГИМА И ПРИРОДИ
- ДИГИТАЛНА БЕЗБЕДНОСТ

природно биће,
друштвено биће,
свесно биће

Човек

Човек је настао од претка који је заједнички за човеколике мајмуне и савременог човека. Од овог заједничког претка су се они одвојили пре 20 милиона година.

Човек је једино биће које мисли и говори, живи у људској заједници (друштву), и само он својим радом ствара и производи. Зато кажемо да је човек природно, друштвено и свесно биће.

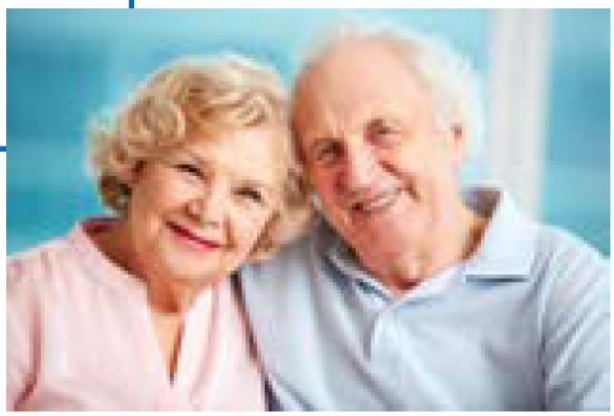
Природно биће

Човек је живо биће (рађа се, дише, пије воду, храни се, расте, развија се, размножава, стари и умире).

Човек припада царству животиња (креће се и храни биљкама и животињама), и сисарима (рађа живе потомке који се у првим месецима свог живота најчешће хране мајчиним млеком).

Човек као друштвено биће

Човек живи у заједници. Породица је основна људска заједница. Чланови породице помажу се међусобно и брину се једни о другима. Постоје и друге заједнице: школа, пријатељи, спортски клуб, одељење, град...

Човек као свесно биће

Човек се споразумева својим говором, тако размењује мисли, осећања, искуства. Човек размишља, учи и памти, машта и ствара. Човек ради, производи храну, одећу, предмете. Он преноси своје знање и искуство на друге људе и своје потомке, како усменим тако и писаним путем. Човек ствара уметничка дела (слике, скулптуре, песме, композиције...). Такође, одговорно се односи према живој и неживој природи, али и према производима људског рада.

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. Какво је човек биће?
2. Шта човека чини природним бићем?
3. Шта човека чини друштвеним бићем?
4. Шта човека чини свесним бићем?

У *Радној свесци* уради задатак *Човек,* на стр. 44.

ПОДСЕТНИК

ЧОВЕК

- ПРИРОДНО БИЋЕ: живо биће, царство животиња, сисар.
- ДРУШТВЕНО БИЋЕ: живи у заједници.
- СВЕСНО БИЋЕ: говори, размишља, учи и памти, машта, ствара, одговоран однос.

пубертет,
физичке промене,
промене у понашању

Пубертет – промене у развоју

После 10. године живота почиње период у ком се дешавају значајне промене у расту, развоју и полном сазревању. Наш изглед се мења, али и понашање, интересовања, осећања и расположења. Највеће физичке промене и промене у понашању дешавају се у периоду од 11. до 15. године. Тај период живота назива се **пубертет**. У пубертету дечаци постепено постају младићи, а девојчице – девојке.

Физичке промене које настају у пубертету

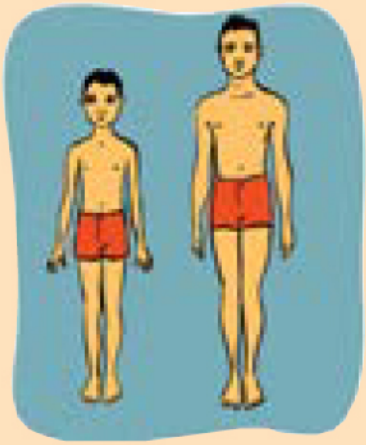
Промене код девојчица

- Расту у висину.
- Добијају длачице (мање) по телу (испод пазуха, око полних органа).
- Шире се бокови.
- Расту груди.
- Јавља се месечни циклус.
- Кожа је маснија (јављају се бубуљице).
- Знојење постаје појачано.

Промене код дечака

- Расту у висину.
- Добијају длачице (мање) по телу (испод пазуха, око полних органа, по лицу, по грудима, на рукама и ногама длачице постају гушће).
- Рамена се шире.
- Глас постаје дубљи (мутирање).
- Кожа је маснија (јављају се бубуљице).
- Знојење постаје појачано.

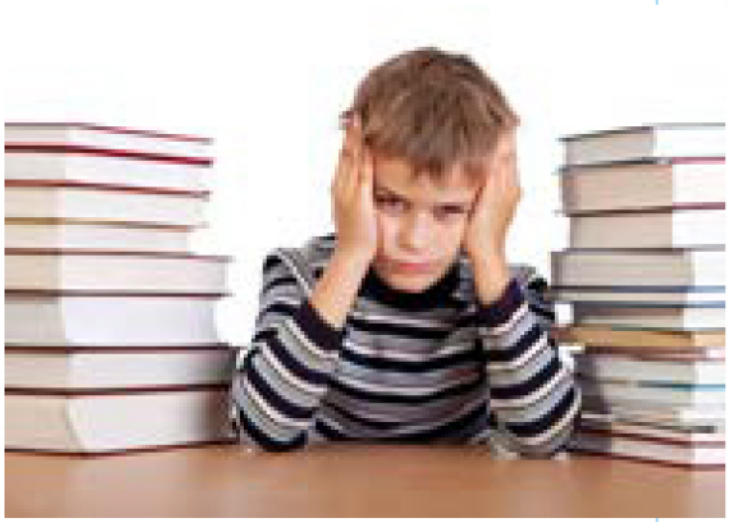
Промене у понашању које настају у пубертету

Осим промена у изгледу, у пубертету често долази до промена у понашању и наглих промена расположења. Због промена у расту често долази и до незадовољства својим изгледом.

Које још промене у понашању могу настати у пубертету?

- Јавља се све већа потреба да се време проводи с вршњацима.
- Често долази до неслагања с размишљањима одраслих (бунт).
- Јавља се појачана осетљивост и раздражљивост.
- Концентрација за учење се теже постиже и теже се памти.
- Опада интересовање за читање и сазнавање.

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. Шта је пубертет?
2. Које физичке промене настају у пубертету код девојчица?
3. Које физичке промене настају у пубертету код дечака?
4. Које промене у понашању настају у пубертету?

У *Радној свесци* уради задатак *Пубертет – промене у развоју*, на страни 45.

ПОДСЕТНИК

ПУБЕРТЕТ – ПРОМЕНЕ У РАЗВОЈУ

ФИЗИЧКЕ ПРОМЕНЕ КОД ДЕЧАКА И ДЕВОЈЧИЦА:

Код дечака – расту у висини, појава длачица по телу, дубљи глас, кожа је маснија...

Код девојчица – расту у висину, длачице по телу, расту груди, шире се бокови, месечни циклус, кожа је маснија...

ПРОМЕНЕ У ПОНАШАЊУ:

Потреба за вршњацима, неслагање (бунт), емотивна осетљивост, лошија концентрација, опадање интересовања...

лична хигијена,
хигијена простора,
правилна и здрава
исхрана,
одмор,
спорт,
рекреација

Здравље у пубертету

Здравље је највеће богатство, које је потребно чувати целога живота. Период пубертета је нарочито важан када је реч о очувању здравља јер долази до многих промена у организму и стварају се важне животне навике.

Лична хигијена

У пубертету се кожа много више масти, а тело више зноји, па је одржавање правилне хигијене веома важно. Сваког јутра потребно је умивање млаком водом, а уколико се кожа пуно масти, неопходно је употребљавати и неко средство за умивање које ће преписати кожни лекар (дерматолог). На тај начин спречава се појава бубуљица.

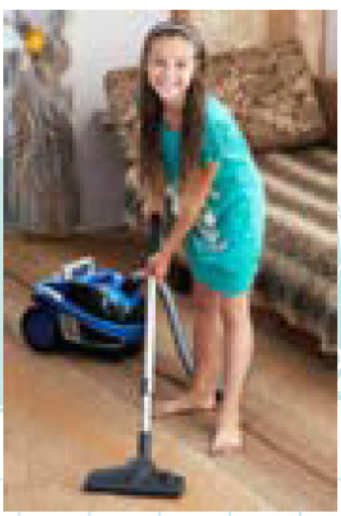

Зубе треба прати најмање два пута дневно, ујутру и увече. Тако се осигурава здравље зуба и пријатан дах. Било би добро прати их после сваког оброка.

Руке се редовно перу пре и после сваког оброка и после активности које додатно прљају руке. Важно је и туширати се свако вече пре спавања и после интензивних физичких активности. Тело се у пубертету зноји више него раније, а зној је погодна средина за размножавање бактерија, вируса и гљивица, који су изазивачи разних болести. Косу треба прати најмање два пута недељно. Ако је потребно, то треба чинити и чешће, када се примети да је почела да се масти. Важно је и редовно чешљање. Оно доприноси и лепшем изгледу, али и здрављу косе.

Свакога дана треба обући чисту одећу и водити рачуна о чистоћи обуће. Облачење треба да је у складу с временским приликама.

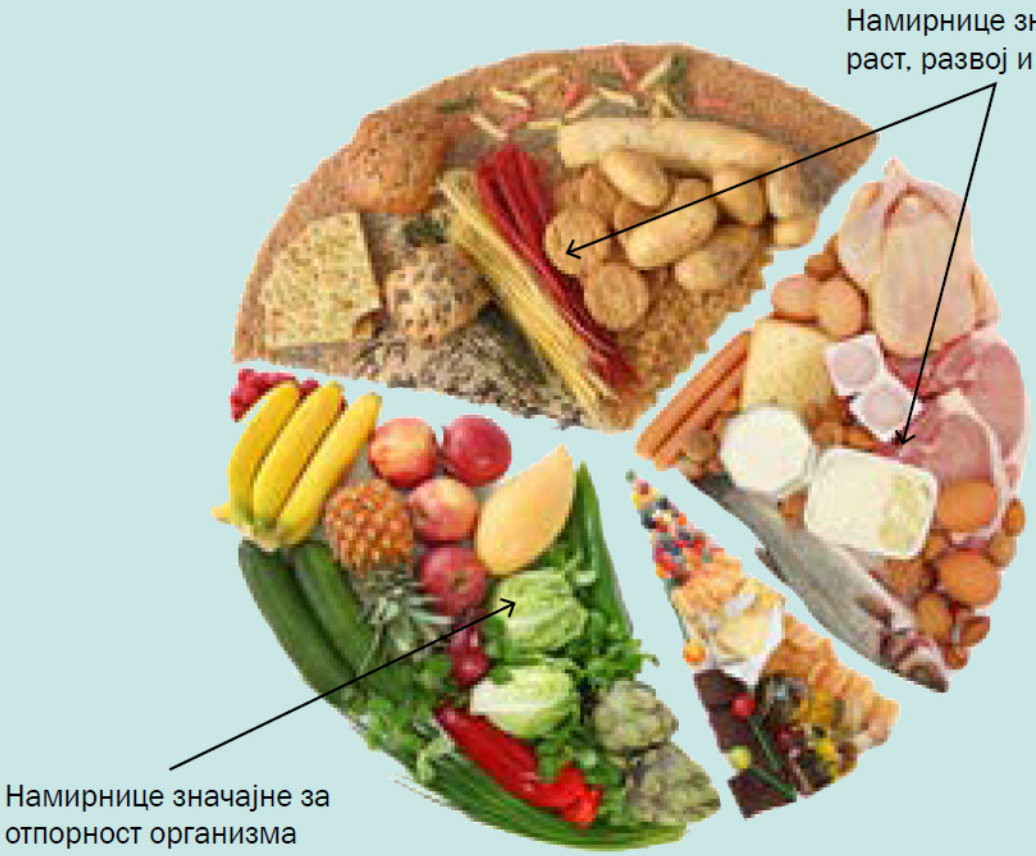
Да бисмо били здрави, потребно је да одржавамо хигијену простора у коме живимо (своје собе, учионице...). Ствари увек треба да буду уредно спаковане на за то предвиђено место, соба треба да је усисана, проветрена и осветљена, а постељина чиста... Боравак у чистој просторији доприноси добром здравственом стању.

Правилна и здрава исхрана

Да бисмо били здрави и правилно расли и развијали се, потребно је да се правилно и разноврсно хранимо. Под правилном исхраном се подразумева унос свих хранљивих састојака неопходних нашем организму у довољној мери. Од намирница које уносимо зависи да ли ћемо расти и развијати се правилно, да ли ћемо бити отпорни на неке болести и да ли ћемо имати довољно енергије за обављање различитих активности.

Које су то намирнице значајне за правилан раст и развој?

Дневно треба имати три главна оброка и две ужине. Доручак је најважнији оброк у току дана, и не сме се прескакати. Ужине могу бити воћне, млечне или у виду производа од житарица. Намирнице морају бити чисте, свеже и здраве. Да би тело правилно расло и развијало се, треба узимати намирнице које имају витамине, минерале, угљене хидрате, беланчевине, масти... Оне се налазе у воћу и поврћу, житарицама, месу, млеку, јајима, орашастим плодовима и уљима. Слаткиши могу да се једу понекад, у малим количинама. Важно је да користимо различите намирнице, и да не једемо ни превише ни премало.

Вода је најпотребнија нашем организму и потребно је попити дневно минимум осам чаша воде. Када је топло и када се бавимо неком физичком активношћу, потребно је и више.

Одмор, спорт и рекреација

Тело се одмара и обнавља током сна. Да бисмо били здрави и спремни за све активности које нас чекају током дана, потребно нам је најмање осам сати сна у току ноћи. Увече треба бити спреман за спавање између девет и десет сати. И током дана је потребан одмор, након физичких, али и умних активности.

Спорт и рекреација су изузетно важни за правилан раст и развој. Свакодневна шетња, вожња бицикла, вежбање, бављењем спортом – задовољавају потребе за кретањем. Кретање је важно за правилан раст и развој костију и мишића, али и за функционисање унутрашњих органа. Боравак у природи, на свежем и чистом ваздуху, доприноси бољем општем здравственом стању – јача имунитет, могућност да се боримо против болести. Редовним обављањем систематских прегледа прати се раст и развој, на основу чега се може правовремено реаговати уколико нешто са здрављем није у реду.

Имаш право да кажеш „НЕ" када ти понуде цигарете, алкохол и дрогу!

Твој углед у друштву не зависи од узимања тих супстанци!

Сви који су их узели једанпут, узели су их још пуно пута!

Ове супстанце трајно нарушавају твоје здравље!

Ове супстанце изазивају смрт!

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. Шта подразумева правилну личну хигијену у периоду пубертета?
2. Шта подразумева одржавање хигијене простора?
3. Како се треба хранити да би организам добио све потребне материје?
4. Када се тело одмара и обнавља?
5. Зашто је кретање важно за организам?

У *Радној свесци* уради задатак *Здравље у пубертету*, на страни 47.

ПОДСЕТНИК

ЗДРАВЉЕ У ПУБЕРТЕТУ

Лична хигијена: умивање, прање зуба, прање руку, туширање, прање косе, чешљање, чиста одећа и обућа...

Хигијена простора

Правилна и здрава исхрана (три главна оброка и две ужине): воће, поврће, житарице, месо, млеко, јаја, орашасти плодови и уља.

Одмор, спорт и рекреација (сан, кретање, боравак у природи).

Систематски преглед

одговорност
породица,
природа,
вршњаци,
напуштене
животиње

Одговоран однос према другима и природи

Човеков опстанак зависи од природе и других људи. Као свесно биће, човек има одговорност према њима. Живот у заједници захтева да прихватамо и разумемо осећања и потребе других са којима живимо, у породици, школском одељењу, тиму, секцији... Сви треба једни другима да помажемо.

Одговорност према породици

Узајамни однос у породици је чврст и заснован на љубави, поверењу, помоћи. Родитељи обезбеђују све што је неопходно за здрав живот и развој детета: храну, топао дом, одећу, здравствену заштиту, школовање... Исто тако, и деца треба да помажу својим родитељима. Могу да помогну приликом одржавања хигијене дома и других кућних обавеза (да усисају просторије, избаце смеће, обришу прашину, оду до продавнице...). Помоћ је нарочито потребна старијим члановима породице, бакама и декама. Они су слаби и немоћни и помоћ млађих укућана им пуно значи. Деца могу да им купе лекове и потребне намирнице, да им помогну да одржавају хигијену своје собе или дома.

Одговорност према природи

Ми смо део природе и без ње је наш опстанак немогућ. Она је наша одговорност јер смо једина свесна бића на планети. Природа се сама обнавља, али тај процес је дуготрајан. Неопходно је да јој својим деловањем не наносимо штету. Из природе морамо умерено користити оно што нам је неопходно како не бисмо нарушавали њену равнотежу. Рециклажом, садњом биљака, одлагањем смећа на предвиђено место, дохраном и појењем животиња у периодима када има мало хране или воде доприносимо очувању природе.

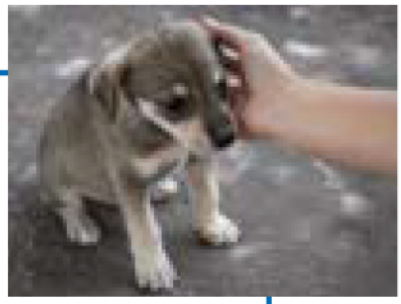

Одговорност према вршњацима

Богатство људске врсте је у различитости изгледа и култура. Ту различитост је потребно поштовати и уважавати. Различитост вршњака је добра прилика да се сазна нешто о њиховој култури и обичајима. Поштовањем различитих мишљења и ставова се долази до правих решења. Вршњацима којима је помоћ потребна, треба помоћи. Могу се, на пример, прикупљати уџбеници, одећа, играчке или новац за ученике из сиромашних или непогодом захваћених подручја. Несугласице се могу решити разговором, на миран начин. Другу који је у невољи треба изаћи у сусрет, јер и он ће исто учинити за нас. На тај начин се граде другарство и пријатељство.

Одговорност према напуштеним животињама

Пре него што одлучимо да неку животињу гајимо у свом дому, морамо добро размислити да ли за то наша породица има могућности. Уколико је неко од укућана алергичан на длаку кућних љубимаца, ако породица често путује или се у њој држи до сталне уредности у дому, кућни љубимац можда није прави избор. Многи људи не размисле добро и одлуку о гајењу животиња донесу пре сагледавања свих обавеза. Такве животиње често заврше напуштене на улици. Без могућности да се одбране или пронађу храну, оне врло брзо постају плен дивљих животиња, жртве саобраћаја или умиру полако од болести, глади и смрзавања. Таквим животињама можемо помоћи тако што ћемо им остављати храну и воду, направити заклон, однети их у најближе прихватилиште или јавити прихватилишту да по животињу дођу.

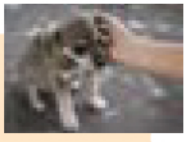
ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. Какав треба да буде узајамни однос чланова породице?
2. Коме у породици је посебно потребна помоћ?
3. У чему се огледа одговоран однос према природи?
4. Зашто је важно поштовање и уважавање различитости међу вршњацима?
5. Шта је потребно урадити пре доношења одлуке о набављању кућног љубимца?
6. Како можемо помоћи напуштеним кућним љубимцима?

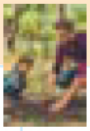
У *Радној свесци* уради задатак *Одговоран однос према другима и околини*, на страни 50.

ПОДСЕТНИК

ОДГОВОРАН ОДНОС ПРЕМА ДРУГИМА И ПРИРОДИ

- ОДГОВОРНОСТ ПРЕМА ПОРОДИЦИ: обавезе родитеља и деце, помоћ старијим члановима.
- ОДГОВОРНОСТ ПРЕМА ПРИРОДИ: умереност, рециклажа, очување, обнова.
- ОДГОВОРНОСТ ПРЕМА ВРШЊАЦИМА: поштовање различитости, помоћ, разговор, пријатељство.
- ОДГОВОРНОСТ ПРЕМА НАПУШТЕНИМ ЖИВОТИЊАМА: могућности, обавеза, помоћ.

дигитална писменост, безбедност на интернету

Дигитална безбедност

Дигитални уређаји као што су телевизор, компјутер, таблет, телефон, постали су саставни део живота људи широм света. Они омогућавају бржу и лакшу комуникацију, једноставно и јефтино проналажење и размену информација, учење и забаву.

Дигиталне технологије се веома брзо развијају и заузимају све значајније место у нашем животу. Зато је важно бити **дигитално писмен**. Да бисмо били дигитално писмени, потребно је да научимо:

- од чега се састоје дигитални уређаји и како да их користимо;
- да пронађемо информације помоћу тих уређаја;
- да комуницирамо путем дигиталних уређаја;
- да сами направимо дигитални садржај;
- да будемо безбедни приликом употребе дигиталних уређаја.

Опасности приликом коришћења интернета

Интернет је светска компјутерска мрежа путем које се могу размењивати информације и услуге. Многе од њих, међутим, нису примерене деци због присуства насиља у њима, сексуалних садржаја, садржаја који подстичу лоше понашање... У свету особе млађе од 18 година представљају трећину корисника интернета. Зато је веома важно да знамо које су опасности његовог коришћења и како да реагујемо у одређеним, опасним ситуацијама.

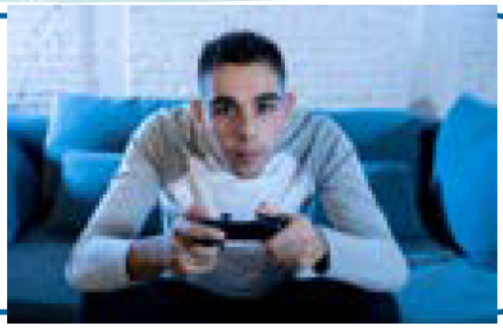
Интернет представља неконтролисани извор информација. Зато деца информације на интернету треба да користе у договору с родитељима и наставницима, који ће им скренути пажњу на то које су од њих непримерене информације.

Дигитални уређаји, као што су: мобилни телефони, таблети и рачунари, могу бити извор насиља путем смс порука или интернета (дигитално насиље). Слање порука, фотографија и снимака, директно или у име друге особе, често може бити са намером да се друга особа осрамоти или повреди.

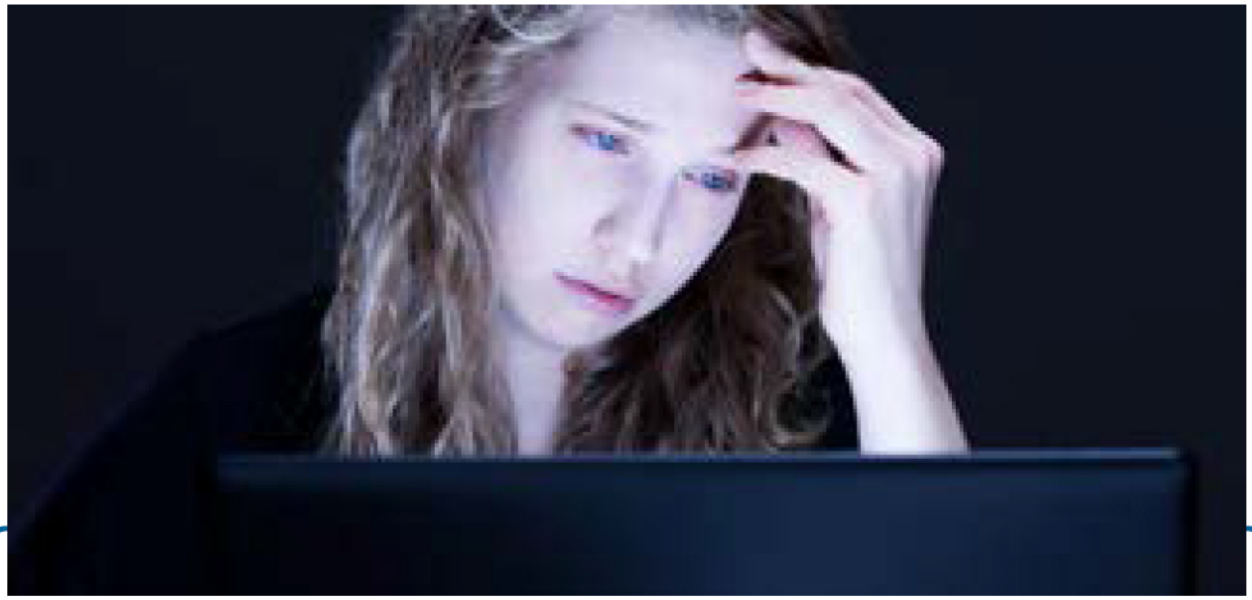
Има људи који користе интернет да би ступили у контакт с децом и угрозили их. Најчешћи облици злоупотребе деце путем интернета су:

- трговина људима (трафикинг);
- крађа и злоупотреба (личних података, броја кредитне картице...);
- злостављање (особе се лажно представљају тражећи слике и контакт);
- вршњачко насиље (подстицање групне мржње порукама и коментарима, узнемиравање, вређање, праћење, претње, постављање слике вршњака са захтевом да се процењују на основу њихових особина, као што су физички изглед, интелигенција...).

Прекомерна употреба интернета и видео-игара може да развије зависност (свакодневни, вишесатни боравак на друштвеним мрежама или претерано играње видео-игара). То изазива лоше памћење, несаницу, промене у понашању, проблеме са видом и слухом, као и занемаривање друштвеног живота и обавеза.

Уколико неко од вршњака показује узнемиреност током или након коришћења интернета, избегава дружење, нерасположен је, избегава школу и учење, то може да указује на то да трпи дигитално насиље. Да би се таквој особи помогло, прво с њом треба разговарати и уверити је да кривица није њена, а затим цео случај заједно треба пријавити родитељима, одељењском старешини или школском педагогу. Садржај узнемиравања не сме се брисати, већ га треба показати старијим особама од којих се тражи помоћ.

Фотографије и информације које поставите на интернет постају јавне. Размисли пре него што их поставиш на интернет, јер их онда свака непозната особа може преузети и користити без твог одобрења. Остављајући о себи разне информације и фотографије остављаш своје „дигиталне трагове" („дигитални отисак"). Укуцај своје име и презиме у претраживач и погледај шта интернет памти о теби.

Како сигурно користити интернет

- Претражујте интернет уз присуство одрасле особе.
- Водите рачуна о исправности свог рачунара.
- Инсталирајте антивирусни програм.
- Користите проверене претраживаче.
- Правила понашања која важе на јавном месту – важе и на интернету.
- Добро проверите сваку информацију.
- Преузимајте и претражујте садржаје само с проверених сајтова.
- Поверљиве податке и информације не шаљите електронском поштом.
- Не преузимајте и не делите материјале који су садржај других интернет страница.
- Своје лозинке добро чувајте и не говорите другима.

Национални контакт центар за безбедност деце на интернету основан је с циљем да помогне деци која су изложена дигиталном насиљу. Деца се за помоћ могу обратити путем броја телефона 19833. Позив је бесплатан и анониман. Такође, могу се обратити путем сајта „Паметно и безбедно".

Уницефова страница посвећена дигиталном насиљу:
https://www.unicef.org/serbia/zaustavimo-digitalno-nasilje

Уницефова публикација „Дигитално насиље – превенција и реаговање":
https://drive.google.com/file/d/1OfmEdv-_1XQmicl5YdJYV9H1XlRR6YSG/view

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. Који уређаји су дигитални уређаји?
2. Шта омогућавају дигитални уређаји?
3. Шта значи бити дигитално писмен?
4. Који су облици злоупотребе деце преко интернета?
5. Како се безбедно може користити интернет?
6. Коме се треба обратити у случају злостављања путем интернета?

У *Радној свесци* уради задатак *Дигитална безбедност*, на страни 53.

ПОДСЕТНИК

ДИГИТАЛНА БЕЗБЕДНОСТ

ДИГИТАЛНИ УРЕЂАЈИ: Опасности приликом коришћења интернета.

ДИГИТАЛНА ПИСМЕНОСТ: Сигурно коришћење интернета.

НАУЧИЛИ СМО!

ПРИРОДНО БИЋЕ

Живо биће

ДРУШТВЕНО БИЋЕ

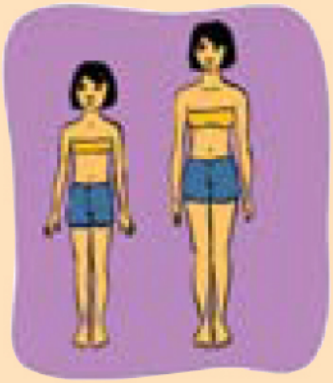
Живи у заједници.

СВЕСНО БИЋЕ

Говори, размишља, учи и памти, машта, ствара, одговоран однос.

ПУБЕРТЕТ
ФИЗИЧКЕ ПРОМЕНЕ

Раст у висину, раст длачица (маља), шири бокови и рамена...

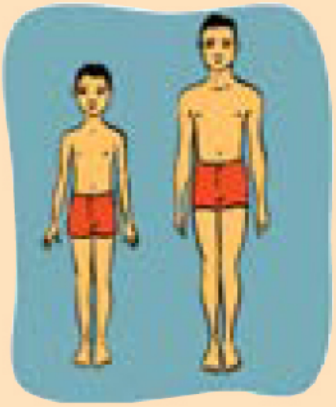

ПУБЕРТЕТ
ПРОМЕНЕ У ПОНАШАЊУ

Потреба за вршњацима, неслагање (бунт)...

ЗДРАВЉЕ У ПУБЕРТЕТУ

Одржавање личне хигијене, хигијене простора, правилна и здрава исхрана, одмор, спорт и рекреација...

ОДГОВОРАН ОДНОС ПРЕМА ДРУГИМА И ПРИРОДИ

Одговорност према породици, одговорност према природи, одговорност према вршњацима...

ДИГИТАЛНИ УРЕЂАЈИ

Омогућавају: комуникацију, проналажење и размену информација, учење, забаву...

ДИГИТАЛНА ПИСМЕНОСТ

Подразумева: коришћење, проналажење информација, комуникацију, израду дигиталног садржаја, безбедност.

ОПАСНОСТИ ПРИЛИКОМ КОРИШЋЕЊА ИНТЕРНЕТА

Облици злоупотребе деце: трговина људима, крађа и злоупотреба података, злостављање, вршњачко насиље, зависност.

СИГУРНО КОРИШЋЕЊЕ ИНТЕРНЕТА

Правила: присуство одрасле особе, исправност рачунара, антивирусни програм, проверени претраживачи, правила понашања, провера информација, заштита података.

МАТЕРИЈАЛИ

УПОЗНАЋЕШ

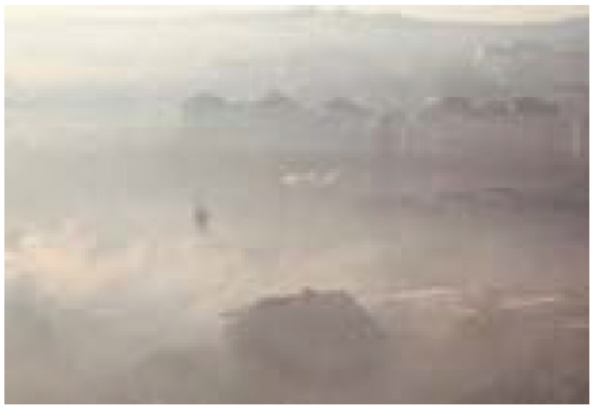
- СМЕШЕ
- НАЕЛЕКТРИСАЊЕ И ЕЛЕКТРИЧНА ПРОВОДЉИВОСТ МАТЕРИЈАЛА
- УПОТРЕБА ЕЛЕКТРИЧНЕ СТРУЈЕ
- МАГНЕТИ И МАГНЕТНА СВОЈСТВА МАТЕРИЈАЛА
- ЗАПАЉИВОСТ МАТЕРИЈАЛА

смеша,
састојци,
чврсти,
течни,
гасовити,
раздвајање
састојака смеше

Смеше

Шта је смеша?

Смеша је мешавина два или више различитих састојака. Састојци у смеши задржавају своја својства. Смеше могу бити у **чврстом** (земљиште, бетон...), **течном** (млеко, супа, сок...) или **гасовитом стању** (ваздух, смог...). И ваздух око нас је смеша гасова, у њему се налазе, осим кисеоника, азот, угљен-диоксид, водена пара... Смеша настаје када се помешају и течност и гас, или чврст материјал и гас или више гасова...

Ваздух је смеша гасова.

Млеко је смеша течних састојака.

Бетон је смеша различитих чврстих састојака.

Смеше можемо разликовати и по томе што се у неким смешама састојци у њој могу јасно видети (у земљи, у смогу, чорби, воћној салати...), док у другима то не можемо (у води, бистром соку, шампону...).

У чорби и воћној салати можемо приметити различите састојке смеше.

Земљиште је смеша у којем се могу видети ситни састојци попут песка, ситног камења, глине, воде, ваздуха, остатака биљака и животиња и др.

Вода раствара минерале из земљишта, тако да је и вода која се налази у природи смеша воде и различитих минерала. Ти састојци се не могу уочити у води.

Лимунада је смеша јер су у њој помешани вода, лимунов сок и шећер. Ти састојци се не виде у смеши.

Раздвајање састојака смеше

Састојци од којих настају смеше задржавају своја својства и могуће их је раздвојити различитим поступцима. Неки од њих су: **испаравање**, **цеђење**, **филтрирање**, **таложење**, **просејавање** и **раздвајање магнетом**.

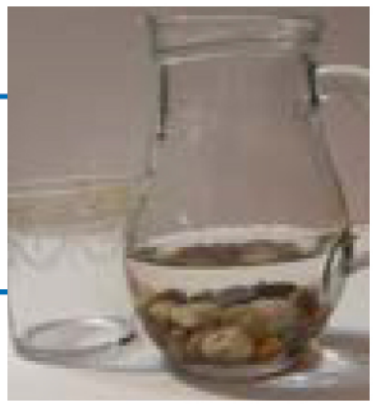

Загревањем раствора течност испарава, а чврсти састојак се задржава у посуди. **Испаравањем** се издваја со из воде.

Уколико се смеша састоји од чврстих и течних састојака, тада се састојци раздвајају **цеђењем** уз помоћ цедиљке или филтер папира (**филтрирањем**).

Чврсти састојци неких смеша ће се сами издвојити **таложењем** уколико смешу оставимо да одстоји. Тада течни део смеше можемо одлити (прелити у другу посуду).

Ако су састојци који чине смешу чврсти, они се раздвајају **просејавањем**, помоћу сита.

Ако је један од састојака од гвожђа или има магнетна својства, може се издвојити из смеше помоћу **магнета**, који ће га привући.

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. Шта је смеша?
2. Ког агрегатног стања могу бити смеше?
3. На који начин се могу раздвојити састојци смеше?

У *Радној свесци* уради задатак *Смеше,* на страни 56.

ПОДСЕТНИК

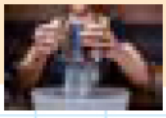
СМЕШЕ

СМЕША ЈЕ мешавина два или више различитих састојака.

СМЕША МОЖЕ БИТИ У: течном, чврстом, гасовитом стању...

РАЗДВАЈАЊЕ САСТОЈАКА СМЕШЕ: просејавањем, одливањем, цеђењем, испаравањем, таложењем, помоћу магнета...

електрицитет, наелектрисање, електрична струја, електрични проводници, електрични изолатори, струјно коло

Наелектрисање и електрична проводљивост материјала

Електрицитет је назив за неке појаве у природи које су узроковане наелектрисањем. Осим у природи, с наелектрисањем се сусрећемо скоро свакога дана. Када се чешљамо или облачимо џемпер, чујемо пуцкетање и појављују се ситне варнице. Све је то наелектрисање.

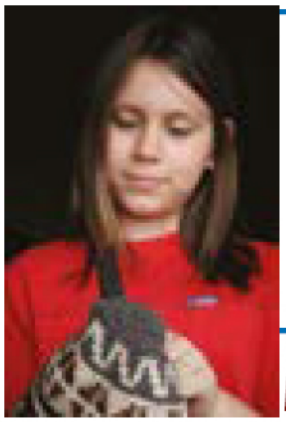
Како се материјали могу наелектрисати?

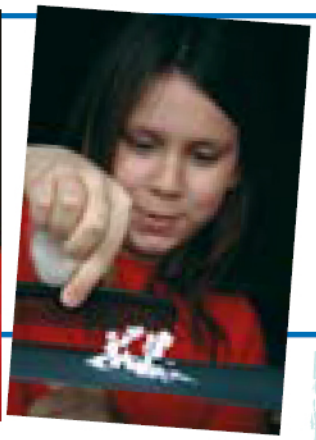
Предмети направљени од неких материјала могу да се наелектришу. Трљањем о вунену тканину или крзно можемо да наелектришемо предмете од пластике, ћилибара, тврде гуме, а трљањем о свилену тканину можемо да наелектришемо предмете од стакла. Постоје предмети који се на такав начин не могу наелектрисати, као што су предмети од дрвета и метала.

Ово можемо проверити на следећим огледима.

Потребно је: вунена капа, рукавица или шал, дрвени и пластични чешаљ, метална виљушка.

Вуненим предметом протрљај пластични чешаљ, а затим принеси комадићима хартије. Шта запажаш?

Покушај то исто да урадиш са дрвеним чешљем, а затим и са металном виљушком. Да ли су се дрвени чешаљ или метална виљушка наелектрисали?

Пластични предмети се могу наелектрисати трљањем о вунену тканину. То није случај са дрвеним и металним предметима.

Шта се дешава када је балон наелектрисан? Потребно је: један балон, вунени предмет.

Када балон протрљамо вуненим џемпером (шалом, капом) приметићемо да балон привлачи предмете као што су коса, папирићи, стиропор...

Балон привлачи предмете јер је направљен од _____,
а она се може _____.

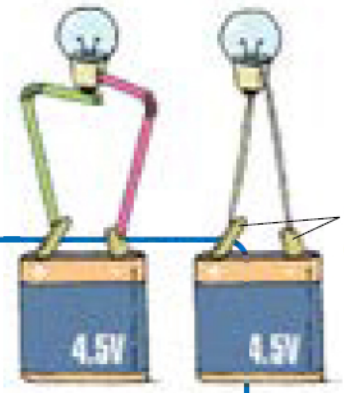
Електрична струја, проводници и изолатори

Усмерено кретање наелектрисања представља **електричну струју**. Материјали који проводе електричну струју називају се **електрични проводници** (графит, метали: злато, бакар, гвожђе, челик...). Материјали који не проводе електричну струју називају се **електрични изолатори** (дрво, стакло, пластика, гума, керамика...).

На огледу можемо да утврдимо који материјали могу да проводе електричну струју.

Потребно је: батерија, мала сијалица, две дрвене чачкалице, две пластичне сламчице, две гумице и два парчета изоловане жице.

Узмемо батерију, малу сијалицу, две дрвене чачкалице, две пластичне сламчице, две гумице и два парчета изоловане жице. Затим редом испробавамо тако што повезујемо полове батерије тим предметима са сијалицом.

Шта запажамо? Када је сијалица засветлела?

Из огледа можемо да закључимо да пластика не проводи електричну струју иако може да се наелектрише. Струју проводи метална жица, али метал не може да се наелектрише. Дрво и гума не проводе струју и не могу да се наелектришу.

Шта је струјно коло?

Сваки уређај који ради помоћу електричне струје назива се потрошач. Када се **извор електричне струје, електрични проводници** и **потрошач** повежу тако да се кроз њих неометано преноси наелектрисање, ствара се **струјно коло**.

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. Шта је електрицитет?
2. Који материјали се могу наелектрисати и на који начин?
3. Шта је електрична струја, а шта струјно коло?
4. Шта су електрични проводници, а шта изолатори?

ПОДСЕТНИК

ЕЛЕКТРИЧНА СВОЈСТВА МАТЕРИЈАЛА

Електрицитет је појава узрокована наелектрисањем.	Електрична струја је преношење наелектрисања с једног тела на друго.	Електрични изолатори: дрво, стакло, пластика, гума, керамика...
Можемо наелектрисати пластику, ћилибар, тврду гуму, стакло...	Електрични проводници: графит, метали: злато, бакар, гвожђе, челик...	Струјно коло – извор електричне струје, електрични проводници и потрошач.

уштеда електричне струје,
опасности,
безбедност

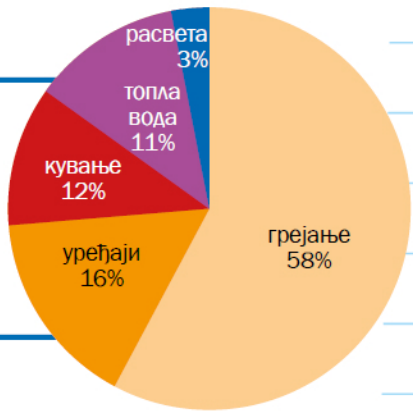
Употреба електричне струје

Живот без електричне струје данас се тешко може замислити. Електричну струју користимо у свакодневном животу, за осветљавање, грејање, хлађење, покретање различитих апарата и машина, за пренос информација, сигнализацију, покретање превозних средстава...

Производња електричне струје је скуп и по природу често штетан процес. Зато је потребно да струју умерено користимо и штедимо кад год је то могуће. Највећи део произведене електричне струје користи се за загревање простора у коме боравимо, затим за рад електричних уређаја, за кување, загревање воде и за расвету.

Струја се највише користи за загревање и рад електричних уређаја у домаћинствима.

Како се штеди електрична енергија?

Електричну струју је могуће **штедети** на више начина.

1. Кувањем у поклопљеној посуди која је исте или приближне величине као рингла спречава се губљење великог дела топлоте.

2. Туширањем трошимо мање топле воде него купањем у кади пуној воде.

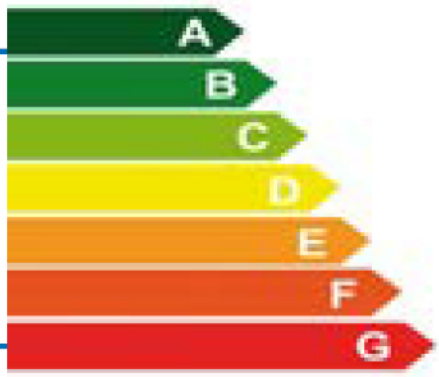
3. У свим просторијама искључимо светло када излазимо, као и апарате када их не користимо. Коришћењем штедљивих сијалица трошимо мање електричне струје. Обичне сијалице већи део струје претварају у топлоту. Штедљиве сијалице већи део електричне струје претварају у светлост.

4. Највећа количина струје користи се за загревање и хлађење просторија у којима боравимо. Добром топлотном изолацијом објеката обезбеђује се мања потрошња електричне струје.

5. Електричну струју штедимо и ако користимо уређаје који су енергетски ефикасни (штеде електричну струју). Енергетске класе на апаратима нас о томе обавештавају. Највећа искоришћеност електричне струје је код апарата са ознаком класе A, а најмања код апарата са ознаком класе G.

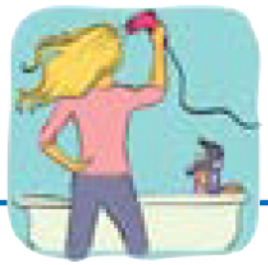

Опасности приликом коришћења електричних апарата

Основно је правило да се никада не играмо са електричним апаратима. Пажљиво их користимо и увек их искључимо када завршимо са њиховим коришћењем. У контакту човека са електричном струјом долази до струјног удара. Људско тело проводи струју, која проласком кроз њега може изазвати опекотине, оштећење унутрашњих органа, па чак и смрт.

Не стављамо металне предмете у електричне апарате или утичнице.

Не укључујемо фен за косу или друге електричне апарате у близини воде. Искључујемо бојлер када кренемо да се купамо или туширамо!

Не користимо апарате ако су оштећени.

Не вучемо кабл из утичнице и не укључујемо неисправни кабл у утичницу.

У *Радној свесци* уради задатак *Електрична својства материјала,* на страни 60 и *Употреба електричне струје и електрични апарати,* на страни 63.

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. На који начин се у свакодневном животу користи електрична струја?
2. Како треба штедети електричну струју?
3. Како се правилно рукује електричним апаратима?
4. Шта представља опасност приликом руковања електричним уређајима?

ПОДСЕТНИК

УПОТРЕБА ЕЛЕКТРИЧНЕ СТРУЈЕ

УПОТРЕБА: за осветљавање, грејање, хлађење, покретање различитих апарата и машина, за пренос информација, сигнализацију, покретање превозних средстава...

УШТЕДА: кување са поклопљеном посудом на шпорету, туширањем, употребом штедљивих сијалица, изолацијом кућа, коришћењем енергетски ефикасних апарата...

ОПАСНОСТИ: приликом руковања електричним апаратима.

магнет,
својства магнета,
дејство магнета

Магнети и магнетна својства материјала

Магнети могу да привлаче предмете од гвожђа, никла и челика. Исто тако, могу ове предмете и да намагнетишу.

Природни и вештачки магнети

Руда магнетит је **природни магнет**. **Вештачки магнети** се добијају тако што се предмети од гвожђа намагнетишу природним магнетом тако што се протрљају.

Природни магнет – руда магнетит

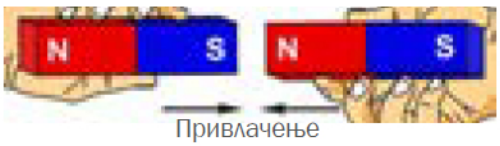

Вештачки магнети

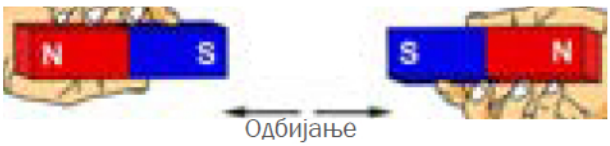
Својства магнета

Магнети се најчешће праве у облику шипке или потковице. Састоје се од два пола – северног и јужног (енгл. South = југ и North = север).

Кад приближимо два магнета видећемо да се супротни полови привлаче, а исти се одбијају.

Привлачење

Одбијање

Ако магнет преполовимо, добићемо два магнета са истим својствима и половима.

Од чега зависи дејство магнета?

Испитаћемо на следећем огледу.

Потребно је: пластични лењир, спајалица, папир, дрвени подметач, стаклена чаша.

Испитаћемо дејство магнета на различитим удаљеностима од предмета. Прво ћемо поставити магнет на удаљености од 10 цм од спајалице (1), а затим ћемо приближити на 5 цм (2), а онда на 4 цм (3). Шта примећујемо? На којој удаљености магнет не привлачи спајалицу, а на којој привлачи? Шта можемо закључити из овог огледа?

Дејство магнета слаби са повећањем раздаљине између њега и предмета. Ако је предмет превише удаљен – магнет га неће привлачити.

Да ли магнет делује кроз различите материјале? Провери у огледу користећи предмете као на сликама. Који материјали не ометају дејство магнета?

Магнет привлачи предметe од гвожђа кроз различите материјале.

Где је дејство магнета најјаче?

Испитаћемо ово на огледу. Потребни су: магнетна шипка, потковичаст магнет, спајалице.

Постави спајалице или ексере на сто. Приближи прво магнетну шипку. Уочи који делови магнета највише привлаче предметe. Ово понови и са потковичастим магнетом. Шта запажаш?

Дејство магнета је најјаче на његовим крајевима.

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. Какви магнети могу бити?
2. Ког облика се најчешће праве магнети?
3. Која су својства магнета?
4. Од чега зависи дејство магнета?

У *Радној свесци* уради задатак *Магнети и магнетна својства материјала*, на страни 64.

ПОДСЕТНИК

МАГНЕТИ И МАГНЕТНА СВОЈСТВА МАТЕРИЈАЛА

МАГНЕТИ:
привлаче и намагнетишу предмете од гвожђа, никла, челика...

МОГУ БИТИ: природни и вештачки.

ОБЛИК: шипка, потковица...

СВОЈСТВА МАГНЕТА: северни и јужни пол, својства одбијања и привлачења, пресецањем магнета се не мењају његова својства.

ДЕЈСТВО МАГНЕТА: дејство магнета слаби повећањем раздаљине, дејство је најјаче на крајевима, делује кроз друге материјале...

запаљивост,
пожар,
изазивачи пожара,
понашање у случају пожара,
гашење пожара

Запаљивост материјала

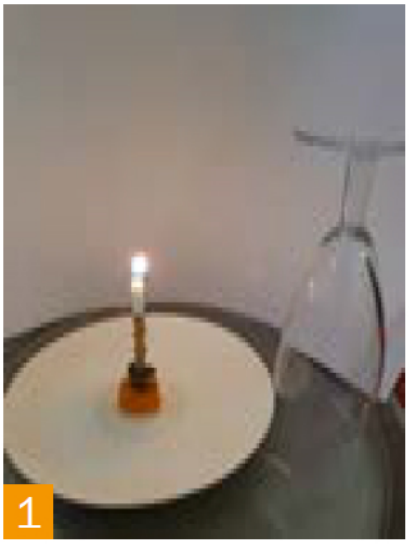
Буди опрезан и оглед изводи само у присуству старије особе!

Шта омогућава ватри да гори?

То можемо да проверимо у следећем огледу.

Потребно је: свећа, стаклена чаша, шибице.

1. Пажљиво упали свећу. **2.** Затим је поклопи стакленом чашом.

Шта запажаш? **3.** Свећа се _____.

То се дешава зато што без кисеоника (гаса који се налази у ваздуху) нема сагоревања. Услови за настанак ватре су запаљиви материјал, топлота и кисеоник.

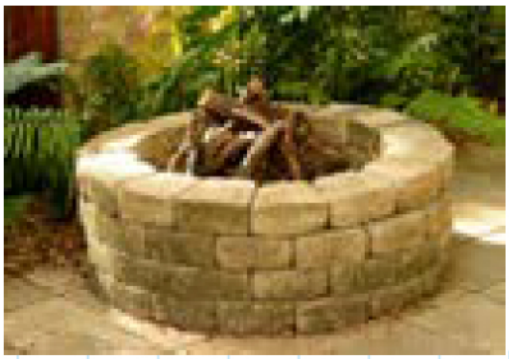
Који материјали могу да горе?

Неки материјали имају особину да потпуно изгоре, као што су дрво и папир. У такве материјале спадају: угаљ, тканина, пластика, алкохол, бензин, нафта, гас... Неки материјали не горе: камен, метал, бетон...

Дрво је материјал који потпуно изгори.

Камен не гори.

Опасности и заштита од пожара

Како настаје пожар?

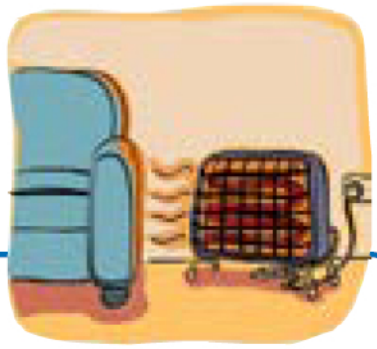
Пожар у природи може настати као последица људског немара и непажње (паљења ватре на излетиштима, паљења корова у њивама, бацања стаклене амбалаже у шуми...). Пожар могу да изазову удар грома, велике суше и врућине. Отворени пламен, загрејана тела и варнице такође могу да изазову пожар.

Пожар у затвореним просторијама

Осим тога, пожар може изазвати укључена грејалица, пегла, шерпа са уљем на врелој ринглу, или остављањем упаљеног плинског шпорета и др.

Грејна тела, као што су кварцна пећ или грејалица, могу изазвати пожар уколико се у њиховој близини налазе делови намештаја или одећа...

Укључена пегла остављена на одећи може је запалити.

Ако без надзора оставимо укључен шпорет и ринглe, биљно уље или животињска маст, које користимо у припреми хране, могу се запалити. Те намирнице су веома запаљиве.

Варнице од новогодишњих прскалица, као и варничење неисправних електричних уређаја могу запалити тканине и друге материјале. Када се запали део намештаја или просторије, ватра се веома брзо шири, захватајући предмете који имају особину да горе. Тако настаје пожар.

Како се треба понашати у случају пожара?

У случају пожара треба што пре напустити простор захваћен ватром. Никако не покушавај сам/сама да угасиш ватру. Пошто се дим сакупља у горњим деловима просторије, што више се сагни док излазиш да га не би удисао/удисала. Пажљиво додируј врата одоздо нагоре како би проверио/проверила да ли су врућа. Уколико јесу, у просторији иза њих је пожар и не улази тамо.

Уколико приликом изласка из просторије у ходнику затекнеш дим, врати се и изађи на терасу или прозор, где ћеш сачекати ватрогасце. Не скачи с терасе или прозора. Дозивај пролазнике и маши крпом како би позвао/позвала помоћ.

Уколико у згради постоји лифт, никако га немој користити.

Када изађеш на безбедно место, позови ватрогасну службу, на број телефона 193.

Како се гаси пожар?

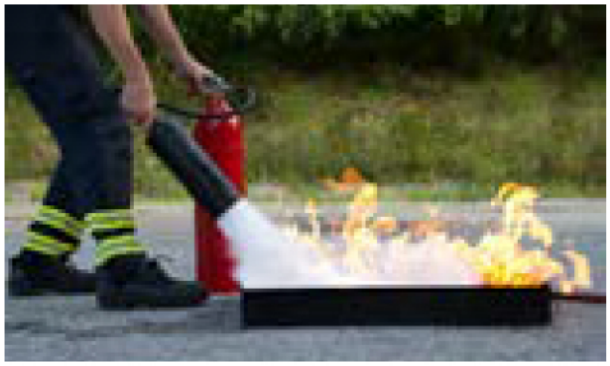
Пожар могу да гасе одрасли или ватрогасци. Мања ватра се може гасити тако што се преко ње пребаци крпа или ћебе или се она затрпа песком или земљом. За гашење веће ватре користи се вода или противпожарни апарат (у зависности од тога шта је изазвало пожар).

Гашење пожара противпожарним апартом и ћебетом

Пожар на електричним инсталацијама и запаљено уље не смеју се гасити водом.

Гашење пожара пеном на запаљивим материјалима.

Неки материјали имају на себи ознаку за запаљивост – ознаку која нас обавештава да је материјал лако запаљив. Такви материјали су нафта, бензин, гас...

Ознака за лако запаљиве материјале

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

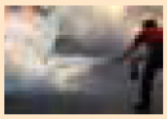
1. Који су услови за настанак ватре?
2. Који материјали су запаљиви?
3. Како може настати пожар у природи?
4. Како може настати пожар у затвореним просторијама?
5. Како се треба понашати у случају пожара?
6. Како се гаси пожар?

У *Радној свесци* уради задатак *Запаљивост материјала*, на страни 68.

ПОДСЕТНИК

ЗАПАЉИВОСТ МАТЕРИЈАЛА

УСЛОВИ ЗА НАСТАНАК ВАТРЕ: запаљиви материјал, топлота и кисеоник.

ЗАПАЉИВИ МАТЕРИЈАЛИ: папир, дрво, угаљ, тканина, пластика

ЛАКО ЗАПАЉИВИ МАТЕРИЈАЛИ: алкохол, бензин, нафта, гас

НАСТАНАК ПОЖАРА НА ОТВОРЕНОМ ПРОСТОРУ: ватра на излетиштима, паљење корова, удар грома, велике суше и врућине...

НАСТАНАК ПОЖАРА У ЗАТВОРЕНОМ ПРОСТОРУ: укључена грејалица, пегла, неисправни електрични уређаји...

ПОНАШАЊЕ У СЛУЧАЈУ ПОЖАРА: напустити простор, не улазити где има ватре, изаћи на терасу или прозор, дозивати пролазнике, позвати ватрогасну службу...

СМЕША

Мешавина два или више различитих састојака.

СМЕША АГРЕГАТНО СТАЊЕ

Може бити у: течном, чврстом, гасовитом стању...

РАЗДВАЈАЊЕ САСТОЈАКА СМЕШЕ

Просејавањем, одливањем, цеђењем, филтрирањем, испаравањем, таложењем помоћу магнета...

МАГНЕТИ

Привлаче и намагнетишу предмете од гвожђа, никла...
Могу бити: природни и вештачки.

МАГНЕТИ

Облик магнета може бити: шипка, потковица...
Својства: северни и јужни пол.
Дејство: делује кроз друге материјале...

ЕЛЕКТРИЦИТЕТ

Појава узрокована наелектрисањем.
Можемо наелектрисати: пластику, ћилибар, тврду гума, стакло...

ЕЛЕКТРИЧНА СТРУЈА

Преношење наелектрисања с једног тела на друго (електрични проводници и изолатори).

УПОТРЕБА ЕЛ. СТРУЈЕ

За осветљавање, грејање, хлађење, покретање различитих апарата и машина, за пренос информација, сигнализацију...

УСЛОВИ ЗА НАСТАНАК ВАТРЕ

Запаљиви материјал, топлота и кисеоник.
Запаљиви материјали: папир, дрво, угаљ, тканина, пластика, алкохол, бензин, нафта, гас...

НАСТАНАК ПОЖАРА

Ватра на излетиштима, паљење корова, укључена грејалица, пегла, неисправни ел. уређаји...
Понашање у случају пожара – позвати број 193.

УШТЕДА ЕЛ. СТРУЈЕ

Туширање, штедљиве сијалице, изолација...
Опасности приликом руковања електричним уређајима или апаратима – струјни удар.

СРБИЈА У ПРОШЛОСТИ

УПОЗНАЋЕШ

- САЗНАВАЊЕ И ПРЕДСТАВЉАЊЕ ПРОШЛОСТИ – ЛЕНТА ВРЕМЕНА
- НАЈРАНИЈА ПРОШЛОСТ СРБА
- СРПСКА ДРЖАВА ЗА ВРЕМЕ НЕМАЊИЋА
- СРБИЈА У 14. И 15. ВЕКУ
- ЖИВОТ ПОД ТУРСКОМ ВЛАШЋУ
- ПРВИ СРПСКИ УСТАНАК
- ДРУГИ СРПСКИ УСТАНАК
- ОСЛОБАЂАЊЕ СРБИЈЕ ОД ТУРСКЕ ВЛАСТИ
- ПРВИ СВЕТСКИ РАТ
- НАСТАНАК ЈУГОСЛАВИЈЕ
- ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ
- РАСПАД ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ И ОСАМОСТАЉЕЊЕ СРБИЈЕ

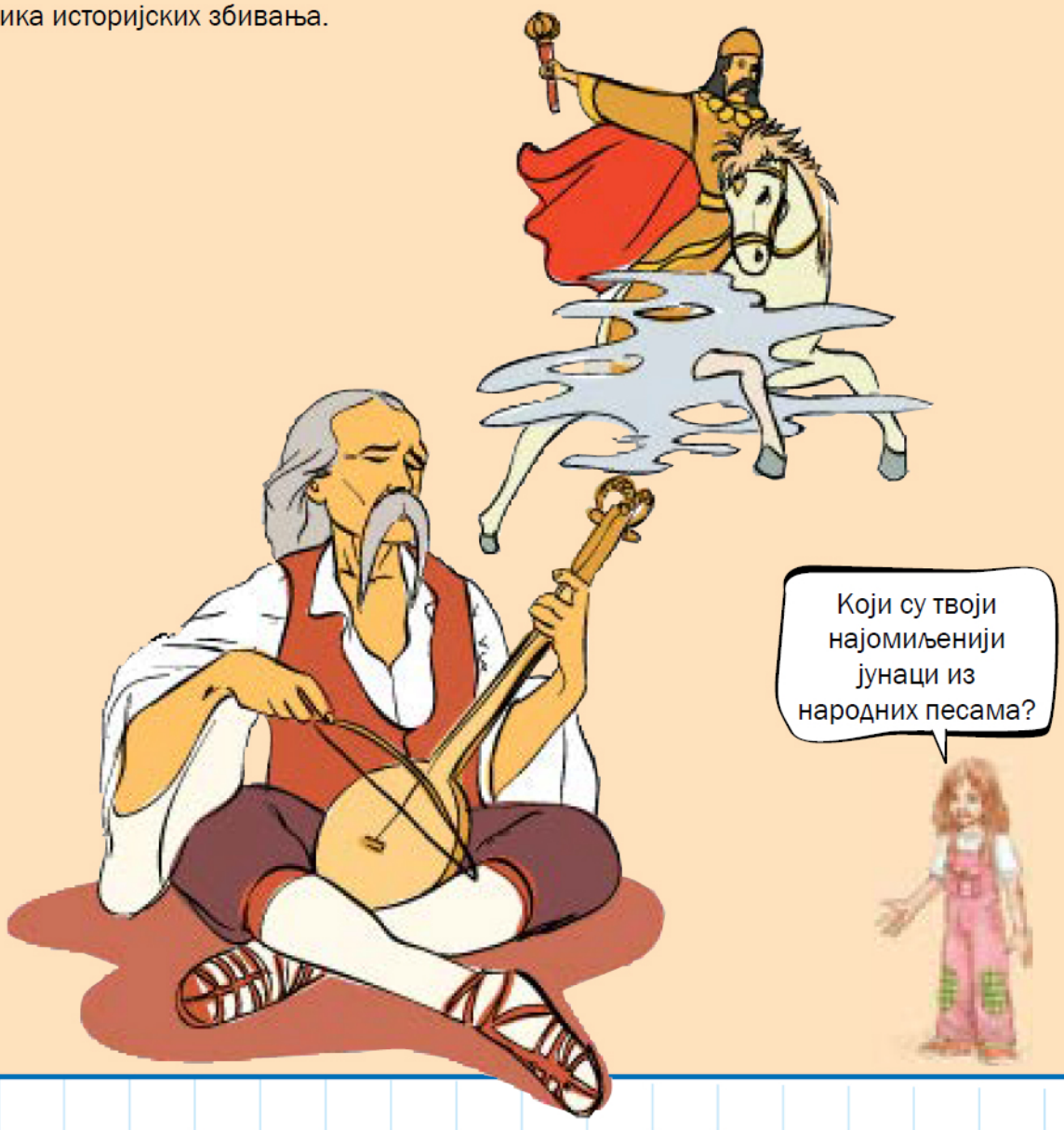
историјски извори, усмени, материјални, писани

Сазнавање и представљање прошлости

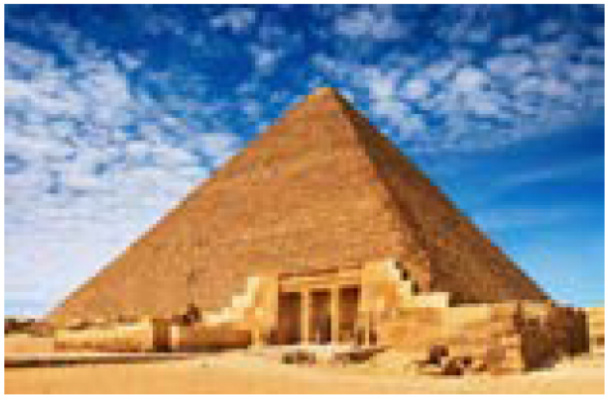
Сви појединци, све породице и сва друштва имају своју прошлост. Прошлост се може спознати на основу трагова прошлости. Ти трагови прошлости називају се историјски извори.

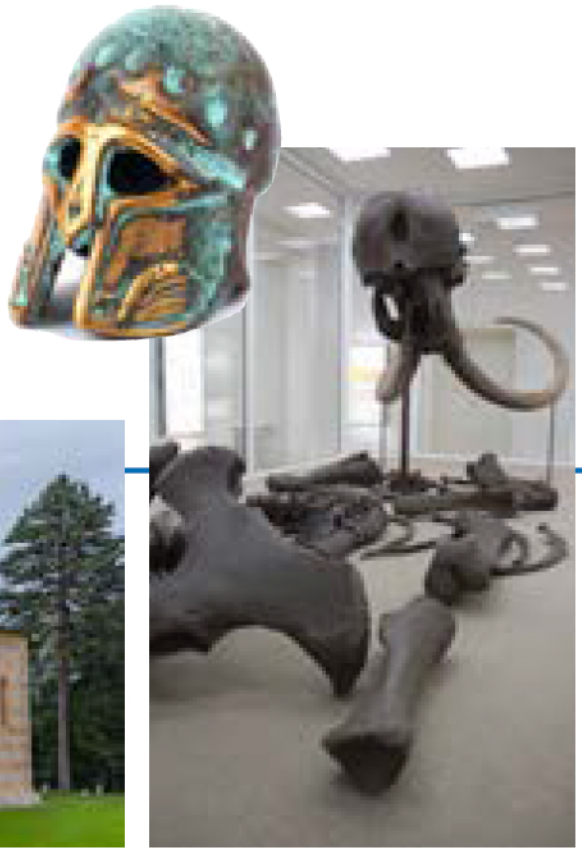
Историјски извори могу бити **усмени**, **материјални** и **писани**.

Постоје различите врсте **усмених извора:** породична предања, народне приче, песме и казивања учесника историјских збивања. Сваки појединац у оквиру породице памти и преноси сећања о ближњим и даљим прецима. Исто тако, сваки народ има јунаке из далеке и ближе прошлости. Даља прошлост сваког народа сачувана је у митовима, легендама и епским песмама. Ближа прошлост може се сазнати из усмених казивања учесника историјских збивања.

Очигледан траг прошлости јесу остаци грађевина и предмета из прошлих времена. То су **материјални извори**. Пирамиде у Египту или српски средњовековни манастири сведоче нам о људима и култури прошлих времена.

Писани извори су сви сачувани писани текстови настали у прошлости. У њих спадају разни документи, пореске књиге, књижевна дела, дневници... Писани извори због своје разноврсности пружају најпоузданију слику прошлости.

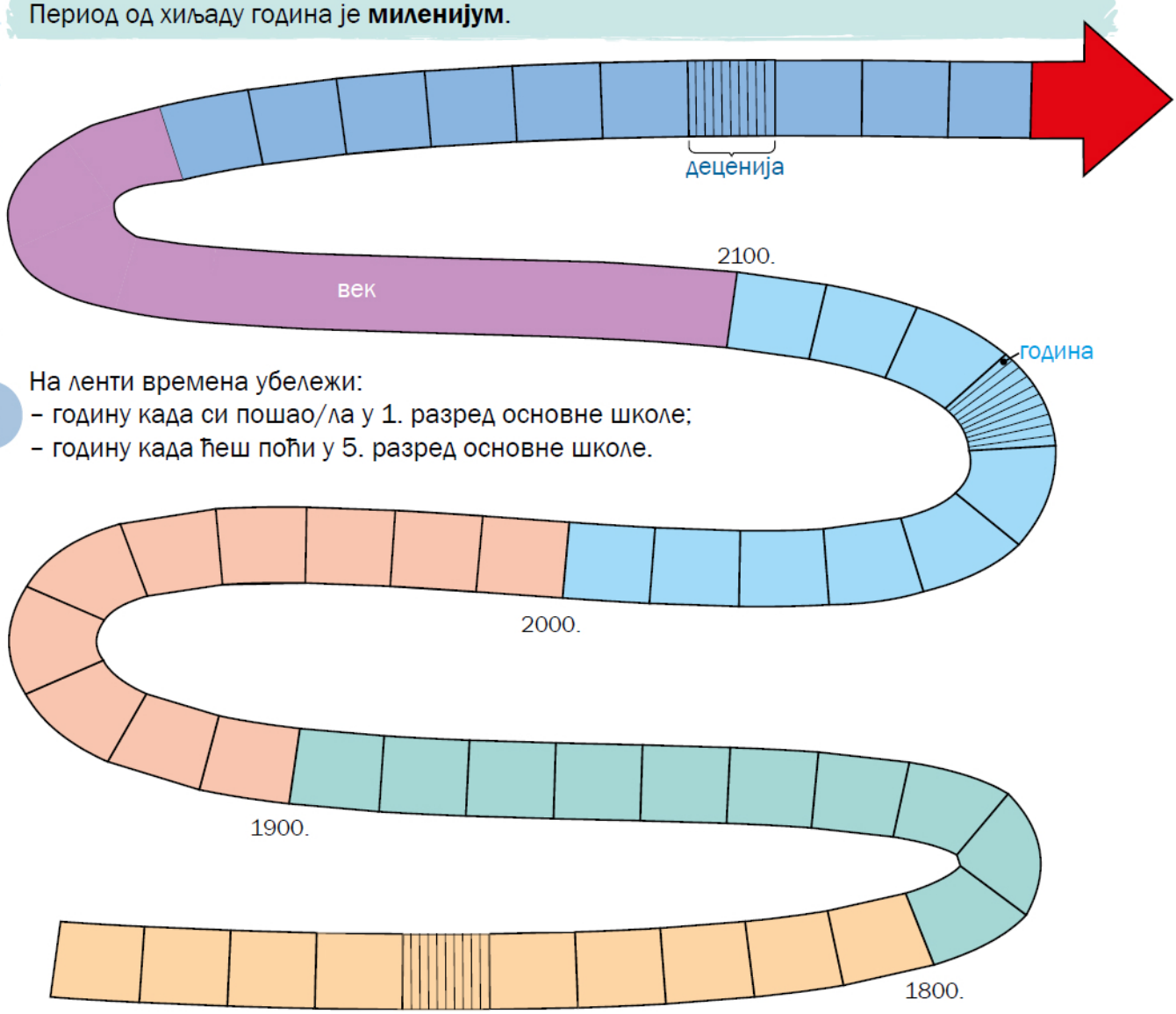
Лента времена

Прошлост се дели на мање и веће периоде. Када желимо да одредимо када се нешто догодило, користићемо ленту времена. Лента времена се углавном користи за приказивање дужих временских периода (година, деценија, век).

У претходним разредима сте учили шта је месец, година, деценија и век. Тако знате да се период од десет година назива **деценија**.

Сто година је један **век** или једно **столеће**.

Период од хиљаду година је **миленијум**.

На ленти времена убележи:
- годину када си пошао/ла у 1. разред основне школе;
- годину када ћеш поћи у 5. разред основне школе.

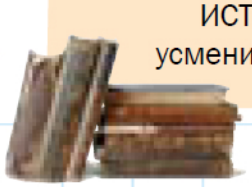
У *Радној свесци* уради задатак *Сазнавање и представљање прошлости*, на страни 70.

ПОДСЕТНИК

САЗНАВАЊЕ И ПРЕДСТАВЉАЊЕ ПРОШЛОСТИ

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОРИ:
усмени, материјални, писани

ЛЕНТА ВРЕМЕНА

Словени,
Срби,
досељавање,
Балканско полуострво,
Србија

Најранија прошлост Срба

Срби су народ који припада **Словенима**. Словени су у далекој прошлости живели у средишту и на истоку Европе. Бавили су се земљорадњом, ловом и риболовом. Гајили су пчеле и правили пиће медовину. Због недостатка хране на простору на којем су живели, Словени су били приморани да се селе.

Срби су се на Балканско полуострво доселили у 7. веку. Населили су пространу област од реке Саве до Јадранског мора. Брдовит и планински предео на којем су се Срби настанили није погодовао стварању јединствене државе. Зато што су живели у котлинама и долинама река, Срби су после досељавања створили неколико мањих држава.

Српске земље у 9. и 10. веку

Прва држава коју су Срби створили после досељавања на Балканско полуострво називала се Србија. Поред Србије постојале су и државе Паганија, Травунија и Дукља. Из државе Србије временом се издвајају области Рашка и Босна. Престоница Рашке налазила се у граду Расу, код Новог Пазара. Српска држава се према граду Расу у средњем веку називала и Рашка.

Остаци града за који се верује да је стара престоница Рас, у близини Новог Пазара.

У *Радној свесци* уради задатак *Најранија прошлост Срба*, на страни 71.

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. Када су се Срби доселили на Балканско полуострво?
2. Како се звала прва српска држава?

ПОДСЕТНИК

НАЈРАНИЈА ПРОШЛОСТ СРБА

- 7. век
  - Срби
  - Србија
  - досељавање Словена на Балкан
- 10. век
  - Рашка
  - престоница Рас
  - Босна

династија Немањић, Стефан Немања, Стефан Првовенчани, Растко Немањић, Стефан Душан

Српска држава за време владавине Немањића

У Србији је пре више од осамсто година, у 12. веку, на власт ступио **Стефан Немања**. Он је имао владарску титулу **великог жупана**. Почетак његове владавине је уједно почетак владавине **династије Немањића**. Стефан Немања је ослободио земљу од византијског утицаја и проширио границе Србије.

Манастир Студеница, задужбина Стефана Немање

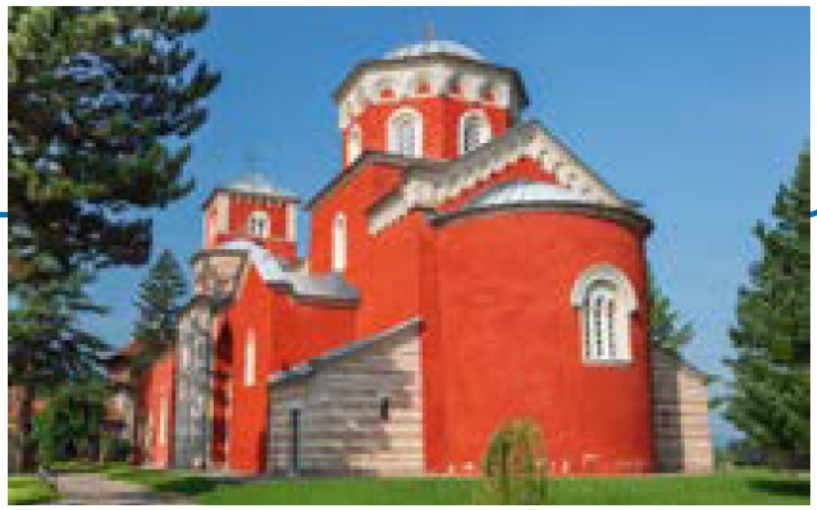
Стефан Немања

Синови Стефана Немање били су **Вукан**, **Стефан** и **Растко**. Уобичајено је било да владара наслеђује најстарији син. Стефан Немања је одредио да га наследи другорођени син, Стефан. Када је Стефан Немања преминуо, против те одлуке побунио се Вукан, који је заратио против брата. Завађену браћу, Вукана и Стефана, помирио је њихов брат Растко.

Стефан Немањић је на крају задржао власт. Током своје владавине је проширио границе државе. Због владарских успеха добио је **1217.** године титулу **краља**. Будући да је био први крунисани краљ Србије назван је **Прововенчани**.

Стефан Немањић

Манастир Жича, задужбина Стефана Немања

Растко Немањић, трећи син Стефана Немање, отишао је у манастир и добио монашко име **Сава**. Био је образован, зналац страних језика и много је путовао. У Србији је отварао школе и болнице и због тога се сматра првим српским просветитељем. Сава и његов отац Стефан Немања заједнички су обновили манастир Хиландар на Светој Гори који је временом постао један од најзначајнијих српских манастира. Сава је **1219.** године цркву у Србији осамосталио од византијске (грчке) цркве и постао је први српски **архиепископ**. После смрти проглашен је за светитеља.

Свети Сава

Празник **Светог Саве** као школска слава обележава се 27. јануара у свим српским школама.

Манастир Високи Дечани, задужбина Стефана Дечанског

Синови Стефана Првовенчаног **Радослав**, **Владислав** и **Урош** били су краљеви Србије у 13. веку. Када је крајем 13. века на престо ступио **краљ Милутин**, син краља Уроша, српска држава се проширила и још више ојачала. Милутина је наследио син **Стефан**. Он је подигао манастир Дечани, због чега је назван **Дечански**.

Стефан Душан био је син Стефана Дечанског. Владао је у 14. веку. Пошто је проширио државу, крунисан је **1346.** године за цара. Престоница Србије за време цара Душана била је у Скопљу и Призрену. По наређењу цара Душана донет је **Законик**, којим су уређена права и обавезе свих становника државе. Владавина цара Душана представља врхунац моћи Србије у средњем веку.

Стефан Душан Немањић

Последњи владар из династије Немањића био је **цар Урош**, син цара Душана. За време његове владавине српско царство је почело да се распада. Обласни господари нису се покоравали цару. Због тога је цар Урош прозван **Нејаки**.

Србија крајем 12. и почетком 13. века

Погледај карту Србије с почетка 13. века и карту Србије с почетка 14. века. На карти с десна заокружи области које су ушле у састав Србије на почетку 14. века.

Србија почетком 14. века

У Душановом законику пише: „Све судије да суде по закону [...] а да не суде по страху од цара".

Како би објаснио значење овог законског прописа?

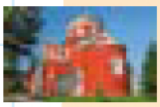
ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. Ко је основао династију Немањић?
2. Ко су били синови Стефана Немање?
3. По чему је познат Стефан Првовенчани?
4. Где је била престоница цара Душана?

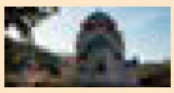
У *Радној свесци* уради задатак *Српска држава за време владавине Немањића*, на страни 72.

ПОДСЕТНИК

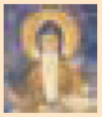
СРПСКА ДРЖАВА ЗА ВРЕМЕ ВЛАДАВИНЕ НЕМАЊИЋА

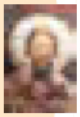
1217 – крунисање краља Стефана Првовенчаног
манастир Жича

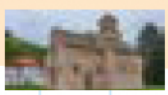
Стефан Немања
велики жупан
манастир Студеница

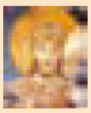

Растко Немањић
први српски архиепископ
Свети Сава
1219 – самосталност српске цркве
манастир Хиландар

краљ Стефан Дечански
манастир Високи Дечани

цар Стефан Душан
1346 – крунисање цара Душана
Законик

цар Урош Нејаки
распад царевине

Моравска Србија, кнез Лазар Хребељановић, бој на Косову, деспот Стефан Лазаревић, деспот Ђурађ Бранковић

Србија у 14. и 15. веку

После смрти цара Уроша најзначајнији великаш у Србији постао је **кнез Лазар Хребељановић**. Он је успоставио власт у северним деловима некадашњег српског царства. Та територија обухватала је токове Јужне, Западне и Велике Мораве. Због тога је држава којом је владао кнез Лазар називана **Моравска Србија**. Престоница те државе била је у **Крушевцу**.

Лазар Хребељановић

Од средине 14. века самосталност Србије све више су угрожавали Турци. Они су постепено освајали територије српске државе. У бици на реци Марици **1371.** године покорили су јужне територије некадашњег српског царства којима су владали **браћа Мрњавчевић**.

После те битке на удару Турака нашао се кнез Лазар. Српска и турска војска сукобиле су се на **Косову пољу 1389. године**. Српску војску предводио је кнез Лазар, а турску султан Мурат I. У Косовском боју погинула су оба владара. Султана Мурата је према легенди убио српски јунак **Милош Обилић**.

Србија је после Косовског боја изгубила самосталност.

Бој на Косову

Стефан Лазаревић, син кнеза Лазара, био је још дечак када је с мајком кнегињом Милицом морао да се покори новом турском султану.

Стефан Лазаревић

Почетком 15. века Стефан Лазаревић се осамосталио од Турака и узео је владарску титула **деспота**.

Деспот Стефан је подстицао развој рударства, трговине и занатства. Србија је за време његове владавине поново постала снажна држава. Деспот Стефан је изабрао **Београд** за своју престоницу. На данашњем Калемегдану у Београду саградио је ново утврђење, а на Дунаву пристаниште.

Највећи рудник на Балкану у време деспота Стефана је Ново Брдо у близини Приштине.

Споменик Деспоту Стефану Лазаревићу на Калемегдану, у Београду

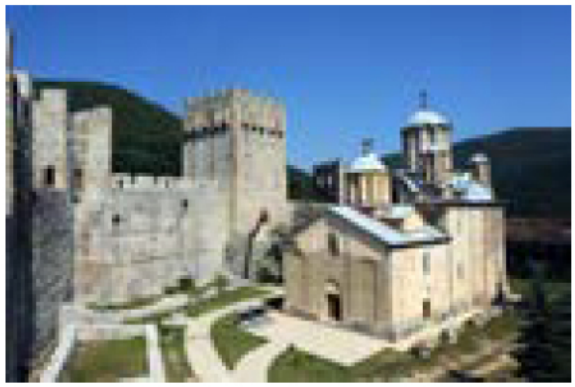
Деспот Ђурађ Бранковић наследио је свог ујака, деспота Стефана. Деспот Ђурађ је престоницу из Београда преместио у **Смедерево**. Турци су све више угрожавали Србију и коначно су **1459.** године заузели Смедерево.

Тада је српска средњовековна држава престала да постоји.

Деспот Стефан Лазаревић бавио се књижевношћу. Најпознатије његово књижевно дело је песма **Слово љубве**. У манастиру Манасији основао је центар за преписивање књига, чувену **ресавску школу**.

Да ли знаш на ком су материјалу писане и преписиване књиге у средњем веку?

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. Ко је владао Моравском Србијом?
2. Где је била престоница Србије за време кнеза Лазара?
3. У којој бици је Србија изгубила самосталност?
4. Ко је наследио кнеза Лазара?
5. Који градови су били престонице у време деспота Стефана Лазаревића и деспота Ђурађа Бранковића?

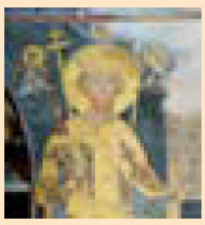
У *Радној свесци* уради задатак *Србија у 14. и 15. веку*, на страни 75.

ПОДСЕТНИК

СРБИЈА У 14. И 15. ВЕКУ

кнез Лазар Хребељановић
Моравска Србија
престоница Крушевац
бој на Косову

деспот Стефан Лазаревић
Србија деспотовина
престоница Београд
деспот Ђурађ Бранковић
престоница Смедерево

порез,
данак у крви,
хајдуци,
сеоба Срба

Живот под турском влашћу

Од средине 15. века највећи део српског народа нашао се под влашћу Турака. У Турском царству све је било подређено војсци и војним потребама. Власници земље на којој је живео српски народ постали су султан и турски феудалци – **спахије**. Спахије су за своју војничку службу од султана добијале земљишне поседе.

Јаничар

Срби као покорен народ били су оптерећени разним обавезама према спахијама и према султану. Морали су да раде на њиховим поседима или да за турску војску поправљају путеве и утврђења. Били су обавезни и да им предају део својих производа: жито, мед, овце, козе и друго. Порез су плаћали новцем.

Најтежи намет било је одузимање здравих српских дечака од њихових породица. Дечаци су одвођени у специјалне установе, у којима су обучавани за војнике – **јаничаре**. **„Данак у крви"**, како се називала та обавеза, дуго је примењиван.

Родитељи деце су на разне начине покушавали да спрече да им деца буду одведена: сакривали су их по шумама, рано су их женили или су их намерно онеспособљавали за војску.

Јован Вулетић, Данак у крви

Облици отпора

Српски народ је током вековне турске владавине непрестано пружао отпор. Многи су одлазили од кућа и ступали у **хајдуке**. На челу хајдучке дружине налазио се старешина, који се називао **харамбаша**. Хајдуци су нападали турске порезнике и трговце, као и мање чете. Живели су у шумама. Ратовали су од пролећа до јесени: **од „Ђурђевдана до Митровдана"**. Током зиме склањали су се код људи у које су имали поверења и који су називани **јатаци**.

Харамбаша

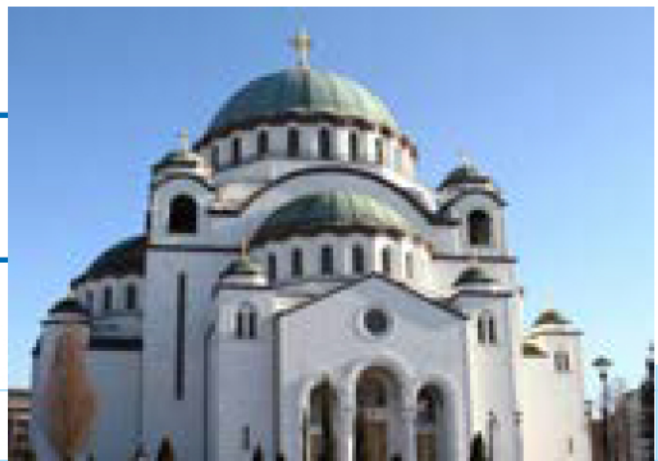
Уз обалу Јадранског мора деловали су **ускоци**. Они су преко границе упадали („ускакали") на територије под турском влашћу и после напада се враћали својим кућама.

За време ратова других држава против Турске, Срби су дизали устанке и буне. За време једног таквог сукоба Срби у Банату су покренули устанак. Турци су тада из освете, у Београду, на Врачару, спалили **мошти Светог Саве**.

Стеван Алексић, Спаљивање мошти Светог Саве

На месту за које се сматрало да су на њему спаљене мошти Светог Саве подигнут је **Храм Светог Саве**.

Срби су због учешћа у устанцима и бунама против Турака морали да се исељавају. За време једног таквог сукоба Срби су **1690**. године из данашње Македоније, са Косова, Метохије и из јужне Србије морали да пређу у Аустријско царство. Тај догађај је познат ка **Сеоба Срба**. Сеобу је предводио патријарх **Арсеније III Чарнојевић**.

Паја Јовановић, Сеоба Срба под Арсенијом Чарнојевићем

У Сеоби Срба 1690. године из Турског царства у Аустријско царство прешло је неколико десетина хиљада Срба. Значајно средиште Срба у новој држави постала је варош **Сентандреја** у близини данашње Будимпеште.

У *Радној свесци* уради задатак *Живот под турском влашћу*, на страни 78.

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. Како су се звали турски феудалци?
2. Ко су били јаничари?
3. Шта је Данак у крви?
4. Да ли знаш име неког хајдука?
5. Објасни ко су јатаци, а ко ускоци?
6. Објасни када се десила Сеоба Срба.

ПОДСЕТНИК

ЖИВОТ ПОД ТУРСКОМ ВЛАШЋУ

- спахије
  порез
  Данак у крви
  јаничари
- хајдуци
  ускоци
- Сеоба Срба 1690. године
  Арсеније III Чарнојевић

Сеча кнезова,
Орашац,
Карађорђе,
Вељко Петровић,
Ставан Синђелић,
битка на Чегру

Први српски устанак

У Београдском пашалуку, пограничној области Турског царства, живот Срба на почетку 19. века постао је тежак. Београдским пашалуком су завладале дахије, које су народу наметнуле тешке обавезе. Због тога су Срби потајно почели да припремају устанак. Да би спречиле устанак, дахије су организовале погубљење српских кнезова и других угледних људи за које се сумњало да припремају устанак. Тај историјски догађај назива се **Сеча кнезова**.

Сеча кнезова била је повод за покретање **Првог српског устанка**.

У шумадијском селу **Орашцу** на празник Сретење **1804. године** одлучено је да се покрене устанак. За вођу **Првог српског устанка** изабран је **Ђорђе Петровић Карађорђе**. Карађорђе је имао титулу **вожда**. На турском језику реч „кара" значи црни, па је „Карађорђе", у ствари, „Црни Ђорђе". Устаници су најпре ратовали против дахија, а потом против читавог Турског царства.

Карађорђе Петровић

У великим биткама, на **Иванковцу**, **Мишару** и **Делиграду**, устаници су **савладали царску војску**.

Јунаштвом се посебно истакао **хајдук Вељко Петровић**.

Вељко Петровић

Стеван Синђелић

Устаници су, међутим, трпели и поразе. Један од најтежих пораза био је на **Чегру** код Ниша. У тој бици јуначки је погинуо војвода **Стеван Синђелић**. После те битке Турци су од глава убијених Срба направили кулу, названу **Ћеле-кула**.

У Ћеле-кули се првобитно налазило више од 500 глава српских устаника. Сада их је преостало око 58. У капели је посебно издвојена глава за коју се сматра да је припадала Стевану Синђелићу.

За време Првог српског устанка Срби су, после вишевековне османске власти, обновили државу. Установили су судове, војску и школе. У већим местима с радом су почеле основне школе, а у Београду је основана и **Велика школа**.

Велика школа (изглед почетком XX века)

Доситеј Обрадовић је велики српски просветитељ. Заслужан је за оснивање школа у Србији. У Београду је основао Велику школу.

Надмоћнија турска војска је ипак, 1813. године, савладала устаничку војску и поново покорила Србију.

У Србији су у време Првог српског устанка отваране основне школе. Школе су похађали само дечаци и трајале су три године. Уместо папира и оловака, ђаци су писали гушчијим пером на корама и листовима од дрвећа. Уместо мастила користили су смесу од уља и гарежи. У Београду је 1808. основана Велика школа у којој су се ђаци спремали за државне чиновнике. Ту школу је похађао и Вук Караџић.

У *Радној свесци* уради задатак *Први српски устанак*, на страни 80.

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. Кад и где је подигнут Први српски устанак?
2. Ко је био вођа?
3. Наброј неке познате хајдуке.
4. Које су најпознатије битке у Првом српском устанку?

ПОДСЕТНИК

ПРВИ СРПСКИ УСТАНАК 1804–1813.

Сеча кнезова
Орашац
вожд Ђорђе Петровић Карађорђе

Битке на Иванковцу, Мишару, Делиграду и Чегру
хајдук Вељко Петровић
војвода Стеван Синђелић

Велика школа
Доситеј Обрадовић

Таково,
Милош Обреновић

Други српски устанак

Срби су после слома Првог српског устанка поново постали поданици Турског царства (раја). Морали су да раде на обнови утврђења и да плаћају високе порезе. Насиље које је спроводила турска власт било је повод за покретање Другог српског устанка.

Други српски устанак покренут је у пролеће **1815.** године. На **сабору у Такову** за вођу Другог српског устанка изабран је **Милош Обреновић**.

Паја Јовановић, Таковски устанак

Милош Обреновић

Други српски устанак трајао је пар месеци. Устаници су победили турску царску војску у бици код **Чачка** и у бици на **Дубљу**, у западној Србији.

Милош Обреновић је потом ступио у преговоре с Турцима. Други српски устанак се завршио договором кнеза Милоша с Турцима о успостављању мира.

У *Радној свесци* уради задатак на страни 81.

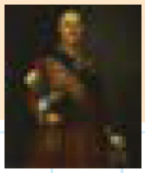
ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. Кад је подигнут Други српски устанак?
2. Ко је био вођа?
3. Које су значајне битке биле за време Другог српског устанка?
4. Колико дуго је трајао Други српски устанак?

ПОДСЕТНИК

ДРУГИ СРПСКИ УСТАНАК 1815. ГОДИНЕ

- сабор у Такову
  Милош Обреновић
- битке код Чачка и на Дубљу
  договор са Турцима

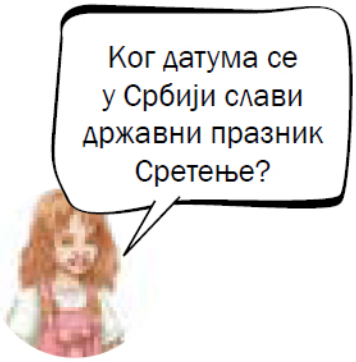

Кнежевина Србија,
кнез Михаило Обреновић,
кнез Милан Обреновић,
Мајски преврат,
краљ Александар Обреновић,
краљ Петар Карађорђевић

Ослобађање Србије од турске власти

Милош Обреновић је од Турака дипломатским путем задобио већу слободу за Србију **1830.** године. Срби су постали власници земље коју су обрађивали, а турске спахије су изгубиле сва права. Српски владар је стекао титулу **кнеза**. **Кнежевина Србија** могла је да оснива школе, болнице и штампарије. Године 1835. усвојен је **Сретењски устав**, први устав Србије.

Михаило Обреновић, син кнеза Милоша, желео је да Србију потпуно ослободи од турске власти. Турска војска била је присутна у тврђавама на територији Србије. После дугих преговора, турска војска је **1867.** године напустила утврђења у Србији. Кнез Михаило је намеравао да с другим народима на Балкану, Бугарима, Грцима и Румунима, покрене рат против Турака. План није остварио јер је убијен у атентату.

Кнез Михаило Обреновић

Краљ Милан Обреновић

Кнеза Михаила наследио је **кнез Милан Обреновић**. За време његове владавине Србија је **1878.** године постала независна држава. Кнез Милан се **1882.** прогласио за краља. Тако је Србија, у којој су краљеви владали још за време Немањића, поново постала краљевина.

Србијом су у 19. веку и почетком 20. века владале династије Карађорђевића и Обреновића.

Владари из те две династије смењивани су с власти у заверама и бунама. Династија Обреновић је с власти смењена 1903. године у **Мајском преврату**. Тада је убијен последњи владар те династије, **краљ Александар Обреновић**, а на власт је ступио краљ Петар Карађорђевић, унук вожда Карађорђа.

Краљ Александар Обреновић

Краљ Петар Карађорђевић

Краљ Петар био је командант српске војске у **балканским ратовима**. У **Првом балканском рату**, 1912/1913. године, Србија је у савезу са Црном Гором, Грчком и Бугарском протерала Турке с Балканског полуострва. У **Другом балканском рату**, 1913. године, балканске земље су се борile око територије коју су ослободиле од Турака.

Краљ Петар Карађорђевић био је омиљен владар у народу, толико да је називан „чика Пера".

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. Када је настала Кнежевина Србија?
2. Кад је Србија постала независна држава?
3. Ко је био први краљ независне Србије?
4. Шта се догодило за време Мајског преврата?

У *Радној свесци* уради задатак *Ослобађање Србије од турске власти*, на страни 82.

ПОДСЕТНИК

ОСЛОБАЂАЊЕ СРБИЈЕ ОД ТУРСКЕ ВЛАСТИ

Кнежевина Србија
кнез Михаило Обреновић
независност Србије
краљ Милан Обреновић
краљ Александар Обреновић

Мајски преврат
краљ Петар Карађорђевић
Балкански ратови

Видовдан 1914,
Сарајево,
Цер,
Колубара,
повлачење преко
Албаније,
„плава гробница",
Солунски фронт

Први светски рат

На почетку 20. века трајао је сукоб великих сила око превласти у свету. На једној страни биле су **Немачка**, **Аустроугарска**, **Бугарска** и **Турска**. На другој страни налазиле су се **Русија**, **Француска**, **Велика Британија**, **Италија**, **Србија** и њихови савезници.

У том сукобу на супротним странама биле су Краљевина Србија и Аустроугарска царевина. Аустроугарска је после заузимања Босне и Херцеговине успоставила границу са Србијом на западу и северу. Један од узрока **Првог светског рата**, који је трајао 1914–1918. године, јесте тежња великих сила да изврше нову поделу света. С тим у вези је била намера Аустроугарске да завлада Србијом.

Престолонаследник Франц Фердинанд са супругом Софијом у Сарајеву

Гаврило Принцип

Повод Првог светског рата било је убиство аустроугарског престолонаследника **Франца Фердинанда** у Сарајеву, на **Видовдан, 28. јуна 1914.** године. Тај чин извршио је **Гаврило Принцип**, Србин, припадник Младе Босне. Млада Босна је била организација која је окупљала ученике и студенте из Босне и Херцеговине за борбу против аустроугарске владавине у тим покрајинама. Аустроугарска је оптужила Србију да је умешана у атентат. Зато јој је **28. јула 1914.** године објавила рат. Тако је почео Први светски рат у који су се убрзо умешале и друге земље Европе и света.

За команданта српске војске у Првом светском рату постављен је **регент Александар**, син краља Петра.

Аустроугарска војска напала је Србију из правца Босне и Херцеговине. Српска војска је на планини **Цер**, у западној Србији, у августу 1914. године одбила аустроугарски напад. Командант **Степа Степановић** је после **Церске битке** унапређен у највиши војни чин – чин војводе.

Споменик српским војницима страдалим у Церској бици

Војвода Степа Степановић

Аустроугарска је поновила напад. У бици на реци **Колубари 1914.** године била је опет поражена. Српском војском у тој бици командовао је **Живојин Мишић**. Он је после **Колубарске битке** такође унапређен у чин војводе.

Војвода Живојин Мишић

Милунка Савић (1892–1973) била је најпознатија жена-ратник међу Србима у Првом светском рату. Рањавана је шест пута. За ратне заслуге одликована је највишим домаћим и страним орденима.

Србију су у јесен 1915. године напале немачка, аустроугарска и бугарска војска. Упркос јуначком отпору, непријатељ је био надмоћнији. Краљ, српска влада и војска нису хтели да се предају. Одлучили су се на повлачење преко Албаније и приступање савезницима.

Повлачење преко Албаније у току зиме било је изузетно тешко. Многи српски војници су због глади, болести и исцрпљености изгубили живот у том маршу.

Повлечење српске војске 1915. године

Савезници су исцрпљену српску војску бродовима пребацили на грчка острва **Крф** и **Видо**. На гробљима није било места за сахрањивање, па су тела умрлих српских војника полагана у море, у **„плаву гробницу”**.

Песму **Тамо далеко** певали су српски војници, који су се чежњиво сећали домовине.

Спомен-обележје српским војницима на оству Видо, у Грчкој

Српска војска је с Крфа 1916. године пребачена на **Солунски фронт**. Тај фронт су раније отворили Французи и Енглези и њима се српска војска придружила.

У **септембру 1918**. године пробијен је Солунски фронт. Српска војска је ослободила Србију, али и територије на којима су живели Срби, Хрвати и Словенци у Аустроугарској.

Српски положаји на Солунском фронту

Први светски рат је завршен 11. новембра 1918. године. У Републици Србији и појединим европским државама тај дан се обележава као национални празник.

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. Како је почео Први светски рат?
2. Које земље су биле у сукобу за време Првог светског рата?
3. Које битке су значајне у Првом светском рату?
4. Шта је „плава гробница”?

У *Радној свесци* уради задатак *Први светски рат*, на страни 84.

ПОДСЕТНИК

ПРВИ СВЕТСКИ РАТ 1914–1918.

Аустроугарска, Немачка, Бугарска, Турска
Русија, Француска, Велика Британија, Србија...
Сарајево, 28. јун 1914. године
Гаврило Принцип
командант Александар Карађорђевић

Церска битка
Степа Степановић
Колубарска битка
Живојин Мишић
повлачење преко Албаније
„плава гробница”
Солунски фронт
крај рата – 11. новембар 1918.

Краљевина Срба, Хрвата, Словенаца, Краљевина Југославија

Настанак Југославије

Јужнословенски народи Срби, Хрвати и Словенци вековима су живели под страном влашћу. Србија је на почетку Првог светског рата истакла да јој је циљ ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенца у заједничку државу. Србија је имала водећу улогу у настанку нове државе.

У Београду је **1. децембра 1918.** године проглашена **Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца**. Нова држава обухватала је територије Краљевине Србије и Црне Горе и некадашње јужнословенске територије Аустроугарске царевине.

Главни град нове државе постао је **Београд**.

Краљеви Петар I, Александар I и Петар II из династије Карађорђевића били су владари Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, односно Југославије.

Александар I Карађорђевић

Петар II Карађорђевић

У *Радној свесци* уради задатак на страни 85.

ПОДСЕТНИК

НАСТАНАК ЈУГОСЛАВИЈЕ

1. децембар 1918.
Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца
краљ Петар I Карађорђевић
краљ Александар I Карађорђевић

Краљевина Југославија
краљ Александар I Карађорђевић
краљ Петар II Карађорђевић

6. април 1941,
окупација Југославије,
четници,
партизани

Други светски рат

Како је почео Други светски рат?

Други светски рат (**1939–1945**. године) највећи је сукоб у историји човечанства. Рат је вођен између два савеза држава. На једној страни били су Немачка, Италија и Јапан, а на другој Француска, Велика Британија, Сједињене Америчке Државе и Совјетски Савез. Узрок рата су тежње Немачке, Италије и Јапана да завладају светом.

Почетак Другог светског рата у Југославији

Краљевина Југославија на почетку није желела да се укључи у Други светски рат. После много колебања, Влада Југославије је одлучила да се прикључи савезу окупљеном око Немачке. Против тога су били војска и народ, који су одбили савез са Немачком. То је био повод да Немачка нападне Југославију.

Рат у Југославији је почео **6. априла 1941.** године. Тог дана Немци су у раним јутарњим часовима бомбардовали Београд. Убрзо је војска капитулирала и државу су окупирали Немци и њихови савезници. **Краљ Петар II** и влада избегли су у **Лондон**.

Бомбардовање Београда 6. априла 1941. године

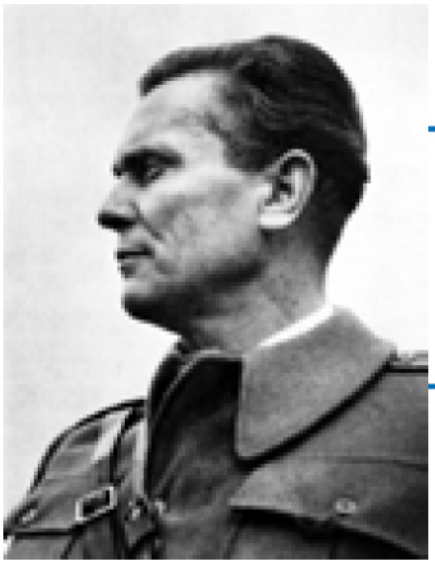
У немачком бомбародовању Београда 6. априла 1941. године погођена је Народна библиотека на Косанчићевом венцу у Београду. Том приликом је страдало на десетине хиљада књига и преко хиљаду старих рукописа.

Убиства и пљачка народа од стране окупатора подстакли су народ на устанак. Године 1941. настала су два антифашистичка покрета: **четнички** и **партизански**.

На челу четничког покрета налазио се официр **Драгољуб Дражa Михаиловић**. Четничком покрету приступили су официри бивше југословенске војске. Званичан назив покрета био је **Југословенска војска у отаџбини**.

Партизане је предводио **Јосип Броз Тито**. Иако су четници и партизани на почетку рата сарађивали, они су се разишли. Четници су се залагали за повратак краља у земљу после рата, а партизана су били против тога. Партизани су у рату против окупатора били одлучнији и организованији.

Одлучан отпор непријатељу партизани су пружили у више битака: **на Кадињачи**, код Ужица, и на рекама **Неретви** и **Сутјесци** у Босни и Херцеговини.

Партизани на Сутјесци, 1943. године

Други светски рат у Југославији обележила су страдања цивилног становништва. Посебно је српски народ био изложен масовним убијањима. Немачки окупатор и њихови помагачи, највише усташе у Хрватској, починили су бројне злочине над цивилним српским становништвом. Најтежи злочин десио се у усташком логору Јасеновац. Немци су у октобру 1941. у Крагујевцу стрељали ђаке и цивиле. На територији Београда постојали су немачки логори на Бањици и немачко-усташки логор на Старом сајмишту.

Меморијални комплекс у Јасеновцу посвећен жртвама усташког концентрационог логора

Крај Другог светског рата

После шест година ратовања, победу је однео савез држава који су предводили Совјетски Савез, Велика Британија и Сједињене Америчке Државе.

Рат у Европи се завршио 9. маја 1945. године, на дан када је Немачка капитулирала. Данас се 9. мај прославља као Дан победе и Дан Европе.

Рат у Југославији се завршио 15. маја 1945. године.

У свету Други светски рат је окончан 2. септембра 1945. године. Тог дана је Јапан капитулирао.

У Другом светском рату први пут је употребљена **атомска бомба**, досад најсмртоносније оружје. Сједињене америчке државе да би приморале Јапан на капитулацију бациле су атомске бомбе на јапанске градове Хирошиму и Нагасаки који су тада били разорени.

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. Када је почео Други светски рат?
2. Које државе су се сукобиле?
3. Када је почео рат у Југославији?
4. Који су били антифашистички покрети у Југославији?
5. Кад се завршио Други светски рат у свету, а када у Југославији?

У *Радној свесци* уради задатак *Други светски рат*, на страни 86.

ПОДСЕТНИК

ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ 1939–1945.

- највећи рат у историји
- два савеза земаља у сукобу
- рат у Југославији
- бомбардовање Београда

- антифашистички покрети: партизани и четници
- партизанске битке на Кадињачи, Неретви, Сутјесци
- злочини над српским становништвом – усташки логор у Јасеновцу, немачки злочини у Крагујевцу и на Козари
- Дан победе 9. мај 1945.

републике,
ФНРЈ,
СФРЈ,
СР Југославија,
Државна заједница
Србија И Црна Гора,
Република Србија

Распад југословенске државе и осамостаљење Србије

Партизани и Јосип Броз Тито су на крају Другог светског рата **обновили Југославију**. Држава није више била монархија, него **република**. **Председник** републике постао је **Јосип Броз Тито**. Званичан назив државе био је **Федеративна Народна Република Југославија (ФНРЈ)**. Касније је преименована у **Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ)**.

Социјалистичка Федеративна Република Југославија имала је шест република. То су биле: **Србија, Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Црна Гора** и **Македонија**.

Република Србија имала је две покрајине: **Војводину** и **Косово и Метохију**. **Главни град** био је **Београд**.

УНУТРАШЊЕ И СПОЉАШЊЕ ГРАНИЦЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 1945–1991. ГОДИНЕ

Државна граница
Административне границе република
Административна граница аутономних покрајина унутар Србије

Јосип Броз Тито је по завршетку Другог светског рата изабран за председника ФНР Југославије. На челу земље био је до краја живота – 1980. године.

Социјалистичка Југославија се распала у грађанском рату, који је трајао од 1991. до 1992. године. Србија и Црна Гора су 1992. прогласиле нову државу – **Савезну Републику Југославију**.

Савезна Република Југославија је 2002. године преименована у **Државну заједницу Србија и Црна Гора.**

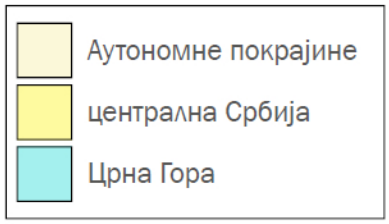

Застава Државне заједнице Србија и Црна Гора

Грб Државне заједнице Србија и Црна Гора

Србија је **2006.** године поново постала независна држава, пошто је Црна Гора иступила из заједничке државе.

У *Радној свесци* уради задатак *Распад југословенске државе и осамостаљење Србије*, на страни 88.

ПРОВЕРИ ЗНАЊЕ

1. Када је обновљена Југославија?
2. Ко је био први председник Југославије?
3. Колико република је било у саставу Југославије?
4. Када је Србија поново постала самостална држава?

ПОДСЕТНИК

РАСПАД ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ И ОСАМОСТЕЉЕЊЕ СРБИЈЕ

ФНРЈ	Савезна Република Југославија
СФРЈ	Државна заједница Србија и Црна Гора
Шест република	Република Србија

НАЈРАНИЈА ПРОШЛОСТ СРБА

7. век, досељавање Срба на Балкан и настанак првих српских држава.
Највећа међу српским државама била је Србија.
Престоница Рас

СРПСКА ДРЖАВА ЗА ВРЕМЕ ВЛАДАВИНЕ НЕМАЊИЋА

Стефан Немања, Краљ Стефан Првовенчани, Растко Немањић, краљ Стефан Дечански, цар Стефан Душан, цар Урош Нејаки

СРБИЈА У 14. И 15. ВЕКУ

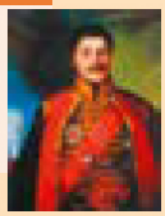
Кнез Лазар Хребељановић, престоница Крушевац, бој на Косову, Деспот Стефан Лазаревић, престоница Београд, Деспот Ђурађ Бранковић, престоница Смедерево

ЖИВОТ ПОД ТУРСКОМ ВЛАШЋУ

Спахије, Данак у крви, хајдуци, Сеоба Срба, Арсеније III Чарнојевић

ПРВИ СРПСКИ УСТАНАК

1804–1813. године
Орашац, вожд Карађорђе, хајдук Вељко Петровић, војвода Стеван Синђелић

ДРУГИ СРПСКИ УСТАНАК

1815. године
сабор у Такову, Милош Обреновић

ОСЛОБАЂАЊЕ СРБИЈЕ ОД ТУРСКЕ ВЛАСТИ

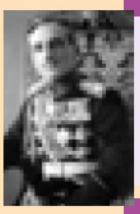
Кнежевина Србија, Михаило Обреновић, Милан Обреновић, независност Србије, краљ Александар Обреновић, Мајски преврат, краљ Петар Карађорђевић, Балкански ратови

ПРВИ СВЕТСКИ РАТ 1914–1918.

Аустроугарска, Немачка... против Русије, Француске, Велика Британије, Србије...
Сарајево, Видовдан 28. јун 1914. године, Гаврило Принцип, Церска битка, Степа Степановић, Колубарска битка, Живојин Мишић, повлачење преко Албаније, „плава гробница”, Солунски фронт, крај рата – 11. новембар 1918.

НАСТАНАК ЈУГОСЛАВИЈЕ

1. децембар 1918, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, краљ Александар Карађорђевић, Краљевина Југославија, краљ Петар Карађорђевић

ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ 1939–1945.

највећи рат у историји, рат у Југославији, бомбардовање Београда, партизани и четници
партизанске битке на Кадињачи, Неретви, Сутјесци.
злочини над српским становништвом, Јасеновац, Крагујевац, Козара,
крај рата Дан победе 9. мај 1945.

РАСПАД ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ И ОСАМОСТАЉЕЊЕ СРБИЈЕ

Република Југославија, ФНРЈ, СФРЈ, Савезна Република Југославија
Државна заједница Србија и Црна Гора
Република Србија

РЕЧНИК

А

Архиепископ – високи чин у православној цркви
Атентат – физички напад, покушај убиства или убиство
Атомска бомба – оружје велике разорне моћи

Б

Балканско полуострво – полуострво које обухвата источни и југоисточни део Европе
Бање – изграђена лечилишта око извора лековитих вода
Баре – површинске, мале и плитке стајаће воде

В

Ваздух – смеша гасова, водене паре и ситних честица која обавија планету Земљу
Век (столеће) – сто година
Ветроелектрана – врста електране која користи енергију ветра за производњу електричне струје
Виноградарство – пољопривредна делатност која подразумева гајење винове лозе (грожђе)
Висоравни – равничарски или благо заталасан предео на надморској висини већој од 200 метара
Воћарство – пољопривредна делатност која подразумева гајење воћа (јабука, крушка, шљива, малина...)
Водопад – место слободног пада воде у речном току на оним местима где се јавља изненадна промена надморске висине речног корита
Врачар – једна од општина града Београда

Г

Гостопримљив – гостољубив, дружељубив, услужан, онај који радо прима госте
Граница – замишљена линија која територију једне државе одваја од суседних држава

Д

Дахије – вође османлијских јаничара
Демократија – владавина народа
Демократска држава – држава у којој се поштују једнакости и права свих грађана
Дерматолог – кожни лекар
Деценија – десет година
Дигитални уређај – сложени уређај који уз дате инструкције (налоге) обавља различите задатке
Дневник – догађаји у којима је аутор учествовао записани хронолошким редом
Долина – релативно уски и издужени равничарски појас уз реку
Документ – писани доказ, исправа
Државни симболи – званична обележја сваке земље (грб, застава, химна)
Дрога – супстанца која штетно утиче на физичко или психичко функционисање организма

Е

Европа – континент, велика копнена целина
Еколошки извор – извор који не загађује природну средину
Експлоатација – коришћење природних богатстава, присвајање
Електрицитет – појаве у природи које су узроковане наелектрисањем
Електрични апарат – апарат који за покретање и рад користи електричну струју
Електрична струја – преношење наелектрисања с једног тела на друго
Електрични изолатори – материјали који не проводе електричну струју
Електрични проводници – материјали који проводе електричну струју
Енергетски ефикасан – штеди електричну струју

Ж

Жива природа – биљке, животиње, људи
Житарице – биљке чији зрнасти плодови служе за исхрану људи и животиња и као сировина у прехрамбеној индустрији (пшеница, јечам, овас, раж, кукуруз, хељда, просо...)

З

Зависност – устаљење штетне навике

Закон – скуп правила којима се уређују друштвени односи у свим областима живота и који су обавезујући за све грађане
Законик – писани документ који садржи законе једне земље
Занемаривање – запостављање
Злоупотреба – погрешна, лоша, злонамерна, неприкладна употреба
Знаменитост – драгоценост, оно што је вредно

И

Избори – поступак којим народ (бирачи) писменим или електронским путем бирају своје политичке представнике
Извозити – продавати у иностранству (у другим државама, ван наше земље)
Индустрија – скуп људских делатности које имају за циљ производњу робе
Индустријске биљке – биљке чији се делови користе у индустрији за производњу прехрамбених, текстилних или других производа (уљана репица, конопља, соја, памук, сунцокрет, лан...)
Котлина – пространи заравњени део Земљине површине окружен брдима и планинама
Интернет – светска компјутерска мрежа
Испаравање – прелазак из течног у гасовито стање
Историјски извори – трагови прошлости (предања, грађевине, документи...)

Ј

Јаничари – отета хришћанска деца обучена да штите султана
Јатаци – људи од поверења код којих су се током зиме скривали хајдуци
Језера – веће и дубље стајаће воде

К

Казивање – приповедање, причање
Кањон – дубока, уска речна долина веома високих и веома стрмих страна
Капитулирати – чин којим током рата нека држава пристаје на престанак отпора, предају територије, људства, опреме непријатељској држави
Клисура – уска, дубока долина стрмих страна
Кнез – титула непосредно испод краља
Колебање – неодлучност, несигурност, двоумљење, оклевање
Командант – вођа војне јединице
Конвенција о правима детета – уговор о људским правима деце (сваког људског бића млађег од осамнаест година)
Краљевина – држава на чијем челу је краљ
Крмно биље – биљке које се користе за исхрану домаћих животиња (репа, вијук, детелина...)
Ктитор – дародавац, донор, онај који финансира градњу (у средњем веку онај који оснива, обнавља цркву или манастир)

Л

Лековите биљке – биљке које се користе за лечење болести или за очување здравља људи

М

Магнет – предмет које има способност да привлачи друга тела од гвожђа, никла...
Манастир – зграда у којој живе монаси
Манифестација – смотра, свечана приредба
Медовина – врста алкохолног пића од меда, вино од меда
Мелем – маст (лек) која се користи за зарастање или лечење рана и чирева, или као средство које умирује или олакшава тегобе
Минерална вода – вода која у себи садржи растворене минералне материје
Минералне материје – материје које улазе у састав људског организма, често се налазе у саставу земљишта или растворене у пијаћој или изворској води
Миленијум – период од хиљаду година
Мошти – посмртни остаци

Н

Наводњавање – додавање воде земљишту како би се обезбедила довољна влажност потребна биљкама за раст и развој
Народ – заједница коју чине сви људи које спаја иста историја, религија, језик и културна баштина
Национални парк – територија веће површине која је заштићена од утицаја човека
Нежива природа – ваздух, вода, земљиште, Сунчева светлост и топлота
Низија – пространи заравњени део Земљине површине до 200 метара надморске висине

О

Обавеза – захтевање одређене врсте понашања

Обичај – правило настало дуготрајним понављањем у друштву
Одводњавање – одвођење воде како не би долазило до изливања река
Окупатор – држава која је са својом војском запосела територију друге земље
Острвска планина – планина која је била острво у некадашњем Панонском мору
Оцило (огњило) – врста турпије савијене у облик који се може видети на српском грбу. Постоје различита тумачења датог симбола, од приказа неба са четири млада месеца, прапостојбине Срба на ушћу четири велике реке до крилатице новијег датума: „Само слога Србина спашава". Ипак, најраспрострањеније је оно по коме води порекло из времена римске империје и изреке: „Цар Царева, Царује над Царевима".

П

Панонско море – водено пространство које је прекривало данашњу територију Панонске низије пре око 30 милиона година
Пашалук – највећа управно-територијална јединица у османском царству којим је управљао паша (често је добијао титулу везира)
Пашњак – површина земљишта обрасла травом која се користи за прехрану стоке, најчешће испашом
Парк природе – заштићени простор са добро очуваним природним одликама
Пешчара – мања или већа песковита површина Земље
Планина – узвишење на Земљиној површини изнад 500 метара надморске висине
Повртарство – пољопривредна делатност која подразумева гајење поврћа (купус, краставац, лук, паприка...)
Пожар – неконтролисано ширење ватре
Попис становништва – представља организовано прикупљање разних података о становништву
Пореска књига – књига о оствареном промету, зарадама и плаћањима које у одређеним временским размацима или по потреби спроводи једна држава
Предео изузетних одлика – заштићено подручје препознатљивог изгледа (богат природним и културно-историјским вредностима)
Поспешивати – потпомагати, побољшавати, подстицати
Право – норме људског понашања које прописује и у случају кршења санкционише држава
Превласт – надмоћ, владавина
Предања – легенда, мит, бајка
Престолонаследник – онај који треба да наследи престо
Прехрамбени производи – производи добијени прерадом сировина биљног и животињског порекла који служе за исхрану
Преци – рођак, сродник који је рођен или живео пре нас
Прикључити – припојити, уврстити
Природа – све што нас окружује, а није направио човек
Пчеларство – пољопривредна делатност која подразумева гајење медоносне пчеле у кошницама због прикупљања меда, пчелињег воска, прополиса, опрашивања биљака... (Место где се узгајају медоносне пчеле назива се пчелињак.)

Р

Раја – поданици Турског царства
Ратарство – пољопривредна делатност која подразумева гајење житарица, идустријског и крмног биља на већим обрадивим површинама
Рационално – плански, разумно, промишљено, паметно, добро организовано, засновано на научној основи
Резерват природе – заштићено подручје неизмењених природних одлика са великим бројем биљних и животињских врста
Регент – „онај који влада", особа изабрана за шефа државе уместо краља, уколико је краљ болестан, одсутан, малолетан...
Рекреација – физичка активност (разонода) која освежава дух и тело
Речна мрежа – све реке једне државе
Речни систем – обухвата већу реку са свим њеним притокама
Речни слив – територија с које све падавине отичу речним системом у неко језеро, море или океан
Република – облик државе у којој се путем избора бира председник и сви органи државне власти на одређено време, а грађани имају лична и политичка права
Ресавска школа – место где су се окупљали учени монаси како би преписивали и украшавали црквене књиге

Рециклажа – искоришћење и смањење отпада (преобликовањем, прерадом, поновном употребом)

С

Савез – однос две или више држава у коме се оне међусобно помажу зарад заједничких циљева и интереса
Савет Европе – међународна организација европских земаља
Својство – одлика, особина
Сировина – природни, необрађени материјал који се даље обрађује током производње различитих предмета
Слава – (крсна слава или крсно име) српски народно-црквени обичај повезан са даном одређеног хришћанског светитеља, после Васкрса и Божића трећи најважнији породични празник
Систематски преглед – превентивни преглед који за сврху има да открије да ли постоје одређени проблеми у организму како би се на време лечили или се спречило њихово појављивање
Смеша – мешавина два или више различитих састојака
Соларна електрана – врста електране која користи енергију Сунца за производњу електричне струје или загревање
Спахија – припадник елитне коњичке јединице у османском царству
Споменик природе – објекат из природе стављен под заштиту државе како би се очувале његове природне вредности
Станиште – простор настањен живим бићима у коме владају одређени услови живота
Становништво – сви људи који живе на територији једне државе
Сточарство – пољопривредна делатност кој подразумева гајење домаћих животиња (крава, свиња, овца...)
Струјни удар – повреда изазвана електричном струјом
Султан – владар у османском царству

Т

Тежња – воља, намера, одлука
Територија – ограничен простор копнене површине и ваздушним простором изнад ње који припада одређеној држави
Термална вода – топла изворска вода (преко 20 °C) богата минералима
Термоелектрана – постројење у којме се топлотна енергија, која се добија сагоревањем угља, претвара у електричну струју
Традиција – скуп знања, вредности и образаца понашања који се преноси кроз генерације усменим путем
Трафикинг – трговина људима
Туризам – привремена промена места боравка у циљу рекреације (грана привреде која нуди услуге ради остваривања тог циља)

У

Уједињене нације (УН) – међународна организација
Ускоци – избегли Срби који су из пограничних крајева Аустрије и Млетачке републике ускакали и нападали турске пограничне крајеве Османског царства

Х

Хајдуци – разбојници (одметници) који су нападали и борили се против Турака
Харамбаша – старешина који се налазио на челу хајдука
Хигијена – скуп радњи које се обављају ради очувања здравља
Храм – објекат који се користи за религијске и духовне активности као што су молитве
Хронолошки – одређен редослед којим се нешто дешавало

Ц

Царство – држава на чијем челу се налази владар са титулом цара
Цваст – група цветова на биљци

Ч

Човеколики мајмуни – безрепи мајмуни, најближи сродници човека

Марија Лукић
др Радомир Ј. Поповић
Природа и друштво, уџбеник за 4. разред основне школе
Прво издање, 2021. година

Лектор
Ирена Канкараш

Ликовни уредник
мр Бранислав Николић

Дизајн
Небојша Доловачки

Корице
мр Бранислав Николић

Илустрације
Ивона Крижак

Фотографије
архива Завода за уџбенике
depositphotos
аутори

Карте
Марко Милашиновић

Коректура
Завод за уџбенике

Обим: 15,5 штампарских табака
Формат: 20,5 × 26,5 cm